

ETO: 32+008+81+82

étünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LV. évfolyam, 2025/4. szám
Year LV, Issue 2025/4

ETO: 32+008+81+82

Létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LV. évfolyam, 2025/4. szám
Year LV, Issue 2025/4

Forum Könyvkiadó, Újvidék
Forum Publishing Company, Novi Sad

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Published by The Forum Publishing Company

Felelős kiadó / Responsible Publisher: Antalovics Péter

Főszerkesztő / Editor-in-Chief: Hajnal Jenő

hajnal1954@gmail.com

Kéziratgondozás / Manuscript Maintenance: Buzás Márta

Tördelőszerkesztő / Layout Editor: Beszédes István

Fedőlapterv / Cover Design: Beszédes István

Angol, illetve szerb tartalommutató, összefoglaló és kulcsszavak / English and Serbian Table of Contents, Summary and Key Words: Lulić Emil

ETO-besorolás / UDC Classification: Resócki Vázsonyi Csilla

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal “Létünk” are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztériuma a *Létünk*et M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

The Ministry of Education, Science and Technology of the Republic of Serbia has classified “Létünk” as a scientific journal with the value of M52.

A folyóirat az interneten / Online access: www.letunk.rs

Készült a belgrádi Donat Graf Nyomdában 300 példányban.

A szám ára: 400 dinár. Előfizetés külföldre: 50 €.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

008(05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Főszerkesztő Hajnal Jenő.

– I. évf. 1. sz. (1971)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1971–. – 23 cm.

Évente négy szám.

ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Létünk képei és disszonáns terei

Bicskei Zoltán	Az absztrakció képe	5
Verebes Ernő	A szépség disszonáns terei – Beköszöntő	15
Paskó Csaba	A zene apostola – Arnold György (1781–1848) szabadkai munkássága és öröksége	23
Csuvik Viktor	Nyelv, értelem, mesterséges intelligencia az emberi gondolkodás tükrében	51

Táj, ember – Lét

Dudás Károly	Isten malmai és a szociográfia	75
Dudás Károly	Ketrecbál / Részletek	87
Fenyvesi Ottó	Posztmodern folklór	111
Csorba Béla – Kónya Sándor	Két pillanatkép	131
Kalinka Tamás	Kengyia-sziget története a kezdetektől napjainkig	133
Gion Nándor	Zongora a fehér kastélyból / Részletek	159
Fábián Borbála	A Felvidékről a Bácskába – Egy bácskai sebész és családja élete a 19. század közepén: Jakobey János	163

Étkünk és Létünk

Bagi Ferenc	A ringlófák szilvahimlő-fertőzöttsége a Délvidéken	197
-------------	---	-----

AZ ABSZTRAKCIÓ KÉPE

A PICTURE OF ABSTRACTION
SLIKA APSTRAKCIJE

BICSKEI ZOLTÁN

filmrendező, esszéíró, képzőművész

Magyar Művészeti Akadémia, tag

Magyarkanizsai Regionális Kreatív Műhely, ny. igazgató

direktornjrk@sk.sco.rs

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a képi absztrakció fogalmát és történeti alakulását a metafizikai hagyomány perspektívájából vizsgálja. Kiindulópontja az a felismerés, hogy a művészet eredeti rendeltetése nem a látható világ pusztá utánzása, hanem a mögöttes, szellemi valóság – a Jel és a Szimbólum – újraalkotása és láthatóvá tétele. A szerző a tradicionális művészetfelfogás felhasználásával különbséget tesz a valódi, sűrítő és teremtő absztrakció, illetve a modern korra jellemző, pszichés és ego-központú elvonatkoztatás között. Rámutat arra, hogy a 20–21. századi absztrakt képzőművészet jelentős része elszakadt a metafizikai alapoktól, és így nem teremtő aktusként, hanem tünetként értelmezhető. A tanulmány példákön keresztül elemzi a Jel, a Szimbólum és az absztrakció viszonyát, valamint a művészet természetéhez kötődő, mégis elvonatkoztató lehetőségeit. Következtetése szerint a hiteles képi elvonatkoztatás feltétele ma is a személyesen megélt, szellemi tapasztalat és a természettel való élő kapcsolat, amely nélkül az absztrakció nem válhat művészetté.

KULCSSZAVAK • absztrakció, Jel, Szimbólum, metafizika, hagyomány, képzőművészet, imagináció, modernitás kritikája

„A naturalizmus (léte) és a metafizika tagadása valójában egy és ugyanaz.” (GUÉNON é. n.)

„Művészetem nem a pozitív [külső – B. Z.] látás kifejezése, nem is a természet közvetlen visszaadása. Ha nézzük a japán rajzokat, nem találjuk meg azokban azt az ügyetlen iskolás nyafogást, mely a legtöbb rajzolónk sajátja, hanem oly végtelenül bájos leheletszerű valami áll előttünk, mely a kivített teljesen elfödi, s csak a selyemszálszerű tüneményben gyönyörködünk, mely előttünk lebeg. Szinte nincs is a papírra rögzítve, mintha fölötte lengene.”
(GULÁCSY 1989)

Mi-képpen az Égben, a-képpen a Földön...

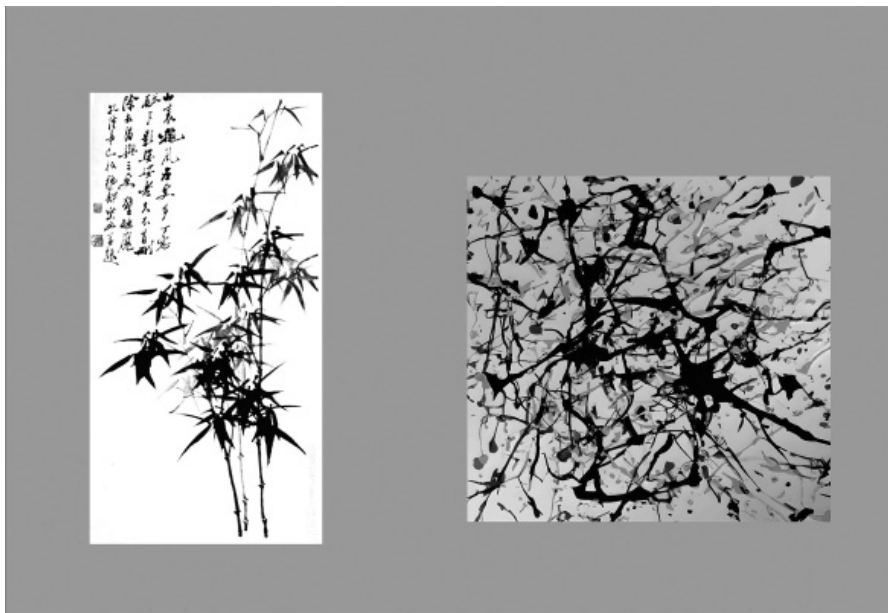
Régi talány, hogy honnan ered a látás, s hogyan születik bennünk a látott kép? Korunk vallása, a tudomány bevallottan nem tudja a választ. A Hagyomány világosan kimondja: az Igét megelőzi az imagináció, előbb van a kép(zet), s utána jó az Ige és a Gondolat. A kép élességét a már fátyolosabb szó és gondolat követi. Mint azt oly pontosan közvetítette Remete Sándor jógamester:

„a jóga szerint [...] itt a meglátásról van szó, amikor az egyéni lélek az egyetemes világosságot teljesen felszívva, tőle átázva, boldog a bölcsesség látványától. Amikor gondolatává válik a kép, az már a fény anyagba tömörült szennyeződését jelzi. [...] ...a test csak érzetbe nyilvánítja, tehát szavakban kifejezhetetlen. Itt bukik el az intellektuális beképzeltség. *Tehát amikor a gondolat fénné olvad, akkor anyagon felül van.*”

Éppen ezért az e világi látvány mögöttes képét csak kivételes emberek közvetíthették és alkothatták újra – eredendően Jellé. Újjászülvén az anyagi és anyagtalán egyszerű képe lett. Rejtélyes és örök érvényű, hiszen nem földi eredetű.

Mi lenne az ember által alkotott kép? A Hagyomány szerint a látható világ mögöttinek, a Teremtő Szellem képének e világi újraalkotása. A valódi újjászülése és fölmutatása. A Hagyomány „a Szellem láthatóvá tételét” várja e művésztől, miközben – ősi kínai tanítás szerint – „nem tévesztheti a szem elől a természet isteni ritmusát és az életerő jelenségeit”. Ezért a valódi kép szent és ikon, miként azok az újabb korban például Csontváry, Chagall képei vagy Szalay Lajos rajzai is. Beavatottak műve.

A művészetben a kulcsin mögöttinek fölmutatása – a felszínen láthatóhoz képest – tehát mindenképp elvonatkoztatás (absztrakció). Ezért sem a

külsín másolása, sem e hozzáállás másik véglete, a látható világtól teljesen elszakadó egyéni kép-zelgés, nem Művészet. Az újkorban mindkettő elterjedt. Az ember teremtő szellemének és véle kéz-művességének csökkenésével, annak folyamatos sorvadásával mára olyannyira megnőtt az avatatlan kép-zelgők aránya, hogy napjainkban túlsúlyuk a képalkotásban kór-tünet. Mindenben tapasztalható, hogy az Égit közvetítő embernek mára egyre jobban eldugultak és meggyöngültek közvetítő és éltető csatornái. Tetten érhető ez a művészi teremtő képességek elapadásában is. A képzőművészet az Ön-való kép/zet/étől (bal kép) mára eljutott az önös képzelődésig, sőt a zsigerek kicsapásáig (jobb kép), de ez utóbbi természetesen már csak pszichés jelenség, semmiképp sem művészet.

A képi elvonatkoztatás a kultusz és az idők folyamán a helyét később betöltő művészet alapvető jellemvonása. Kezdetektől létezik a kézművességben és a képi művészetekben. Úgy is mondhatnánk, hogy először megszületett a Jel, hozzá a jelsor (gondolatsor), a későbbi ornemens, majd megjelent a betűkké silányodott, megegyezéssel formált „jelek” ész-szerű sora. Az ókor végétől lassan Szimbólummá süllyedt Jel, az ember teremtő szellemének és belső látásának/látomásának (imagináció) fokozatos elerőtlenedésével pedig az ősi elemekből szerkesztett és variált alakzatok – egyre erőtlenebb és csúfabb formában. A belső fény csökkenésével az elvonatkoztatást egyre tétovább tapogatózás jellemezte, mára eljutott az emberi ego képzelgéseinek zárt, her-

metikus absztrakciójáig. A szimbólumot pedig fölváltotta anyagelvű civilizációnk vásári cégére, a logó. Ami minden, csak nem Jel s nem művészet. Mert – ismételjük meg – a Művészet ősidők óta „a Szellem láthatóvá tétele [...], és nem tévesztheti szem elől a természet isteni ritmusát és az életerő jelenségeit”.

Nézzük, miről szól a „mai elvontság”, az absztraktnak nevezett képzőművészet, amely már nem Szimbólum, még kevésbé Jel. Lassan már nem is metafizika-sóvárgás, csupán egojáték. Tagadhatatlan, hogy volt a 20. század elején az absztrakt festészetben, szobrászatban mikrokozmosz-érzet, volt makrokozmosz-vágy, volt egyensúlykeresés, de gyökértelensége okán pusztá ideg-, majd kihűlő elmejáték vált belőle. Mind lehetséges, csak éppen nem művészet.

A mai közfelfogás szerint absztrakt kép, elvonatkoztatás az, amelyen nem fölismerhető a külsőleg látott világ legkisebb nyoma sem. Hogyan azonosítható ez? A hiteles emberrel, mint minden. Ezt a kérdést nehezíti, hogy az emberi szem hasonlatos a fülhöz, amely bármely kaotikus hangmasszában ösztönösen keres magának egy tonikai hangmagot, és ahhoz viszonyítja a többit. A szem is mindig viszonyít, a fölismerhetetlenül elvont látványban is a látható világ nyomait keresi, úgy próbál közelíteni. Az elvontság és fölismerhetőség határát a mindenkori látványt föl-érző, látó ember mondhatja ki. A leírt szabály csupán dogma lenne.

Egyetemes sugárzású elvontsággal jelölhető-e még a Lét? Hiszen absztrahálni annyi, mint elvonatkoztatni, ám az igazi absztrakció, a Jel nem csupán elvonás, hanem sűrítés is egyben, a sok Egybe vonása, a Teremtés origójának visszfénye – innen rejtélyes hatása, innen az ősi jelek gyönyörűséges formája és földöntúli kisugárzása.

Kezdjük az elvonatkoztatás legnagyobbikével, a Jellel. Egyetemes, időtlen Jelet csak valódi nagy civilizációk tudtak kiérlelni, mert a valódi Jel őskép. Az Ige előképe. Kinyilatkoztatás. Ősi időkben az Önvalón átengedve szültké újja az arra születettek és beavatottak. Magasrendű kultúrák alakították az eredendő Jelet kép-sorokká (gondolatsorokká), amelyeket ma többnyire csupán dísznek tudva ornamentalsnek nevezünk. Ebből őrzött meg oly sokat – mindinkább csak sejtéssel valós tartalmuk felől – a népművészetrel és a természettel élő hites ember. Korunk, a Fekete Kor mindjobban anyagba sűrűsödő, önnön anyagába töppedő emberiségében nincs meg a képesség a Jel újraalkotására. Annak ellenére, hogy a szent könyvek szerint kivételek mindig vannak és lesznek. A szellemi/lelki/testi képességeiben fogyatkozó emberiség már évezredek óta képtelen új Jelet kihordani. Örökös metafizikai sóvárgásunk az ókor óta beérte a számunkra még elérhető Szimbólummal, amely már nem az Ige Képe, csupán hasonlít rá, olyan mintha. A Hagymányról levált újkori szellemiség pedig elvesztette a még lehetséges szimbólumteremtő ké-

pességét is. Az újabb kortól kezdődően pedig előbb érzéki módon letapogatták, majd kiókumlálták, szerkesztették a kor kérte „jeleket”, szimbólumokat, amelyek már csak a földi élet útjelző tábláit jelentik. Jellemző, hogy csupán az agyuk kéréget pörgető eszelősek hiszik ma is rendületlenül és rátartian, hogy ez az elme nagyszerűségét, nem pedig annak lefokozott, korlátolt működését mutatja. A mögöttes látás sóvárgása a képzőművészetben ennek ellenére mindmáig tetten érhető. De milyen szinten?

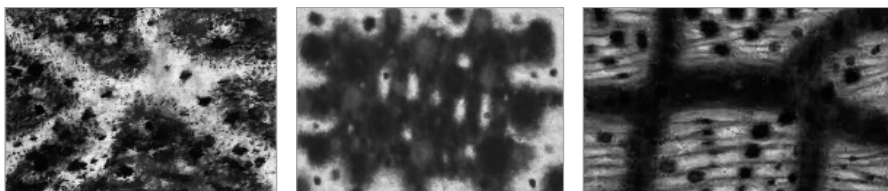
És milyen szinten van jelen a nem absztrakt a külső láthatóval élő mai képeknél?

Erről magáért beszél, még az ilyen jellegű képeknél is, az emberi alak ritka jelenléte, annak bizonytalan vagy célzatos akaratú leképzése, és még inkább a festett figurák tekintetének hiánya. A szem mélységének megidézése – ami egykor értékmérő volt – több mint a lelkiség föladata. De mindez nem a mostani írás tárgya...

Mit nevezhetünk igaz, élő és ezáltal szép elvontságoknak a mai képzőművészetben? Ezt a Természet külső látványát, mondhatni, a kozmosz külsőcsínét még fölismerhetően őrző, de magas fokú elvonatkoztatással ábrázoló képzőművészeknél lelhetjük meg. A Természet számukra a Mindenséggel azonos, másfelől a szerves lét mintája és megtartó alapja, hiszen a Természet az őt befogadónak, illetve az önmagát neki átadónak léptéket, mértéket, arányt sugall és szül. E kettős kötés „fogja a kezét” a Természet „mögé” látó és néző szellemies alkotónak. Jó példa erre a modern idők előtti Turner:

A „maiak” közül például ezért nem ment el a teljes absztrakcióig a karsztos isztriai szülőföldjét szinte szerves jellé párló, 20. századi festő, Zoran Mušič sem. Mikro- és makrokozmosz sugallatú képei mégis inkább élőlények, szakrális tájak, mintsem mai „jelek”:

A fentiekhez hasonlatos alkotók ezért nem sorolhatók az absztraktok közé. E két példa is bizonyít, hogy ha a Szellem képét a maga teljességében már nem is szülheti újra a lefokozott érzékenységu és képességű ember, de a Mindenséget, a születéstől kapott képességek birtokában és szintjén – a személyes megéltésgben – megközelítheti. Az újkori kiválóbb képzőművészeknél a személyesség, a megélt sors és lét hitelessége váltotta föl a korábban kinyilatkoztatással fölmutatott Egészet. A személyiség korában a belsőleg megélt isteni (profánul: lényegi) tűnik a magasrendű egyedül lehetséges megnyilvánulásának a művészetekben. Külső – és hiteles – jele a személyes kézjegy és tónus. Ami ellentéte az elszaporodott egyedi modoroknak. A képzőművészetben élő kézjegy és tónus nélkül minden csak álság, piktorolás. A megéltésgét nem lehet büntetlenül átugorni.

Mit mutathat föl korunkban a látható világot semmiben meg nem idéző, teljesnek mondott absztrakció, ha már nem Jel, de még csak Szimbólum sem?

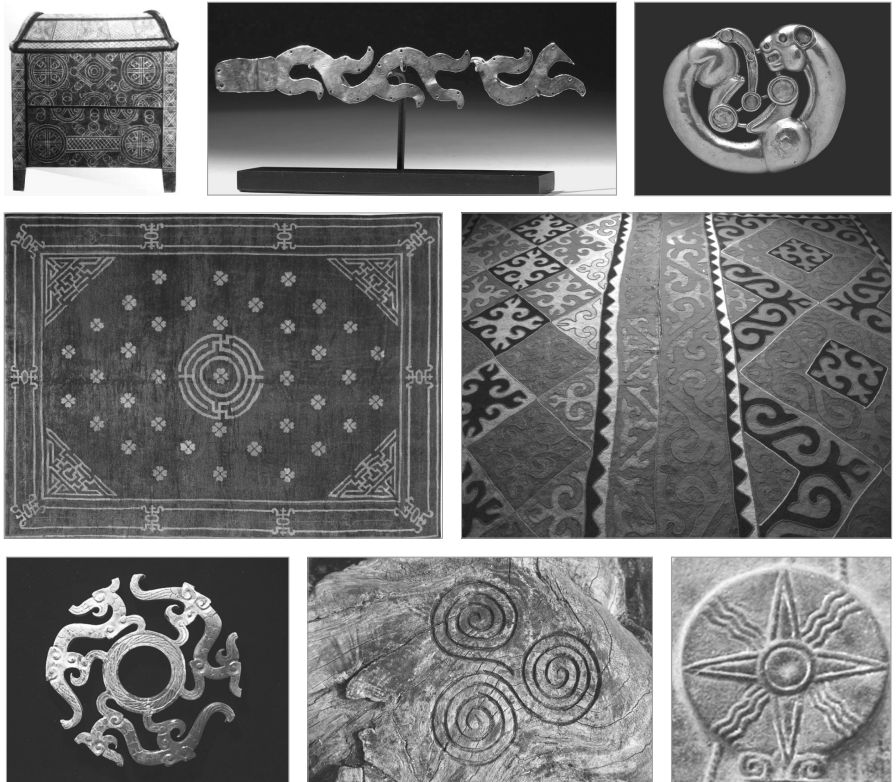
Az érzékeken és az idegrendszeren művelt absztrakció pszichés mivolta és terheltésgé hamar kiderült, ezért a 20. század óta jelentkező képi absztrakciók java része nem teremtés, csupán jelenség. Az érzékenyebbeknél nagyobb részét a psziché és az érzékek kicsapódásaiként jelentkezett egyfajta absztrahálás; a gátlástalanabbja a póre idegrendszer csapkodását vélte alkotásnak; a föl-tűnni vágyók pedig a két legkönnyebb eszköz mankójára támaszkodtak: az eszelést ötvözték a zsigerek rángásával. Mindegyik elegyéből is jutott bőven, és jut ma is jócskán mutogatni való. Immár egy évszázada látható, hogy az absztrakciók jobbjai sem a sűrítő, tömörítő egyszerűség felé haladnak; egyszerűség helyett mindegyre modorba, azaz sémákba csúsznak. Természetesen egyik sem Művészet: nem újratemtés, nem újjászülés. Csupán a megrendült és elgyöngült emberi lény tünetes jelenségei. Nem véletlen, hogy ezeken a munkákon a személyes kézjegynek nyoma sincs.

A legújabb kori képi absztrakcióknak, elvonatkoztatásoknak fő gondja, hogy nincs olyan magasrendű pontja, ami a mögöttes látást és láttatást valósá tenné. Az absztrakció így lett csupán az isteni Ember héjának, az Egónak zavaros képzelgése, beteges vergődése, vaksi kapirgálása. A lefokozott ember negatív lenyomatait.

Miként lett ebből világdívat? A külvilágot bitorló anyagiasság fő ellenfele a szellemiesség. Mindent megtesz ellene. Fontos számára, hogy ne látszék egy világló értékmerce. Ne legyen idea. Így veszi – a képzőművészetben is – egy kalap alá, a kereskedői elvet tükröző fölcsérélhetőség jegyében az egyetemes érintő értékesebbet és az egyéni mutatványos-bóvlnit. Kirakatrendezés. Egyetlen ellenszere van: messze elkerülni. És legfőképp: a Szellemhez hű lenni.

Ha ma képi elvontságot, absztrakciót emlegetnek, legyenek mérceként szemünk előtt mindig annak legnagyobb példái: az ősi jelek, jelsorok/ornamensek, kozmogónikus „geometrikus” rajzok – a szellemies civilizációk emlékei.

Mint a fönti (magyar és keleti) példák is mutatják, rejtélyességükben is megvilágítóak, misztikusan sokrétűek és mégis láttatóak. Kiegyensúlyozottak, azaz harmonikusak, ezért szépek. Egészek. Örülünk, hogy ízlésünk rejtélyes, isteni függőóján még mindig fölismerjük és érzékelhetjük őket.

UTÓIRAT

Rajzaimban a külső látványt, a látva is tapasztalt világot nem tudom teljesen mellőzni. Nem mellőzhetem, mert ural egy titokzatos ízlés, amely a kezdetektől fogva sugall is. Igaz, a sejtés szintjén néha hallom/látom a mögöttes Láthatatlant, de képességeimet messze meghaladja ábrázolása. Ugyanakkor a szívem vonzalma nem engedi elengedni ezt a feladatot. Kötelmem.

Amikor az évtizedek alatt sokszor újraírt női aktfiguráim néha már-már teljesen elvont alakzatokká egyszerűsödnek, mindig visszarettenek, és újra megmártódom velük az egyszeri, „külső” látvány közelségében. Nem a tudatom tart vissza abban, hogy a teljes absztrakciót megpróbáljam, nem annak tudata, hogy immár sem a Jel, sem a Szimbólum nem lehetséges, hiszen erre nemrég jöttem rá, hanem egyfajta „ösztönös” meghökölés: ekként leválna rólam, mert ha nem élem, nem érzem – mindig csak az üres semmit látom visszatekinteni.

A láthatatlan Örök szépségét és magasrendűségét az én életemben a Zene nyújtotta, meglepő bőkezűséggel egy szűkmarkú korban.

Magyarkanizsa, 2023–2025

IRODALOMJEGYZÉK

GUÉNON, René é. n. *A modern világ válsága*. 3., jav. kiad. Fordította: Baranyi

Tibor Imre. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen

GULÁCSY Lajos 1989. *A virágünnep vége*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest

ABSTRACT • The study examines the concept and historical development of pictorial abstraction from the perspective of metaphysical tradition. Its point of departure is the recognition that the original purpose of art is not the mere imitation of the visible world, but the re-creation and making visible of an underlying spiritual reality – the Sign and the Symbol. Drawing on a traditional concept of art, the author distinguishes between genuine, condensing, and creative abstraction and the psychologically driven, ego-centred forms of abstraction characteristic of modernity. The paper argues that a significant portion of twentieth- and twenty-first-century abstract visual art has become

detached from its metaphysical foundations and can therefore be interpreted not as a creative act but as a symptom. Through selected examples, the study analyses the relationship between the Sign, the Symbol, and abstraction, as well as the possibilities of an art that remains rooted in nature while operating through abstraction. It concludes that authentic pictorial abstraction still depends on personally lived spiritual experience and a living relationship with nature, without which abstraction cannot become art.

KEY WORDS • **abstraction, Sign, Symbol, metaphysics, tradition, visual arts, imagination, critique of modernity**

SAŽETAK • Rad razmatra pojam i istorijski razvoj slikovne apstrakcije iz perspektive metafizičke tradicije. Polazište istraživanja jeste shvatanje da izvorna svrha umetnosti nije puko podražavanje vidljivog sveta, već ponovno stvaranje i činjenje vidljivim dublje, duhovne stvarnosti – Znaka i Simbola. Oslanjajući se na tradicionalno poimanje umetnosti, autor pravi razliku između istinske, sažimajuće i stvaralačke apstrakcije i psihološki uslovljenog, ego-centričnog apstrahovanja karakterističnog za moderno doba. Ukazuje se na to da se značajan deo apstraktne likovne umetnosti 20. i 21. veka udaljio od svojih metafizičkih osnova, te se stoga može tumačiti ne kao stvaralački čin, već kao simptom. Kroz primere se analizira odnos Znaka, Simbola i apstrakcije, kao i mogućnosti umetnosti koja ostaje vezana za prirodu, ali deluje putem apstrahovanja. Zaključuje se da je uslov autentične slikovne apstrakcije i danas lično proživljeno duhovno iskustvo i živa veza sa prirodom, bez kojih apstrakcija ne može postati umetnost.

KLJUČNE REČI • **apstrakcija, Znak, Simbol, metafizika, tradicija, likovna umetnost, imaginacija, kritika modernosti**

Beérkezés időpontja: 2025. november 26.

Elfogadás időpontja: 2025. december 5.

A SZÉPSÉG DISSZONÁNS TEREI *Beköszöntő*

DISSONANT SPACES OF BEAUTY: AN INTRODUCTION
DISONANTNI PROSTORI LEPOTE: UVOD

VEREBES ERNŐ

Szenteleky Kornél irodalmi díjas költő, író, dramaturg, zeneszerző
Nemzeti Színház, Budapest, dramaturg
Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, tanár
everebes@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a zenei szépség fogalmát a rend és a disszonancia feszültségében vizsgálja, történeti, esztétikai és kulturális összefüggésekbe ágyazva. Kiindulópontja a zene isteni eredetének és matematikai megragadhatóságának barokk felfogása, különös tekintettel az affektuselméletre és a ritmus időélményt strukturáló szerepére. A szöveg az ősi rítusoktól és transz-állapotoktól a zeneelmélet alapfogalmain – ritmus, metrum, tempó – át jut el a modern esztétikai tapasztalatig, ahol a zenei hang és a zaj közötti határ elmosódása a disszonancia problematikáját veti fel. A tanulmány amellett érvel, hogy a disszonancia nem a rend hiányaként, hanem annak szükségszerű kiegészítéseként értelmezhető, amely a zenei és kulturális folyamatok dinamizmusát biztosítja. A zenei struktúrák elemzése így túlmutat önmagán, és az emberi létezés ritmikus, ciklikus és rendszerszerű tapasztalatának értelmezéséhez is hozzájárul.

KULCSSZAVAK • **zenei esztétika, ritmus, disszonancia, affektuselmélet, rend és káosz, kulturális tapasztalat**

„Disputa a zene paradox voltáról, valamint nem közönséges gondolatok arról, hogy bár a zene fenséges és isteni eredetű, mégis meglehetősen visszaélnék vele... Ajánlom azoknak, akik muzsikájukkal Isten dicsőségét akarják szolgálni, hogy matematice, historice és allegorice továbbgondolják azt, ami a zenei arányszámok segítségével felfedeztetik és bemutatattik” (WERCKMEISTER 1707/2009).

A fenti idézet Andreas Werckmeister tollából származik, aki 1707-ben megjelent tanulmányának meglehetősen hosszú címeként írta le ezt a passzust. A szerző, a zene matematikai alapokon nyugvó affektuselméletének jelentős képviselője, a német barokk elismert orgonistája és zeneteoretikusa. Szerinte, azonkívül, hogy a zene isteni eredete kétségbevonhatatlan, gondolkodás útján, zenei arányszámok által is megismerhető (WERCKMEISTER 1707/2009). Az affektuselmélet lényege pedig, hogy a szöveget, legyen az egyházi vagy világi, affektív módon – hangulati tükrözéssel, a dallamra is át lehet, sőt, át is kell vetíteni. Természetesen ez már a vokális zene világa, és képvisel minden olyan zenetörténeti korszakot (de főként a reneszánszot és barokkot), melyekben a textus domináns módon határozza meg a dallamot (EGGEBRECHT 2009). Nem csoda tehát, hogy a szépség észszerű magyarázata, görög mintára, már ezekben a korokban is nagy jelentőséggel bírt, mindenekelőtt „felsőbb erők”, különböző matematikai rendszerekbe való leképezése és láttatása révén. Vagyis a racionalista, vagy szebb szóval élve: a tudományos meghatározás fokozatosan humanizálta a középkorban még értetlen homályba burkolódzó, isteni szubsztrátumként megélt zenét. De mikor is kezdődött mindez?

Visszatekintve a kezdetekre – nem hallhatjuk ugyan, de megpróbálhatjuk elképzelni, hogyan is született a zene, és elődeink ezt miképp érzékelhették. A varázs, mely először a különböző foglalkozások során összeütött kő- és csontszerszámok által keletkezett ritmust jelentette, már az emberi hangon (kommunikációs jeleken, hangulati kifejezéseken) túli „hangszeres” világot szólaltatta meg. Valóságos csoda lehetett ennek megtapasztalása, hiszen a ritmus, mint az idő hallható, szabályos lüktetése olyan ösztönös katarzist hozhatott létre, amiről senki sem tudta, honnan jött, mi fán terem, van-e célja, büntet, vagy jutalmaz. Az ebből létrejövő, csoportos eksztázist kiváltó transzállapot így válhatott idővel „szent rítussá”, melynek során az erre felkent varázsló, a sámán, kapcsolatot teremtve föld és ég között, létrehozta a világtengelyt (*axis mundi*). Az ismeretlennel való kapcsolatteremtés az istennel kialakított párbeszéddé alakult (ELIADE 1957/1987). A ritmus, mint a zene csontváza, anélkül, hogy bárkinek eszébe jutott volna megnevezni, a művészet mákonyával, delejes hatásával fertőzte meg őseinket. Egy bugyorban forrt minden: az égbe kiáltó ösztönös fohászok, melyek a felsőbb szférákat célozták, csakúgy, mint a tánc, a test próbatétele, mely az összerogyásig magasztalta és szenvedte el a szellemek (őseink lelkének) sóvárgását. Az ének, a zene és a tánc szétválaszthatatlanok voltak, ahogyan az élelemgyűjtés és a táplálkozás is egyetlen célt szolgált: a túlélést. Felhalmozás és haszon híján, a túlélés is pillanatról pillanatra, percről percre történt – az élet ritmusa legalább annyira felaprózott volt, mint a rituális táncok lüktetése, amikor az öntudatlanságig hajszolt képzelet mindent elárasztó harmóniája uralkodott a test felett. Ma,

sok tízezer évvel később, egy összművészetként ismert, tudatos összefonódás próbál – mérsékelt sikerrel – visszatalálni ehhez az állapothoz. Igaz, furcsa is lenne – habár van rá példa – magukból kivetkőzött táncos-pap-énekeseket látni a színpadon, miközben megítélhető esztétikai szempontok repkednek a levegőben. A mindenség egyik alappilléreként számontartott ritmusból, amit meditatív felismerések híján, már régóta nem csodaként élünk meg, közhasznú fogalom lett, annak ellenére, hogy a számunkra gyakorlati szempontból nélkülözhetetlen „időbeosztás” éppen ezt az ősi szellemet tükrözi, sőt, diktálja, anélkül, hogy tudatában lennénk a mindennapokban – sportban, párcapsolatok kialakításában, közös mozgásstruktúráinkban vagy testbeszédünkben – jelen lévő szertartásnak. De ha újra és újra felgombolyítjuk ismereteink erre vonatkozó titkos szálait, láthatjuk, hogy a misztérium elsősorban a zenében rejlik, melynek egyedi kvintesszenciája hivatott ezt a művészeti ágat a többinél meghatározóbbá tenni.

Az alapfogalmak soron következő szereplője a metrum és a vele foglalkozó metrika, amely csak megerősíti ezt a tapasztalatot. Vajon milyen összefüggést találunk a ritmika és a metrika között? A válasz – az összefüggésen túl – egy logikus továbbgondolásban keresendő. Mert amíg a ritmus az időt beosztó pulzálás, addig a metrum e beosztások egyes pontjainak hangsúlyozása. Mintha a hangsúlyos részek azzal váltanák ki a hangsúlytalanok létjogosultságát, hogy folyamatosan visszatérnek, és az egysíkú, dinamikát mellőző jeladások helyett, valami csodálatos lüktetéssel ajándékoznak meg bennünket. Valójában a ritmus, amennyiben hangsúlyok nélküli, inkább hasonlít az égitestek keringésére, a Föld forgására vagy a szívverésre, mint zenére. A periodicitásnak ez a jelensége magát a végtelent jeleníti meg, pontosabban az állandó visszatérés és újrakezdés fizikai térben is megvalósulni képes állandóságát. A világűr zenéje tehát nemcsak hallható, de látható is (SCRUTON 1997). Ahogy maga a zenei hang is látható lenne, ha szemünkkel képesek volnánk érzékelni a 20–20 000 Hz-en történő folyamatos rezgést, vagyis frekvenciát, ami ez esetben a ritmus láthatatlan, de hallható változata. A fény egy látható tartományának, a szírványnak színei ugyanakkor a 400–790 terahertz (THz) közötti tartományban dobolnak iszonyú sebességgel, miközben nem hallatják, csak láttatják e muzsikát. Az űrben kalandozva, miközben a fénysebességgel kacérkodunk, önbecsülésünk tisztességes jeleként említsük meg a gondolat sebességét is, mely köztudottan a leggyorsabb *valami* a világon. S habár gondolataink rendkívül összetett elektrokémiai folyamatok eredményeként jönnek létre az agyban, ezek hullámainak frekvenciája ma még nem mérhető. Idegsejtjeink aktivitása tetten érhető ugyan elektroenkefalográf (EEG) segítségével, de csupán az idegsejtek zenekarának jelenlétét mutatja. Viszont az, hogy hogyan is szólal meg ez a zenekar, és az

egy-egy hangszerek mennyire fontos szólamokat játszanak benne, számunkra még a jövő zenéjét jelenti.

De visszatérve a Földre: amennyiben egy ritmust hangsúlyokkal díszítünk, melyek meghatározott időközönként szólalnak meg, úgy egy zeneként értelmezhető hangzásvilágot kapunk, miközben dallamról még nem is beszélünk. A hangsúlyok különféle elhelyezésének lehetősége, mint a zeneelmélet metrikával foglalkozó ága, többféle ütembeosztást ismer, melyeknek periodikus ismétlődése, akár különböző táncritmusokat is idézhet, a keringőtől a polonézen át a rock and rollig, vagy a csacsacsáig. De tévedés ne essék, a hangsúlyos és hangsúlytalan részek váltakozása nem csupán zenei műfajokat és stílusirányzatokat határoz meg. A metrika (és ezáltal a ritmika) egyetemesebb manifesztációját a sűrítés és ritkítás folyamata jelenti, melynek során a hangsúlyok mind sűrűbb – vagy ritkább – megjelenésével, olyan fokozás – vagy mérséklés – érhető el, ami egy-egy zeneműben (de más művészeti ágazatokban is) csúcsponthoz, azaz klimaxhoz – illetve megnyugváshoz, konszolidációhoz – vezet. A sűrítés-ritkítás folyamata ezáltal rejteget még egy lényeges zenei alapfogalmat, ez pedig a tempó, amely ritmika és metrika nélkül nem létezne, viszont, ha menet közben változik, az emberi fül számára magát a gyorsulás (*accelerando*) és a lassulás (*ritardando*) élményét hozza. A változó tempó ugyan nem helyettesíthető be a töltekezés-kiürülés folyamatával, de a zenével javarészt így módon hozható összefüggésbe. És ha, *horribile dictu*, még jobban kitágítjuk ezt a kört, eljuthatunk egy, néhány évtizeddel ezelőtt még igen népszerű elméletig, amit bioritmusnak neveznek, és amely bár tudományos bizonyítást sosem nyert, mégis igen népszerűvé vált. E szerint életünket és viselkedésünket ciklikus biológiai ritmusok befolyásolják. Ezek a fizikai (23 napig tartó, az erőt és állóképességet szabályzó), az érzelmi (28 napig tartó, a hangulatot és kreativitást szabályzó), valamint az intellektuális (33 napig tartó, a logikai készséget és a tanulási képességet szabályzó) ciklusok. Hogy milyen matematikai levezetésekkel jutottak el ezen eredményekig, e pillanatban lényegtelen. Mindenesetre – az elmélet szerint – ezeknek az időszakoknak a váltakozása a szinuszgörbét idézi, melynek magas és mély pontjai egy adott periódus viselkedésformáira vannak hatással. Mi mégis a 24 órás időbeosztást (cirkadián ritmus) érzékeljük jobban, melybe az alvás és ébrenlét fázisai tartoznak. Bárhogyan is legyen, anélkül, hogy meggondolatlanul pálcát törnénk bármilyen áltudományos megközelítés felett, észre kell vennünk azokat az analógiákat, melyek a fentebb említett zenei fogalmak alapján egységet próbálnak teremteni mind művészeti, mind fizikai, illetve biológiai szempontok között, és ezáltal választ adni létezésünk alapkérdéseire.

Joggal tehetnénk hát fel mi is a kérdést: hogyan lehet zenéről beszélni úgy, hogy közben az, amiről beszélünk, saját lényegének ellentmondva, csend-

ben marad? Nos, pont ez a hátulütője minden tudományos és áltudományos leírásnak, elemzésnek és mérésnek. Mert kimondhatjuk ugyan, hogy a zenei hang szabályos hullámokból álló frekvencia, a zaj pedig szabálytalan amplitúdójú és hosszúságú rezgések ismétlése, addig mégsem szerezhettünk tudomást arról, mit is jelent mindez, amíg nem szembesítjük őket, például egyazon zeneműben, ahol a zeneszerző – kontrasztként felhasználva ezek hatását – rá nem irányítja figyelmünket a kettő közötti különbségre. És itt már világossá válik, hogy ezt a kirándulást nem úszhatjuk meg a kontraszt (ellentét) figyelembevétel nélkül, mely valójában mozgatja, mert mozgatni képes, a zenei vagy egyéb folyamatokat. A zajtól a zenei hangig eljutni, esztétikai szempontból addig nem nehéz, amíg azok egymástól kellő távolságban vannak, külön rendszerek alapelemeit képezik, és természetesnek tűnő módon viselkednek a maguk környezetében. A „baj” ott kezdődik, amikor egymáshoz képest idegen rendszerek elemei (például a zenei hang és a zaj) annyira közel kerülnek egymáshoz, hogy mi, akik megtapasztaljuk ennek eredményét, elborzadva háritunk, miközben értetlenül figyeljük a káosz kialakulását (ATTALI 1977/1985; ADORNO 1970). Számunkra a *rend*, hiába kell érte folyamatosan megküzdenünk, úgy tűnik, túlságosan is megszokottá vált. Ebből ered, hogy amiről a zene kapcsán beszélni lehet, *egy* rendet feltételez, egyazon rendszeren belül vizsgál dolgokat, annak elemeit úgy viszonyítva egymáshoz, ahogy azt az emberi természetből fakadó logika diktálja. Ha a mi szervezetünk – már az elnevezés is valami mesterségesen létrehozott rendszerre utal – szintén nem egyéb, mint szerveink összhangja, együttrezgése és együttműködése, akkor az utóbbi két kifejezés híven tükrözheti például párkapcsolatok intim mozdulatait, illetve politikai ellenfelek kényszerű egyetértését, hisz minden rendszer lényege abban áll, hogy természetétől függetlenül hasznos egyensúlyt tartson fenn saját alkotóelemei között. Ezt a hasznos egyensúlyt nevezhetjük harmóniának is (DAHLHAUS 1983), mely mint a zene egyik fontos alappillére, a tonális hangrendszert és az azon belüli, lehetséges eljárásokat határozza meg. Az, hogy milyen úton érkezhetünk el a ritmustól, a zenei hangon át, az összhangzás – harmónia – felségterületéig, számos lehetőséget rejt, de ezzel együtt jó néhány „átszállást” is feltételez. Céлом ebben a beköszöntőben nem az, hogy minden előre bemondott állomásnál komoly megfigyeléseket végezzek, hanem az, hogy ezt az utazást egészében látva és láttatva, de nem szigorúan eltervezve, felhívást intézzek egy olyan (zenei) kalandra, melynek célja – *historice*, *matematicice* és *allegorice* – maga a kalandozás lesz.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADORNO, Theodor W. 1970. *Zene, filozófia, társadalom. Esszék.* Gondolat, Budapest
- ATTALI, Jacques 1977/1985. *Noise: The political economy of music.* Trans. Brian Massumi. University of Minnesota Press, Minneapolis
- DAHLHAUS, Carl 1983. *Foundations of music history.* Trans. J. B. Robinson. Cambridge University Press, Cambridge
- EGGBRECHT, Hans Heinrich 2009. *A Nyugat zenéje. Folyamatok és állomások a középkortól napjainkig.* Ford. Czagány Zsuzsa, Ignác Ádám, Nádori Lidia. Typotex, Budapest
- ELIADE, Mircea 1957/1987. *A szent és a profán. A vallási lényegről.* Ford. Berényi Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest
- SCRUTON, Roger 1997. *The aesthetics of music.* Oxford University Press, Oxford
- WERCKMEISTER, Andreas 1707/2009. Disputa a zene paradox voltáról, valamint nem közönséges gondolatok arról, hogy bár a zene fenséges és isteni eredetű, mégis meglehetősen visszaélnek vele... Ajánlom azoknak, akik muzsikájukkal Isten dicsőségét akarják szolgálni / de az Istent és az egyházzenét szerető embereknek is, hogy matematice, historice és allegorice továbbgondolják azt, ami alább a zenei arányszámok segítségével felfedeztetik és bemutatattik. In: EGGBRECHT, Hans Heinrich: *A Nyugat zenéje. Folyamatok és állomások a középkortól napjainkig.* Ford. Czagány Zsuzsa, Ignác Ádám, Nádori Lidia. Typotex, Budapest, 333–345.

ABSTRACT • The study examines the concept of musical beauty through the tension between order and dissonance, situating it within historical, aesthetic, and cultural contexts. Its point of departure is the Baroque conception of music as both divine in origin and mathematically comprehensible, with particular emphasis on affect theory and the structuring role of rhythm as an experience of time. Tracing a line from archaic rituals and trance states through the fundamental concepts of music theory – rhythm, metre, and tempo – the paper arrives at modern aesthetic experience, where the blurring boundary between musical sound and noise foregrounds the problem of dissonance. The argument advanced here is that dissonance should not be understood as the negation of order but as its necessary counterpart, one that ensures the dynamism of musical and cultural processes. In this perspective, the analysis of musical structures extends beyond music itself and contributes to the interpretation of rhythmical, cyclical, and systemic dimensions of human existence.

KEY WORDS • **musical aesthetics, rhythm; dissonance, affect theory, order and chaos, cultural experience**

SAŽETAK • Rad razmatra pojam muzičke lepote kroz napetost između reda i disonance, smestajući ga u istorijski, estetički i kulturni kontekst. Polazište analize jeste barokno shvatanje muzike kao božanskog porekla, ali i kao racionalno, matematički sagledivog fenomena, uz poseban osvrt na teoriju afekata i ulogu ritma u oblikovanju iskustva vremena. Tekst prati put od arhaičnih rituala i transnih stanja, preko osnovnih pojmova muzičke teorije – ritma, metra i tempa – do savremenog estetičkog iskustva, u kojem se zamagljuje granica između muzičkog tona i buke. U tom okviru disonanca se ne tumači kao odsustvo reda, već kao njegova nužna dopuna, koja omogućava dinamiku muzičkih i kulturnih procesa. Analiza muzičkih struktura time prevazilazi usko muzičko polje i doprinosi razumevanju ritmičkih, cikličnih i sistemskih dimenzija ljudskog postojanja.

KLJUČNE REČI • **muzička estetika, ritam, disonanca, teorija afekata, red i haos, kulturno iskustvo**

Beérkezés időpontja: 2025. december 24.

Elfogadás időpontja: 2024. december 30.

ETO: 783(497.113Szabadka) 17/18”

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 78:37(497.113Szabadka) 17/18”

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ETO: 78:929Arnold Gy.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A ZENE APOSTOLA – ARNOLD GYÖRGY (1781–1848) SZABADKAI MUNKÁSSÁGA ÉS ÖRÖKSÉGE

THE APOSTLE OF MUSIC: THE WORK AND LEGACY
OF GYÖRGY ARNOLD (1781–1848) IN SUBOTICA
APOSTOL MUZIKE: DELATNOST I NASLEĐE
ĐURE ARNOLDA (1781–1848) U SUBOTICI

PASKÓ CSABA

Mgr. art. m., a zeneművészet magisztere,
római katolikus plébános, karnagy, tanár

paskocs75@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány Arnold György (1781–1848) szabadkai regens chori, kántor, zenepedagógus és zeneszerző munkásságát vizsgálja a 18–19. század fordulójának délvidéki egyházzenei és művelődéstörténeti kontextusában. A kutatás levéltári források, számadáskönyvek, tanácsi jegyzőkönyvek és kottatári dokumentumok alapján rekonstruálja Szabadka egyházzenei életének állapotát Arnold érkezése előtt, majd bemutatja azt az intézményesítő és megújító folyamatot, amelynek révén a város liturgikus zenéje rendezett, stabil és regionálisan is meghatározó rendszerré alakult. – A tanulmány külön figyelmet fordít Arnold pedagógiai tevékenységére, a fiúkórus és az iskolai énekoktatás megszervezésére, valamint a kottatár és a hangszerállomány tudatos fejlesztésére. Rávilágít arra, hogy Arnold nem csupán zenészként, hanem közösségformáló értelmiségiként is meghatározó szerepet töltött be Szabadka kulturális életében, hidat képezve a bécsi klasszicizmus egyházzenei hagyományai és a helyi liturgikus gyakorlat között. Munkássága révén Szabadka a Habsburg Monarchia egyházzenei hálózatának aktív részesevé vált. – A tanulmány Arnold György életművét nem elszigetelt helyi jelenségként, hanem a délvidéki és közép-európai egyházzene történetének szerves részeként értelmezi, megalapozva a későbbi, nagyobb lélegzetű művek – köztük a *Missa Sparta* – részletesebb elemzését.

KULCSSZAVAK: • egyházzene, zeneszerzés, Szabadka, Arnold György, regens chori, zenei nevelés, 18–19. század eleje

A VÁROS, AMELY BEFOGADOTT – SZABADKA LELKE
A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A bácskai rónaság peremén, ahol a síkság horizontja mintha a végtelenbe simult volna, a 18. század végére különös mozgás támadt: Szabadka – a valaha pusztítástól megtépázott, mégis újra meg újra magára találó város – lassan felébredt történelmi álmódzásából, és megkezdte útját a polgárosodás felé. Lakossága úgy növekedett, ahogyan a föld nyeli be a tavaszi esőt: szomjasan, mohón, mindent befogadva. Bunyevácok, magyarok, szerbek, németek és zsidók telepedtek meg itt a 19. század hajnalára, s mindannyian hoztak magukkal valamit, ami hozzáadódott a város lüktetéséhez: hitet, kereskedelmet, mesterségek tudását, dallamokat és szokásokat, amelyek együtt teremtettek sajátos, helyi identitást (IVÁNYI 1886).

A város szíve ekkoriban a Szent Teréz-plébániatemplom körül dobogott. A templom – melyet később, Trianon után székesegyházzá emeltek – nem pusztán kőből épült szentély volt, hanem a közösség valódi szellemi központja. Falai között textúrák rétegződtek: imák, énekek, tanítók szavai, gyermekek zsvijaja, kántorok próbái, s a mindennapi élet apró rezonanciái. A 19. század elején itt működő plébánosok és muzsikuskok nem csupán a liturgia őrei voltak, hanem a városi kultúra formálói: tanítók, szervezők, közösségépítők, akik a városi tanács támogatásával a nevelés és a művelődés kiemelt feladatát látták el (TORMÁSY 1883).

A templom körüli iskola udvarában gyermekhangok töltötték be a levegőt. A fiú- és leányiskola tanítói gyakran a templom szolgálatában álló muzsikuskok sorából kerültek ki, így az oktatás és a liturgia zenei igényei egyazon kézben összpontosultak. A gyermekek énekre nevelése nem egyszerű pedagógiai feladat volt: a városi tanács jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy a zenei nevelést az erkölcsi formálás eszközeként tekintették. A zene – különösen az egyházi ének – fegyelmessé, figyelmessé, érzékennyé tette a fiatalságot. A város vezetése érezte: aki a dallamot megérti, az a rendet is megérti (SZTL 1700–1800).

Nem véletlen, hogy Tormásy Gábor 1883-ban megjelent nagy jelentőségű munkájában külön fejezetet szentel annak, miként vált Szabadka a plébániai intézményeken keresztül kulturális gócponttá. A templomok és iskolák összefonódása nem formális kapcsolat volt: a város aktív mecénási szerepet vállalt a zenés liturgiákban, a kántorok alkalmazásában és a kottatár gyarapításában. Tormásy munkája szerint „[a]z iskolát az egyház saját előcsarnokául tekintvén, arra minden időben kiváló gondot fordított” (TORMÁSY 1883: 88).

Szabadka ebben az időben ugyan nem rendelkezett a birodalom nagyvárosaihoz mérhető reprezentatív katedrálisokkal vagy zenei akadémiákkal, ám

földrajzi helyzetének és multietnikus szerkezetének köszönhetően a közép-európai zenei vérkeringés különleges csomópontjává vált. A város kulturális közvetítő szerepet töltött be: a bécsi klasszikus hagyományok találkoztak itt a délszláv egyházi énekek modalitásával, valamint a magyar népi és vallásos énekhagyomány örökségével. E keverék nem feloldódást, hanem szintézist eredményezett: Szabadka zenei nyelve sajátosan hídszerű lett, egyszerre tágas és lokális, „közép-európai” és „bácskai” (BLAŽEKOVIĆ 1981; BLAŽEKOVIĆ 2003).

A város liturgikus repertoárja folyamatosan gazdagodott. A kották Kalocsáról, Bécsből, Pozsonyból és Eszékről érkeztek kéziratos másolatok vagy nyomtatott kiadások formájában, s velük együtt érkeztek új stílusok, új technikák, új zenei világok. A város vezetése és a plébánia mecénási szerepe nem csupán a zenészek fizetésére terjedt ki: a hangszerek karbantartását, az orgona javítását, sőt olykor a zenés misék költségeit is vállalta (D'ISOZ 1908). A zene nem luxus volt, hanem a városi reprezentáció egyik alapvető formája.

E sokszínűség vallási téren is megmutatkozott. A katolikus többség mellett jelentős ortodox és zsidó közösség élt a városban. Bár liturgiáik eltértek, zenéjük mégis egy sajátos vallási – sőt kulturális – ökoszisztémát alkotott egymás mellett, amelyben a különböző hagyományok olykor véletlen, más-kor szándékos rezonanciában álltak. A katolikus mise és motetta azonban továbbra is a városi reprezentáció alfája és ómegája volt. Egy-egy ünnepi mise vagy plébániai búcsú idővel olyan eseményé vált, amelyre a város aprajánagyja összegyűlt – nemcsak imádkozni, hanem hallgatni is. Szabadka a zene városává vált, mielőtt bárki így nevezte volna.

Ebbe a közegbe érkezett meg 1800 tavaszán Arnold György. Nem üres térbe lépett be: már álltak a falak, lüktetett az élet, működtek az iskolák, csendültek a dallamok. Mégis a város valami többre vágyott. Szüksége volt egy zenészre, aki nem csupán kántor, hanem kulturális építőmester. Egy alkotóra, aki felismeri a rendezetlenül kavargó zenei energiákat, és képes belőlük rendszert, irányt, közösséget formálni. A terep elő volt készítve – s a város várta őt.

Arnold György érkezése így nem csupán egy fiatal muzsikusz felemelkedésének kezdete volt, hanem egy város szellemi újjászületésének pillanata is.

A ZENEI ÉLET MOZAIKJA – ISKOLÁK, KÓRUSOK ÉS KULTURÁLIS HÁLÓZATOK

A 18. század végének Szabadkája még nem volt kiforrott városi kultúrközpont, sokkal inkább olyan volt, mint egy lassan érlelődő gyümölcs, amelynek íze már sejthető, de még nem teljes. A város mindennapjaiban azonban már ott mocorgott valami: a tanulni vágyás, a rendeződni akarás, a közösségekben

gondolkodás ígérete. A vallás és a művelődés összefonódása ebben a korszakban természetes volt – a plébánia, az iskola és a templomi muzsika ugyanannak az életműhelynek a három arca.

A század utolsó évtizedeiben már működtek Szabadkán népiskolák, ahol a gyermekek olvasást, írást és számtant tanultak – de az egyházi ének legalább ilyen súllyal szerepelt a tananyagban (TORMÁSY 1883). A tanítók többsége ugyan nem rendelkezett komolyabb zenei képzettséggel, ám az énektanítás mégis a mindennapok része volt. A tantermekben visszhangzó dallamok még töredezetek voltak, de ez a hangtöredék-összesség előrevetítette a későbbi fejlődést.

A fiúgyermekek különös szerepet töltöttek be a város liturgikus életében. A nagyobb ünnepeken ők segítették a kántori szolgálatot, s bár rendszeres próbarend még nem létezett, egy-egy tehetségesebb gyermek hangja kiemelkedett a tömegből. A források szerint a templomi éneklésben való részvétel rang és felelősség is volt: a *pueri cantores*, a kis énekesfiúk egyszerre voltak a jövő muzikális reménységei és a korabeli liturgia szerves részei (D'ISOZ 1908).

A hangszerállomány azonban jóval elmaradottabb képet mutatott. Az orgona – a templomi zene lelke – gyakran javításra szorult. Előfordult, hogy a hangszer csak ideiglenesen volt működőképes, mert megfelelő szakember híján a javításokat alkalmi mesterek végezték. A vonós és fúvós hangszerek állapota még siralmasabb volt: többnyire elavultak, hiányosak vagy már használhatatlanok. A liturgia szépségéhez szükséges zenei világ tehát jelen volt, de fáradt, kopott keretben élt; kétségbeesett módon várta, hogy valaki új szint vigyen be ebbe a fakó palettába (SZTL 1700 vége).

Szabadka zenei élete mégsem volt elszigetelt. A város – ha nem is annyira látványosan, mint Eszék vagy Zágráb – beágyazódott a Habsburg Monarchia zenei hálózatába. A Kalocsán, Pécsen vagy Pozsonyban zajló fejlődések mind visszhangoztak a szabadkai plébániai életben. A nyomtatott és kéziratos kották útjai jól kirajzolják a régió kulturális kapcsolatait: egy-egy mise vagy motetta gyakran hét városon át utazott, míg végül megérkezett Szabadkára – a dallamok peregrinusai voltak ők, akik új otthonra találtak a bácskai templom orgonakarzatán (BLAŽEKOVIĆ 1981; BLAŽEKOVIĆ 2003).

A városi tanács döntéseiből kiderül, hogy a zenei nevelést nem csupán erkölcsi, hanem reprezentációs célnak is tekintették. A templomi zene a város névjegykártyájának egyik legfontosabb eleme volt: megmutatta, kik vagyunk, mire vagyunk képesek, milyen értékekben hiszünk. Az 1790-es évektől kezdődően a város a zenei élet fenntartására és fejlesztésére számottevő összegeket fordított. A *Compotus*-könyvek tanúsága szerint 1795-ben több mint 255 forintot költöttek kántori fizetésre és liturgikus célokra, 1796 és 1799 között pedig összesen több mint 800 forintot fordítottak kottamásó-

lásra, templomdíszítésre és hangszerjavításra (SZTL 1795–1799). E számok mögött ott rejlik egy fontos felismerés: Szabadka nem pénz-, hanem szakemberhiányban szenvedett.

A város zenei arculata így kétarcú volt. Egyrészt ott volt a sokszínű, kulturálisan nyitott közösség, a templomi ünnepek, a tanulni vágyó gyermekek serege; másrészt ott volt a rendezetlenség, az alkalmi próbák, a fegyelmetlen kántorok és az elavult hangszerek világa. E kettősségből még nem bomlott ki világosan, mi felé tart a város – ám a szükség egyre sürgetőbbé tette a változást.

Szabadka a 18. század végén olyan város volt, amely már megérezte az előtte álló távlatokat, de nem találta még meg a kulcsot a lehetőségek tárházának kinyitására. A bizonytalanság mögött azonban ott feszült a potenciál: egy ébredőben lévő közösség, amelynek csak egyetlen személyre volt szüksége, hogy a kusza szálakból rendszert, a káoszról harmóniát, a töredékből egészet formáljon.

Arra az emberre várt, aki majd 1800 tavaszán megérkezik Kalocsáról, s akinek a nevét a város hamarosan örökre beleírja saját történetébe.

A HIÁNY, AMELY HÍVTA ÖT – SZABADKA ZENEI VÁLSÁGA 1800 ELŐTT

A 18. század végére Szabadka egyházzenei élete különös kettősséget mutatott. A város – méretéhez és vallásos műveltségéhez illő módon – igényelte a rendezett, méltóságteljes liturgikus zenét, mégsem rendelkezett azzal a stabil zenei személyzettel, amely ezt biztosíthatta volna. A fennmaradt források azt mutatják, hogy a templomi zenei szolgálat nagyban függött attól, éppen ki látta el a kántor és orgonista feladatait. A városi tanácsi iratok gyakori helyettesítésekről, bizonytalan munkavégzésről, valamint a zenei rendben mutatkozó hiányosságokról számolnak be (SZTL 1790–1800).

A zenészek helyzete nemcsak bizonytalan, hanem kiszolgáltatott is volt. Ezt világítja meg az a jelentős dokumentum, amelyet a kalocsai érsek 1756. július 15-én írt a szabadkai magisztrátushoz Hajósról, nyári rezidenciájából (SZTL 1756). A levélben kifejezetten védelembe veszi a város orgonistáját, Simon Romichot, emlékeztetve a tanácsot: „organista [...] a solutione tributorum per plures annos liberatus fuit”.¹

Ez a mondat egyértelműen jelzi, hogy az orgonista az egyházi szolgálatba tartozott, ezért különleges státuszt élvezett. A levél másik figyelmeztetése még erősebb: „ne gravetur onere civili servitor Ecclesiae”.² A kalocsai érsek te-

¹ „...az orgonista [...] évek óta mentes az adófizetés alól”.

² „...ne terheljék világi kötelezettséggel az Egyház szolgáját”.

hát szükségesnek látta hangsúlyozni: az orgonista nem a város alkalmazottja, hanem a liturgikus rend fenntartásának nélkülözhetetlen szereplője.

A 18. század végén keletkezett Compotus-könyvek (számadáskönyvek) további fontos részleteket árulnak el a város zenei életéről. Az 1795 és 1799 közötti bejegyzésekben rendszeresen feltűnik a kottamásolók díjazása (*scriba pro exemplaribus musicis*), az énekesek fizetése (*merces cantoribus*), a helyettes orgonista szerepe (*adiutorio organistae*) és az ünnepi misékre rendelt helyettesítések (*substitutio ad Missam solemnem*) (SZTL 1795–1799). Mindez arra utal, hogy a város nem sajnálta a pénzt az egyházzenei szolgálatra, ám az apparátus szétszórt és rendszertelen volt. Stabil zenemester hiányában a zenei élet inkább tűzoltásra, mint tudatos építkezésre hasonlított.

A város 1799-ben keletkezett jelentése (SZTL 1799) már nyíltan megfogalmazza a problémát: „...ordo musicae in ecclesia non uniformis est”.³ És ugyanott olvasható a kulcsmondat: „...magister musicae qualificatus deest”.⁴

Ez a két rövid latin mondat összefoglalja Szabadka egyházzenei válságát a századfordulón: megvolt az igény, megvolt a pénzügyi háttér, de hiányzott az a személy, aki értelemmel, rendszerrel és szaktudással tudta volna összefogni a mindennapos gyakorlatot.

A város vezetése felismerte, hogy a helyzet tarthatatlan. A SZTL (1799) dokumentuma arról is beszámol, milyen feladatkört szánnak a leendő zenemesternek: a fiatalság oktatása (*juventutem instruere*), a kórus szervezése (*chorum instituere*), a hangszerek karbantartása (*instrumenta curare*) és a liturgia zenei rendjének egységesítése (*musicam ad ritum conformare*).⁵

Ezek a kijelölt feladatok nemcsak egy város zenei igényeit tükrözik, hanem koruk nagyobb történelmi összefüggéseit is. Mária Terézia és II. József egyházreformjai ugyanis az egész birodalomban a következő elvet kívánták érvényesíteni: „uniformitas cultus divini et musicae sacrae”, azaz „az istentiszteleti rend és az egyházzene egységesítése” elvét.⁶ Szabadka tehát nem kivétel volt, hanem késésben van. A város követni akarta a birodalmi normákat, de ehhez hiányzott a megfelelő szakember.

³ „az egyházzenei rend nem egységes”.

⁴ „képzett zenemester hiányzik”.

⁵ Az egyik legkorábbi forrás, amely Szabadka professzionális zenemester iránti igényét egyértelműen bizonyítja.

⁶ A *Ratio Educationis* (1777) egységesítette a plébániai iskolák oktatását, külön előírva az ének és az alapvető zenei készségek tanítását. II. József rendeletei (1781–1785) a liturgikus zene egyszerűsítését, a képzett kántor-orgonista személyzet alkalmazását és a fegyelmezett zenei rendet követelték meg. E reformok Szabadkán is erősen érződtek: a város a század végére felismerte, hogy megfelelően képzett zenemester nélkül nem tudja teljesíteni a központi előírásokat, ezért 1800-ban már tudatosan keresett szakképzett egyházzeneszt.

Ez a történelmi háttér adja azt a feszült, várakozással teli légkört, amelybe 1800 tavaszán megérkezett Kalocsáról egy fiatal, képzett, ambiciózus muzsikusz – Arnold György. A hiány érzete, amely hosszú évek óta terhelte a város zenei életét, most először enyhült. Szabadka végre megtalálta azt az embert, aki nemcsak pótolta, hanem meg is újította a város liturgikus zenéjét.

A KALOCSAI IFJÚ BELÉP A VÁROS KAPUJÁN – ARNOLD GYÖRGY BEMUTATKOZÁSA A TANÁCS ELŐTT

1800 tavaszán egy fiatal, alig tizenkilenc éves muzsikusz érkezett Kalocsáról Szabadkára. Az út nem volt hosszú, de a lépés annál jelentősebb. A Bácska poros útjain közeledő ifjú akkor még nem sejtette, hogy e döntésével egy város zenei történetét írja majd át, és hogy neve – hol Györgyként, hol Georgiusként, máskor pedig Đuróként – egy fél évszázadra összeforr Szabadka sorsával.

Néhány hónappal korábban a város pályázatot hirdetett zenemesteri állásra. A felhívásban olyan muzsikust kerestek, aki képes a kántori szolgálatot újjászervezni, a fiúkórust megerősíteni, a hangszereket karbantartani és a gyermekeket módszeresen tanítani. Az igény világos volt: Szabadkának nem egyszerű hangszeresre, hanem kulturális vezetőre van szüksége (SZTL 1800a).

Arnold a pályázat hallatán nem sokat töprengett. Mögötte volt Kalocsa székesegyházi iskolája, mestereinek útmutatása, s mellette egy egész család zenei öröksége. Tudta, hogy többre hivatott, mint a diákoknak zsolnárt tanítani. Kalandvágó volt ez? Hivatástudat? Vagy a nagybátyja – Paulus Böhm – biztatása? Talán mindegyik egyszerre.

1800. április 19-én Arnold György latin nyelvű kérvényt intézett a városi tanácshoz (SZTL 1800b). Bár kérelme egyszerű volt, mégis mély alázatról tanúskodott: „Mivel Kalocsa főpásztora zenészként rendelt ki [...] alázattal kérem...”⁷ Ez a mondat sokat elárul jelleméről. Nem kérkedett, nem állított magáról többet a kelleténél. Csak azt mondta el, hogy zenész, tanító és komponista, és hogy kész szolgálni a várost. Mögötte azonban ott állt valaki, aki nála is többet mondhatott. Mindössze öt nappal később, 1800. április 24-én megérkezett Kalocsáról a döntő dokumentum is (SZTL 1800c). A levél írója nem akárki volt: Paulus Böhm, a kalocsai székesegyház *regens chorij*a, a térség egyik legtekintélyesebb egyházzenesze. Első mondata azonban többet sejtett, mint pusztá szakmai ajánlást: „Cum fratruelis meus Georgius Arnold...” A *fratruelis* szó jelentése ’unokaöcs’. Nem kolléga, nem tanítvány – családtag. A kézirat egyértelmű. A kifejezés olyan érzelmi és erkölcsi felelősségről árulkodik, amelyet Böhm csak rokonával szemben vállalhatott (BLAŽEKOVIĆ

⁷ „Quoniam Reverendissimus Dominus Episcopus me Kalocsa constituit pro uno Musico [...] humillime peto...”

Spectabilis ac Serillimis Domine Consul.
mihi Ling. Coloniensis!

Cum Fratruelis meus Georgius Arnold Servitium, non tantum in uno sed pluribus *Bois* habere possit, eundem ob hac causa, prius Amplissimo Magist^ro presentare volebam, qui exactus in Organo, Fidibus Violoncellis, et Cantu, a parte in Stabilibus Instrumentis peritus; si eundem a Juventute sua sub manibus meis non habuissim, non presumerem eundem recommendare, qui ita accuratus, sicut ego in Servitiis meis; modo etiam est recte occasio, ubi eidem duobus Vocalibus nempe Discantista et Altista Servire possim, si Amplissimus Magist^r hunc retinere voluerit, spero, quod penarie Ecclesia et Civitas S. M. Theresiense contenta erit;

Organifici pariter iterum scripseram, ne Diligentiam in opere isto Magistro adhibeat, si hoc ita profecerit uti spero, habebit pariter ad eandem Normam Organum faciendum Novum, qui in reliquo confirmatus, pariter me recommendans maneo

Spectabilis ac Serillimis Domini Consuli

Colocae d. 14. Apr. 1800

Servus humilissimus
Paulus Böhm
Chori Regens
sua Excellentia et
necn. V. Archi. Capellani

Paulus Böhm kalocsai regens chori
ajánlólevele Arnold György (Georgius Arnold) részére,
Kalocsa, 1800. április 14. (SZTL 1800c)⁸

⁸ A levélben Arnold nagybátyja és mestere részletesen méltatja unokaöccse zenei felkészültségét: hangsúlyozza, hogy ifjúkorától fogva saját keze alatt nevelte, jártasnak tartja az orgonajátékban, a vonós hangszerek kezelésében és az énekben, s képesnek látja arra, hogy egyszerre lássa el az orgonista, a kórusvezető és a fiatal zenészek képzésével járó feladatokat. Arnold szorgalmát és rátermettségét ismerve bizalommal ajánlja Böhm a szabadkai egyházközség és a város szolgálatára. A levél a kalocsai zenei műhely és a szabadkai város vezetősége közötti személyi folytonosság fontos dokumentuma.

2003). Soraiban olyan muzsikus képe rajzolódik ki, aki pontos orgonista, képzett vonós hangszeres, csellista, énekmester, sőt, fúvós hangszerekben is jártas.

A nagybácsi így fogalmaz: „Ha nem én neveltem volna őt ifjúkorától fogva, akkor is ajánlanám, mintha saját szolgálatomra lenne.” Ez nem egyszerű dicséret. Ez hűség. És a városi tanács számára döntő érv.

Amikor Arnold belépett a tanácsterembe, három nyelv – a magyar, a német–latin és a horvát – természetesen élt benne. Szabadka többnemzetiségű közegében ez felbecsülhetetlen értéknek bizonyult. Ő maga „három nyelv és három kultúra határán nőtt fel”, és még mielőtt bármit tett volna, személyében már hidat jelentett a város közösségei között (D’ISOZ 1908). 1800. november 29-én a tanács meghozta döntését. Arnold Györgyöt *magister cantus* minőségben kinevezte fizetéssel, lakhatási juttatással és azzal a felhatalmazással, hogy a város zenei életét új alapokra helyezze (SZTL 1800d).

Ez a határozat nem csak adminisztratív aktus volt. Ez volt az a pillanat, amikor egy város rábízta magát egy tizenkilenc éves fiatalember tehetségére. A pillanat, amikor a zene sorsát egyetlen ember kezébe tették le. S amikor Arnold estefelé kilépett a tanácsháza kapuján a késő őszi, párás szabadkai utcára, talán ő maga sem tudta, hogy e naptól kezdve a város zenei történetének minden vonása – iskolái, kórusai, hangszerei, sőt liturgikus repertoárja – az ő kezén keresztül fog formálódni.

A muzsikus megérkezett. A város pedig készen állt végre hallgatni.

A REND SZÜLETÉSE – ARNOLD ELSŐ REFORMJAI ÉS A ZENEI MŰHELY KIALAKULÁSA (1800–1801)

Arnold György kinevezésének évében, 1800 végén Szabadka zenei élete még szétszórt, formátlan anyag volt: kották rendezetlen halmaza, gyakran elnémuló orgona, véletlenszerűen próbáló énekesfiúk, s egy város, amely bár vágyott a liturgia méltóságára, mégis tehetetlennek bizonyult a káosz megzabolázásában. Arnold érkezése azonban olyan volt, mint amikor egy mesterember kézbe vesz egy régi hangszert: tudja, melyik csavar hiányzik, hol repedt a fa, melyik síp szól hamisan – és hogy előbb rendet kell teremteni, mielőtt zenélni lehet.

A FIÚKÓRUS újraszervezése – EGY KÖZÖSSÉG ÚJ HANGJA. Arnold első lépése a fiúkórus felállítása volt. A források szerint tizenkét gyermekkel kezdett, akiket alapos válogatás után vett fel: nemcsak hangminőséget, hanem fegyelmet, olvasási készséget és tanulási hajlandóságot is vizsgált. A próbák először hetente háromszor, majd 1801 tavaszától napi rendszerességgel zajlottak (SZTL 1800–1801b). A kórus működéséhez új szabályzat is készült: (1) a gyermekek

kötelesek részt venni a miséken és a próbákon, (2) a hiányzásokat a tanító és a szülők igazolják és (3) a jó magaviseletet jutalom, a rendbontást megrovás követte. Arnold ezzel nem csak énekeseket képzett: közösséget formált. Olyan fiúk kórusát, akik majd évekkel később férfikarként szolgálják a városi liturgiát.

A KOTTATÁR RENDBETÉTELE – A ZENEI HAGYOMÁNY ÚJ POLCRA KERÜL. A plébánia kottatára addig inkább hasonlított egy régi ládára, amelybe évtizedek alatt mindenki beledobott valamit. Arnold először mindent átnézett, elválasztotta a használhatót az elhasználttól, és jegyzéket készített a repertoárról (SZTL 1801 körül). A megmentett művek között voltak (1) gregorián tételek, (2) 18. századi latin motetták, (3) misetételek Kalocsáról és Bécsből, továbbá (4) néhány korszerűbb nyomtatott kiadás Pozsonyból. Ez a kottatár lett később a város zenetudományi emlékeinek egyik legfontosabb alaprétege. Arnold pedig tudta: ahol rend van a polcon, ott rend lesz a kórusban is.

HANGSZEREK: NEM CSUPÁN JAVÍTANI, HANEM ÉLETRE KELTENI. Az orgona felújítása elsőrendű feladat volt. A hangszer állapotát a tanácsi jegyzőkönyvek gyakori meghibásodásokként jelzik, így Arnold már 1801 elején mesterhez fordult, s Böhm ajánlására orgonaépítőt is bevont a munkába (SZTL é. n.). A javítás nem csak technikai beavatkozás volt: szimbolikus is. A templomi orgona hangja ugyanis a város lelkiállapotának tükrö volt. Ezentúl Arnold a rendelkezésre álló más hangszereket – hegedűket, csellókat, oboákat – is felmérte. A rossz állapotúakat javíttatta, a javíthatatlanokat lecseréltette. A liturgikus zenekar így vált fokozatosan működőképessé.

A ZENEOKTATÁS INTÉZMÉNYESÍTÉSE – A JÖVŐ NEMZEDÉKÉNEK ALAPJAI. Arnold tanítói tevékenysége Szabadkán már az első évben meghatározóvá vált. Heti rendszerességgel tanította a plébániai iskola fiúosztályait, az alsóbb népiskolai csoportokat és külön foglalkozásokat tartott a kórus tagjainak (SZTL 1800–1802). A tanítás anyaga három pillérré épült:

- alapfokú szolmizáció,
- egyszólamú egyházi ének,
- kottaolvasás.

Ez lényegében megfelelt a későbbi *Compendium* pedagógiai elveinek, amelyet Arnold több mint másfél évtized múlva, 1818–1819-ben írt meg, és amelynek magvai már 1800-ban ott éltek a gyakorlatában.

ÚJ MŰVEK: EGY FIATAL KOMPONISTA ELSŐ SZABADKAI ALKOTÁSAI. 1801-től kezdődően a városi feljegyzések már említik Arnold saját zsolnártételeit és miséinek kezdeményeit (TORMÁSY 1883). Bár ezek közül több nem maradt ránk, a gyakorlat arról tanúskodik, hogy a kis közösség hamar felismerte: új kántora nem csupán előadó, hanem alkotó is. Ez a felismerés később megágyazott annak, hogy a város zenei élete merjen nagyobb formák felé mozdulni – motettek, offertóriumok, majd a nagy, kétkórusos *Missa Sparta* felé.

GAZDASÁGI REND: A ZENE KÖLTSÉGVETÉST KAP. Arnold reformjai nemcsak művészeti, hanem gazdasági jellegűek is voltak. Alig pár hónap alatt (1) külön sor került a költségvetésben a kottamásolásra, (2) külön a hangszerjavításra, (3) külön a gyermekkórus papír- és eszközigényére, (4) sőt külön a zenészek díjazására (SZTL 1800–1801a). Ezzel a zenei élet nem mellékes tevékenység, hanem finanszírozott, átlátható intézmény lett – először Szabadka történetében.

A REND GYÜMÖLCSE. 1801 nyarán a város liturgikus zenéje már felismerhetően megváltozott. A korabeli tanácsi feljegyzések szerint: „a zene immár tisztábban, rendezettebben és a hívek meglegedésére szól” (SZTL 1801). Ezt a változást nem a csoda hozta el, és nem is a pénz, hanem egy tizenkilenc éves muzsikus hite a rendben és a zene erejében.

ARNOLD GYÖRGY NEM CSAK ÚJ HANGOT ADOTT SZABADKÁNAK – ÚJ ÖNAZONOSÁGOT IS. Munkájának első évei pedig már előre jelezték mindazt, ami később következett: a város egyházzenei életének fél évszázados virágzása, amelynek gyökerei ezekben a csendes, ám fegyelmezett reformnapokban születtek meg.

AZ INTÉZMÉNY MEGSZILÁRDULÁSA – ARNOLD MINT KARNAGY, TANÍTÓ ÉS KÖZÖSSÉGFORMÁLÓ (1802–1810)

A 19. század első évtizede Szabadka városában olyan korszak volt, amelyre később „az elrendezett évekként” emlékeztek vissza. A város mindennapjai lassan butéliába zárt tiszta bor módjára nyugodtak le, s a zenei életben is egyre inkább az a rend és rendszeresség uralkodott, amelyet Arnold György érkezése indított el. A fiatal muzsikus néhány év leforgása alatt kiszámítható, átlátható és szervezett egyházzenei gyakorlatot teremtett ott, ahol korábban csak alkalmi próbálkozások léteztek.

A KÓRUS MINT KÖZÖSSÉG – FEGYELEM ÉS ÖSSZETARTÁS. 1802-re a fiúkórus már nem csupán énekesek csoportja volt, hanem Arnold pedagógiai működésének legfontosabb terepe. A gyermekeket nem csak a hangjuk szerint válogatta: figyelte értelmességüket, szorgalmukat és azt, hogyan illeszkednek a közösségbe. A kóruspróbák szigorú rend szerint zajlottak: hétfőtől péntekig délutánonként, szombaton hosszabb, liturgiára felkészítő gyakorlással (SZTL 1802–1805). Arnold nem egyszerűen karnagy volt, hanem lelki vezető is egyben: ismerte tanítványai családi körülményeit; segítette a tehetségeseket abban, hogy később iskolákba kerüljenek; a problémás fiúkkal külön beszélgetett, türelemmel, de határozottan. A kórus fegyelme olyan mértékű volt, hogy az 1805-ös vizitációs feljegyzések dicsérettel jegyzik meg: „az ének nemcsak tiszta, de példás rendben hangzik, a gyermekek fegyelme a város javára válik” (SZTL 1805).

A LITURGIKUS REND MEGÚJULÁSA – A ZENE, MINT A VÁROSI IDENTITÁS RÉSZE. Arnold munkájának egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a templomi zene többé nem mellékes díszletként, hanem a liturgia szerves részeként jelent meg. Az ünnepi misék így váltak valódi városi eseménnyé: az újévi nagymise, a húsvéti triduum,⁹ az úrnapi körmenet és Szent Teréz búcsúja. Ezekben az alkalmakon a kórus, a zenekar és az orgona egységes hangzást alkotott, amelynek köszönhetően Szabadka vallási ünnepei újra ünnepélyes keretet kaptak. A városvezetés pedig felismerte: az igényesen megszervezett zene nem luxus, hanem közösségformáló erő (SZTL 1803–1809).

A ZENEISKOLA ELŐKÉPE – ARNOLD TANÍTÓI MUNKÁJA. Az 1800-as évek első évtizedében Arnold tanítói tevékenysége olyan alapokat teremtett, amelyek később a délvidéki zeneoktatás előképévé váltak. A tanítás rendszere három pillérré épült:

- egyházi ének,
- szolmizáció és kottaolvasás,
- hangszeres alapelemek.

A plébániai iskola tanulóinak heti két alkalommal tartott énekórát, a kórus tagjainak pedig külön haladó foglalkozást. A tanítás nem száraz ismeretátadás volt, hanem nevelés is: Arnold célja a zene által közvetített erkölcsi fegyelem volt – ahogyan ezt Mária Terézia *Ratio Educationis*a is előírta (FRIML 1913).

⁹ 'Háromnapos lelkigyakorlat.'

A ZENEI MŰHELY MEGSZILÁRDÍTÁSA – ÚJ HANGSZEREK, ÚJ REPERTOÁR. Arnold idővel mind több hangszerrel gazdagította a városi templom zenei készletét. A források szerint 1804-ben oboát és klarinétot szereztek be, 1806-ban két új hegedűt vásároltak, az orgona karbantartása rendszeressé vált (SZTL 1795–1799). Mindeközben a repertoár is bővült: egyszerűbb gregorián tételekkel, két- és háromszólamú motettákkal és Arnold saját műveivel, melyeknek korai változatai már ekkor megjelentek a liturgiában. Ez a zenei műhely volt az alapja annak a fejlődésnek, amely majd két évtizeddel később, a *Compendium* és a *Missa Sparta* korszakában teljesedik ki.

ARNOLD MINT KÖZÉLETI SZEMÉLY – A VÁROS VEZETŐI KÖZÖTT. Arnold neve nem csupán a kóruspróbák feljegyzéseiben szerepel ekkoriban. Egyre gyakrabban jelenik meg tanácsi jegyzőkönyvekben, ahol a zene ügyeinek szakértőjeként hivatkoznak rá. A városvezetés kérte ki véleményét a kántorok felvételénél, a hangszerjavítási szerződéseknél, de a templomi ünnepek költségvetési vitáiban is. A tanács az egyik alkalommal így fogalmazott: „Arnold mester tanácsa nélkül zenei ügyekben dönteni nem ajánlatos” (SZTL 1807). Ez volt az a pillanat, amikor a fiatal kalocsai muzsikusból városi szaktekinély lett.

A KÖZÖSSÉG MEGBECSÜLÉSE – A GRATIFIKÁCIÓK ÉVEI. Az 1800-as évek közepétől több feljegyzés is tanúskodik arról, hogy a város egyre nagyobb tisztelettel fordult Arnold felé. A tanács rendszeresen jutalmazta: 1804-ben egyszeri javadalmazással, 1806-ban ünnepi jutalommal, 1808-ban külön dicsérettel az úrnapi processzió zenei rendjéért (SZTL 1804–1808).¹⁰ Ezek a jutalmak nem pusztán pénzbeli ellenszolgáltatások voltak, hanem nyilvános elismerések: a város hálája egy olyan ember felé, aki belső lassúsággal, magabiztos, csendes kitartással teremtett új világot.

KILÁTÁS A JÖVŐBE – A NAGY MŰVEK ELŐSZOBÁJA. Az évtized végére Arnold teljes egészében birtokba vette a város zenei életét. A gyermekekben, akiket tanított, már ott voltak azok a fiatal férfiak, akik 1810 után a nagyobb appa-

¹⁰ Az ún. „jutalmazási jegyzőkönyvek” (*praemialia*) a városi tanács által vezetett olyan pénzügyi kimutatások voltak, amelyekben az adott évben jutalomban, tiszteletdíjban vagy külön elismerésben részesített személyek neve és a kifizetések összege szerepelt. Ezekben a listákban rendszeresen feltűnnek az egyházzenei szolgálatot ellátó szereplők – kántorok, orgonisták, templomi énekesek –, ami azt jelzi, hogy Szabadka városa nemcsak fizetéssel, hanem külön jutalmakkal is támogatta a liturgikus zenei tevékenységet. Az 1804 és 1808 közötti jutalmazási jegyzőkönyvek értékes adalékot nyújtanak a városi zenei személyzet megbecsülésének és anyagi elismerésének történetéhez.

rátust igénylő művek előadásában is közreműködtek. A rend, amelyet teremtett, stabil lett; közösség, amelyet formált, megerősödött; a fiúkórus, amelyet tanított, érett férfikarként szolgált tovább; és mindennek eredményeként megszülethetett az a zenei nyelv, amely két évtized múlva már lehetővé tette a *Missa Sparta* megkomponálását – azt a művet, amely Szabadka egyházzenei történetének legjelentősebb darabja lett.

Arnold 1802 és 1810 közötti munkája nem látványos, hanem alázatos, következetes, építkező időszak volt – az a fajta alapozás, amely nélkül minden katedrális összeomlana. Ez volt a zene intézményesülésének kora: az a pillanat, amikor Szabadka zenei élete többé nem személyekhez, hanem struktúrákhoz kötődött. És ez a struktúra Arnold műve volt.

ARNOLD MINT KOMPONISTA – A KLASSZICISTA LITURGIKUS HAGYOMÁNY ÉS EGY ÚJ HELYI ZENEI NYELV KIALAKULÁSA

A 19. század eleji Szabadka nem rendelkezett nagy zenei központokhoz mérhető infrastruktúrával. Nem volt zeneakadémiája, nem volt professzionális zenekara, sőt: még egy stabil felnőtt kórus is alig működött. Ám amikor 1800 után a zenei élet lassan kezdeményekből rendszerré formálódott, a városban új igény született: olyan zenére, amely nem csupán betöltötte a liturgikus funkciót, hanem identitást is adott. Arnold György ekkor kezdett komponálni – és ezzel új zenei nyelvet teremtett a város számára. Arnold első mesterei Kalocsán olyan zenei világot közvetítettek számára, amely mélyen gyökerezett a bécsi klasszicizmus egyházzenei hagyományaiban. A kalocsai székesegyház repertoárja tele volt Haydn-misék másolataival, egyszerűbb, kéziratos bécsi offertóriumokkal, valamint németalföldi eredetű polifon motettákkal.¹¹

Ez a zenei környezet formálta az ifjú Arnold stílusát. A későbbi műveiben felismerhetőek a klasszicista egyházzene alapvető jellemzői:

- mértéktartó hangszerelés – a vonósok dominanciája, visszafogott fúvósokkal,
- világos periodicitás – a szimmetrikus, kiegyensúlyozott frázisszerkezet,

¹¹ A Kalocsai Főszékesegyházi Kottatár 18. század végi anyaga döntően bécsi klasszicista és késő barokk eredetű másolati kéziratokból állt, köztük Albrechtsberger, Michael Haydn, Caldara, Eberlin és Fux műveivel. A repertoár a Habsburg-udvari kapellák zenei ízlését tükrözi, és meghatározó hatással volt a környező egyházmegyék – köztük Szabadka – templomi zenéjére is.

- egyszerű, de kifejező harmóniai szerkezet – kerülve a túlzott érzelmi-kromatikus megoldásokat,
- letisztult faktúra – amelyben a szólamok nem egymás ellenében, hanem egymást kiegészítve mozognak.

A bécsi klasszicizmusnak ez a szelleme nem csupán zenei háttér volt számára – erkölcsi tartás is. Arnold a rend, a tisztaság és a mértékletesség zenéjét hozta magával.

A HELYI ADOTTSÁGOKHOZ IGAZODÓ STÍLUS – ZENE, AMELY A VÁROSRÓL SZÓL. Arnold korai szabadkai művei nem a nagyvárosokra jellemző pompát tükrözik. Művei – ahogyan Blažeković is hangsúlyozza – „alkalmazkodnak” a helyi lehetőségekhez (BLAŽEKOVIĆ 2003). Ez az alkalmazkodás három területen volt különösen látványos:

1. Hangszerelés

A vonóskar kicsi volt, a fúvósok száma ingadozott. Arnold ezért gyakran írt:

- két hegedűre,
- basszusra (continuo),
- esetleg oboára vagy klarinéttra.

A hangszerelés mindig *funkcionális*, soha nem öncélú.

2. Kóruskezelés

A kórusban gyakran énekeltek nagyon fiatal fiúk. Ezért a szólamvezetés egyszerű, énekelhető, gyakran homofon. A polifon részek mindig pontosan felépített, világos imitációk.

3. Liturgikus forma

Rövid, tömör tételek, amelyek tisztelik a liturgia ritmusát. Arnold nem akart operai hatást kelteni – a kor népszerű divatja ellenére sem. Ő a csendes tisztaság zenéjét választotta.

KORAI MŰVEK – TÖREDÉKEK EGY NAGYOBB ÚTHOZ. 1801 és 1810 között Arnold számos kisebb művet komponált. Ezek nagy része kéziratos formában kerin-

gett a plébánia és a kórus között, s ma csak részben maradt fenn. A források alapján mégis kirajzolódik három műtípus:

- kis misetételek – Kyrie, Sanctus, Agnus Dei (kisebb apparátusra) (TORMÁSY 1883),
- rövid zsoltárfeldolgozások – egyszerű responsorium jelleggel,¹²
- ünnepi motetták – főként templombúcsúk és körmenetek alkalmára.

Ezekben a művekben még ott a tanulás, a keresés, a formálódás – de ott az is, ami később meghatározó lesz: az anyaghoz mért pontosság és az ábrázolás tisztasága.

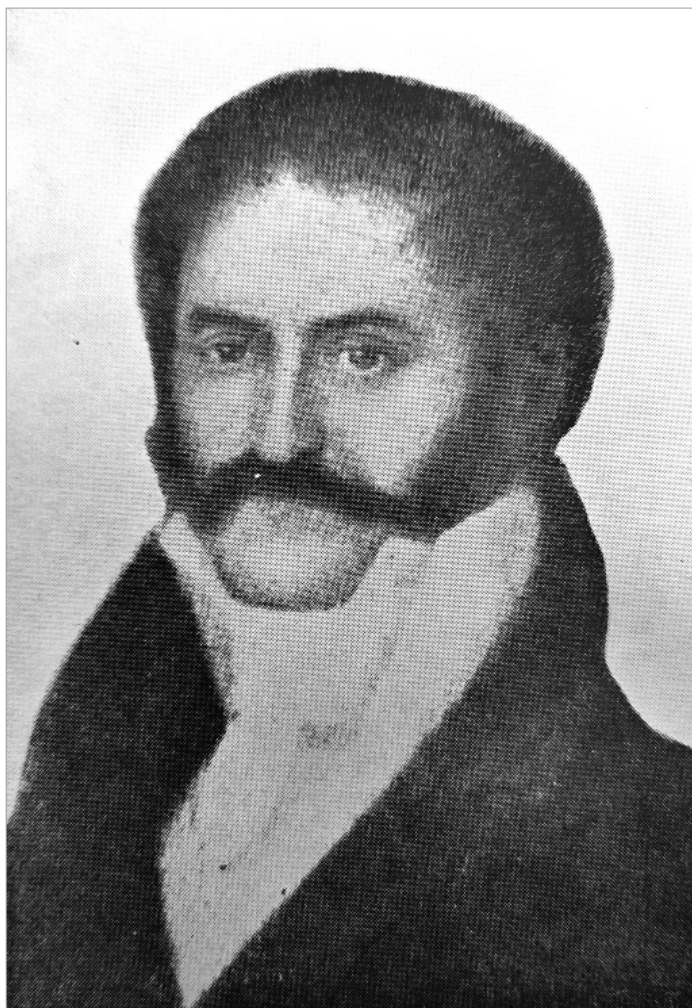
A KLASSZICISTA TÖKÉLETESÉG KERESÉSE – AZ ETIKAI DIMENZIÓ. Arnold zenéje nem pusztán hangjegyekből áll. Van benne valami mélyen etikus. Mária Terézia *Ratio Educationis*a szerint a zenei nevelés célja az erkölcsi tartás fejlesztése. Arnold ezt nemcsak tanította, hanem komponálta is. Műveiben nincs túlzó drámaiság, nincs szélsőség, nincs felesleges virtuozitás. Zene ez a rendről, az Isten előtti méltóságról és a közösség egységéről.

Ez a szemlélet később a *Missa Sparta* egész struktúráját áthatja: a kétkórusos forma nem teatralitást teremt, hanem párbeszédet – imát és feleletet.

A NAGY MŰVEK ELŐSZOBÁJA – A ZENEHÁZ, AHOL MINDEN ELKEZDÖDÖTT. Arnold műhelye a plébánia egyik egyszerű, bolthajtásos szobája volt. A tanítványok visszaemlékezései szerint a kották polcokon sorakoztak, az asztalon mindig volt egy toll, üveg tinta, mézspapír és gyanta, a sarokban egy öreg cselló és két hegedű pihent, a levegőben állandóan enyhe gyertyafüst és hegedűgyanta illata terjengett.

Ebben a szerény térben születtek meg azok a formai megoldások, amelyek majd a *Missa Sparta* nagy ívű tételeiben teljesednek ki. A korai évek tehát nem csupán előtanulmányok voltak, hanem a fundamentum. Ahol rend van a kórusban, rend lesz a kottában is. Ahol fegyelem van az iskolában, fegyelem lesz a zenében is. Ahol tisztaság van a lélekben, tiszta lesz a harmónia is.

¹² A korszak zsoltárkéziratai és egyéb liturgikus énekanyagai rendszerint nem a városi iratok, hanem a plébániai vagy egyházmegyei levéltárak anyagában maradtak fenn. Szabadkán a 19. század eleji zsoltár- és énekanyag töredékes formában, különböző liturgikus könyvtípusokban (antifonále, graduále, cantor-kódexek) volt megtalálható, melyeket az új zenemester érkezésekor – 1800 után – gyakran új másolatokkal egészítettek ki.

**Arnold György (Georgius Arnold, 1781–1848)
fekete-fehér ábrázolása (D'ISOZ 1908)¹³**

¹³ A szerző hivatkozik egy, Schmidt J. nevű festő által készített eredeti olajportréra, amely az 1896-os Ezredéves Országos Kiállítás főcsoporti katalógusában is szerepelt. A kép ma ismeretlen lelőhelyű; kutatásaim egyik célja az eredeti festmény felkutatása, illetve Schmidt J. munkásságának tisztázása. A feltételezett eredeti festmény Schmidt J. munkájának tulajdonítható (1816 vagy 1826 körül). Külön figyelmet érdemel Arnold nyakában a pápai kitüntetés, amelyet XII. Leó pápától 1826-ban kapott; ennek ábrázolása a portré keletkezésének pontos időpontjára vonatkozóan érdekes művészettörténeti kérdéseket vet fel.

Arnold művei ebben az évtizedben még szerények, egyszerűek, de már magukban hordozzák a nagy művek csiráit. És ezek a csírák Szabadka földjében gyökereztek meg.

„A ZENE MINT NEVELÉS” – ARNOLD GYÖRGY
PEDAGÓGIAI ÖRÖKSÉGE ÉS A SZABADKAI ÉNEKOKTATÁS
MEGÚJULÁSA (1800–1820)

Ha egy város zenei életét akarjuk megérteni, nem a kottatárat kell először átlapoznunk, nem is a misék ünnepi hangzását kell felidézni, hanem azt a hétköznapi pillanatot, amikor egy kisfiú először találkozik a zene fegyelmével. Arnold György számára a zene nem csupán liturgikus funkció volt, hanem pedagógiai program, amelyet ugyanolyan komolysággal épített fel, mint a kórusokat vagy az orgona regisztereit. Szabadka zenei újjászületése valójában az iskolapadokban kezdődött.

A RATIO EDUCATIONIS SZELLEME SZABADKÁN – ARNOLD MINT MODERN TANÍTÓ. A 18. század végétől a Habsburg Monarchia oktatáspolitikáját Mária Terézia és II. József reformjai határozták meg. A *Ratio Educationis* előírta, hogy az ének – különösen az egyházi ének – a gyermeknevelés alapja legyen.¹⁴ A hangsúly a fegyelmen, a közösséghez való alkalmazkodáson és a morális nevelésen volt. Arnold ezt a reformszellemet úgy ültette át a gyakorlatba, hogy közben személyes pedagógiai intuícióját is hozzáadta. A szabadkai iskolákban 1800-tól az ének nem egyszerű tantárgy volt, hanem nevelési eszköz. Olyan tér, ahol a fegyelem hanggá formálódott.

ARNOLD TANÓRÁI – FEGYELEM, RENDSZER, ZENEI LOGIKA. A fennmaradt tantervi feljegyzések szerint Arnold heti három tanórás rendszerben tanította az éneket a városi iskolában, de a kórus tagjainak ennél jóval több foglalkozást tartott (SZTL 1800–1802). A tanóra felépítése szinte mindig ugyanaz volt:

- szolmizációs bemelegítés – rövid, határozott ritmusú gyakorlattal,
- egyszólamú egyházi ének – gregorián alapú dallamokkal,
- kottaolvasás – egyszerű kétütemes példákon,
- fegyelmi ellenőrzés – nem büntető, hanem „figyelmeztető és irányt mutató” jelleggel.

Arnold hitt abban, hogy a jól felépített zenei oktatás erkölcsi tartást is ad: a helyes hang ugyanis a helyes szív tükré.

¹⁴ A Habsburg oktatásügyi reform alapdokumentuma.

A ZENEI NEVELÉS DEMOKRATIZÁLÁSA – FIÚK, LÁNYOK ÉS A KÖZÖSSÉG. A korabeli gyakorlat szerint a zenei képzést elsősorban fiúknak tartották fenn, akik a templomi szolgálatot ellátták. Arnold azonban – ebben is korát megelőzve – a lányosztályoknak is tartott alapfokú énekórákat (SZTL 1800–1802; TORMÁSY 1883). Ez nem volt megszokott a korszak egyházi iskoláiban, és jól mutatja Arnold pedagógiai szemléletének szélesebb horizontját. Számára a zene nem privilégium, hanem közösségi nyelv volt. A város társadalmá pedig lassan felismerte: a zenei műveltség nem fényűzés, hanem a polgárosodás egyik láthatatlan alapköve.

A FEGYELEM MŰVÉSZETE – ARNOLD MINT NEVELŐ. Arnold tanítványai később úgy emlékeztek rá, mint „szigorú, de igazságos mesterre” (D’ISOZ 1908). Szigoró azonban soha nem volt öncélú. Megértette, hogy a zene a fegyelemmel kezdődik. A próbákon nem emelte fel a hangját, de szúrós tekintete többet ért bármely feddésnél. Maga is többnyelvű, többkultúrájú környezetből jött, ezért a gyerekek sokféleségét nem akadálnak, hanem gazdagságnak látta. Számára a fegyelem nem erőszak volt, hanem egyfajta *rend*, amelyben minden hang megtalálja a helyét – ahogyan a város közössége is.

A COMPENDIUM SZELLEMI ELŐZMÉNYE – AZ ÉNEKOKTATÁS RENDSZERE. Arnold pedagógiai csúcspontja az 1818–1819-ben készült *Compendium*, amelynek kézírata a szabadkai egyházi tanács előtt is elismerést nyert. A dokumentum azonban nem a semmiből született. Már 1800-tól kezdve jegyzetelte a gyerekek fejlődését, hangterjedelmüket, ritmusérzéküket és azt, hogy melyik énekanyag alkalmas különböző korcsoportoknak (SZTL 1810–1818a; SZTL 1810–1818a). A *Compendium* tehát nem elmélet volt, hanem húsz év tanítói tapasztalatának kristályosodása. Egy olyan rendszeré, amelyben a zene nem tudás, hanem nevelés.

TANÍTVÁNYOK ÉS ÖRÖKSÉG – SZABADKÁTÓL ZÁGRÁBIG ÉS ESZÉKIG. Blažeković kutatásai szerint Arnold tanítványai később számos dél-magyarországi és szlavóniai város zenei életére hatottak: Eszékre, Zágrábra, Pécsre, sőt Kalocsára is visszajutottak (BLAŽEKOVIĆ 2003). Ez azt jelenti, hogy Arnold pedagógiai módszere nem szorult Szabadka falai közé – regionális iskolát teremtett. A szabadkai fiúkórus pedig a 19. század első felében már olyan színvonalat ért el, amelyet a térség számos városa példaként emlegetett.

A TANÍTÓ, AKI MUZSIKUST NEVELT A VÁROSBÓL. Arnold pedagógiai munkája nem csupán a gyerekekre hatott. A város felnőtt lakossága is lassan megtanulta értékelni a zenei fegyelmet, a pontosságot, a liturgia új méltóságát.

A közösség zenei ízlése kifinomultabbá vált, s ezzel együtt igényesebbé lett a művészi élet más területein is. Arnold tehát nemcsak muzsikus volt, hanem nevelő. És nemcsak gyermekeket nevelt – hanem egy egész várost. Zenei pedagógiája Szabadka kulturális identitásának egyik alappillére lett. Olyan alap, amelyre később, a 19. század közepén a polgárosodás, majd a századvég zenei intézményei ráépültek. A város zenéje így nemcsak templomi hangzás lett, hanem társadalmi eszmény.

„A REND SZOLGÁLATÁBAN” – ARNOLD GYÖRGY
MINT REGENS CHORI, KARMESTER ÉS A SZABADKAI ZENEI ÉLET
INTÉZMÉNYESÍTŐJE (1810–1830)

A 19. század eleji Szabadka még nem volt hangversenyváros a szó modern értelmében, de már ekkor ott lüktetett benne a zene lehetősége, valami elindult, ami később kibomlott. És ebben a kibontakozásban Arnold György nem csupán tanító volt, hanem szervező, irányító, rendszerépítő. Olyan ember, aki nemcsak muzsikált, hanem struktúrát teremtett – mert tudta, hogy a város zenei életének fennmaradása a rend, a fegyelem és a szakmai színvonal kérdése. Arnold a karnagyai székből nem csak vezényelt: épített.

A REGENS CHORI MINT INTÉZMÉNY – HATÁSKÖRÖK ÉS KÖTELEZETTSÉGEK. A korabeli dokumentumok szerint a regens chori feladatai jóval túlmutattak a próbák vezetésén. A szabadkai gyakorlatban a karnagy összefogta a zenei állományt, megszervezte a liturgikus szolgálatot, kijelölte a szólistákat, felelt az orgonáért, a kottatárért és a hangszerek karbantartásáért, és anyagi elszámolással tartozott a városi tanácsnak (SZTL 1800b). Arnold ezeknek a feladatoknak kivétel nélkül eleget tett – sokszor saját forrásból, saját munkával. Erről tanúskodnak az évek során benyújtott kérelmei, amelyekben nem panaszkodik, hanem magyaráz: megindokolja, mit és miért tett. A zenei szolgálat átlátható rendben működött alatta.

A ZENEKAR MEGSZERVEZÉSE – AZ ELSŐ „VÁROSI EGYÜTTES”. 1810 után Arnold fokozatosan kialakított egy olyan instrumentális együttest, amely alkalmi zenekarként működött a nagy ünnepeken. A zenészek egy része iskolai növendék volt, másik része városi polgár, iparos vagy tanító (TORMÁSY 1883). Ez az együttes a mai értelemben nem volt hivatásos zenekar, mégis annak előképe. Hangszerezettsége: hegedűk, brácsák, csellók, fagott, fuvola, kürtök, trombiták, timpani (ritkán, de szabályos alkalmazásban). Ez a hangszer-összeállítás tükrözi a klasszikus kori templomi zenekar modelljét, és bizonyítja, hogy Arnold a korszak osztrák és bécsi irányzatait is figyelemmel kísérte.

A KOTTATÁR ÉS A LITURGIKUS REPERTOÁR MODERNIZÁLÁSA. 1812-től kezdve Arnold saját kézzel másolt kottákat a szabadkai kottatár számára. A fennmaradt példányokon pontos, aprólékos kézírás látható, amely egyszerre árulkodik fegyelmezett pedagógusról és rendmániás mesterről. A repertoár három fő területre oszlott:

- klasszikus bécsi liturgikus zene (Gyrowetz, Gelinek, Albrechtsberger),
- saját művek, köztük a *Missa Sparta*, kisebb motetták, offertóriumok,
- magyarországi mesterek művei (Révai, Ruzitska, Lickl).¹⁵

Ez a többirányú repertoárépítés Arnold műveltségét mutatja, és azt a törekvést, hogy Szabadka zenei életét a birodalom nagyobb zenei hálózatába kapcsolja.

ANYAGI ÁLDOZATVÁLLALÁS ÉS A SZOLGÁLAT ERKÖLCSI DIMENZIÓJA. A legtöbb karnagyi kérelme arról tanúskodik, hogy Arnold gyakran saját pénzén vásárolt hangszereket, fizette a helyetteseket betegsége idején, támogatta a tanítványok tanulását, vagy segítette a templomi kórus működését (SZTL 1810–1818a; SZTL 1810–1818a).¹⁶ 1810 és 1820 között többször fordult a tanácshoz, kérve, hogy a költségek egy részét térítsék meg, de mindig úgy fogalmazott, hogy tetteit „a közjó iránti lelkiismeretes kötelességből” végezte.

Ez nem hétköznapi megfogalmazás: ez világnézet. Arnold számára a zenei szolgálat nem munka volt, hanem hivatás. Nem szerződés, hanem küldetés.

KONFLIKTUSOK ÉS KITARTÁS – A PANASZLEVELEK TANULSÁGAI. Számos levéltári dokumentum arról számol be, hogy Arnold nehéz körülmények között dolgozott. A problémák között túlterheltség, alacsony fizetés, a hangszerek rossz állapota, a zenészek hiánya, vagy a városi tanács késlekedő döntései szerepeltek (SZTL 1817; SZTL 1832). A két terhelési, illetve panaszjelentésben

¹⁵ A 19. század eleji egyházzenei anyagjegyzékek (kottatári leltárak) a legtöbb magyarországi mezővárosban a plébániai irattár részeként maradtak fenn. Ezek tartalmazták a mise-, vesperás-, offertórium- és motettakéziratok lajstromát, a másolók neveit és a kórusanyag állapotának leírását. Szabadkán az 1812 és 1820 közötti időszakból több hasonló típusú dokumentum létezett, de ezek nem önálló fondként, hanem különböző plébániai és iskolai iratok között találhatóak meg.

¹⁶ Ezek különösen fontosak, mivel ugyanazon hónapból két egymást kiegészítő kérelmet tartalmaznak. Az egyik Arnold betegsége idején vállalt anyagi áldozatvállalását dokumentálja, a másik pedig oktatói és liturgikus feladatait részletezi. Együtt teljes képet adnak a karnagy mindennapi terheiről, felelősségéről és a városi tanáccsal fennálló kapcsolatáról.

Georgius Arnold részletesen felsorolja feladatait (kórusvezetés, orgonálás, ifjak oktatása, próbák, liturgiák), valamint jelzi az alacsony fizetés és a túlterheltség aránytalanságát. A későbbi, 1832-es dokumentumban több mint húsz év szolgálatát tekinti át, saját költségű kápolnafelújítását, tanítványai képzését és a zenei élet fenntartását említve. A két irat alapvető forrás a korabeli szabadkai egyházzene működésének és a karnagyi szolgálat terheinek megértéséhez.

Arnold azonban soha nem a visszavonulást választotta. A panaszlevelekből kirajzolódik egy olyan ember képe, aki tudja, hogy mit kell tennie, és akkor is teszi, amikor a körülmények ellene szólnak. Ezek a dokumentumok különösen értékesek, mert mögöttük nem a panasz, hanem a felelősség hangja szól.

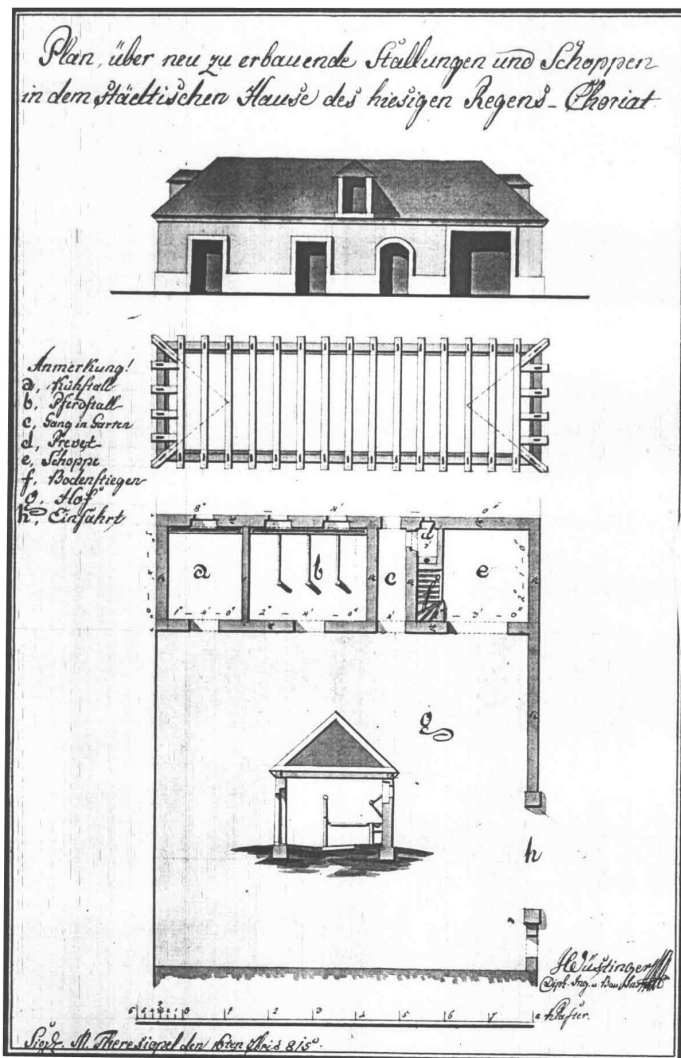
ÜNNEPEK, KÜLÖNLEGES ALKALMAK – A VÁROSI REPREZENTÁCIÓ ZENÉJE. Szabadka már ekkor is többnemzetiségű, soknyelvű város volt. A zene gyakran városi reprezentációs eszközként működött: a főünnepeken, polgári rendezvényeken, fogadásokon vagy egyházmegyei látogatások alkalmával Arnold zenekara és kórusa adta a hangzást (D'ISOZ 1908). A kiszolgáltató, poros templompadokból érkező gyerekhang itt vált a város hangjává. Arnold zenéje a közösség önképének része lett.

A STABIL ZENEI STRUKTÚRA KIALAKULÁSA – ARNOLD MUNKÁJÁNAK EREDMÉNYE. 1820 után a városban már világos, jól körvonalazható zenei intézményrendszer működött: állandó kórus, rendszeres zenekari próbák, kottatár, tanuló utánpótlás, meghatározott rendben zajló liturgikus szolgálat és egy olyan regens chori, aki átlátta, irányította, kontrollálta a folyamatokat. Ez a stabilitás tette lehetővé, hogy Szabadka a 19. század második felére a régió egyik meghatározó zenei központjává válhatott. Ennek alapjait Arnold György teremtetete meg.

ZÁRÓFEJEZET – EGY VÁROS ZENÉJE, EGY EMBER ÖRÖKSÉGE

Amikor a 19. század elején Arnold György megérkezett Szabadkára, még senki sem gondolta volna, hogy egy város zenei története fordulóponthoz érkezik. A templom udvarán rozoga hegedűk, a kórusban félénk fiúhangok, a padlásokon szétszórt kották, a városi tanácsban pedig sokszor közöny vagy értetlenség fogadta a zenei kezdeményezéseket.

És mégis: ebből a bizonytalan, rendezetlen környezetből valami egységes bontakozott ki. Valami, amit ma már örökségnek nevezünk.

A szabadkai regens chori számára átalakítandó és bővítendő városi ház építési terve, Szabadka, 1815 (SZTL Városi Építési Tervek Gyűjteménye)¹⁷

¹⁷ A tervrajz a regens chori (karnagy) számára kijelölt városi ingatlan istálló és gazdasági épületrészeinek átalakítását mutatja, valamint a tanításra és zenei munkára alkalmas helyiségek kialakítását. A dokumentum értékes forrás Arnold György (Đuro Arnold) korai szabadkai működésének infrastrukturális és intézménytörténeti hátteréhez.

Arnold nem volt forradalmár. Ő az a fajta alkotó, aki csendesen, következetesen, a háttérben építkezik. Aki tudja, hogy a kultúra nem egyetlen nagy gesztusból születik, hanem ezer apró lépésből: egy új kotta beírásából, egy gyerekhang fegyelmezett betanításából, egy hangszer javításának kérelméből vagy egy ünnepi motetta megkomponálásából.

Mire életének első két évtizede eltelt Szabadkán, a város már nem ugyanaz volt. A kórus többé nem alkalmi társaság volt, hanem szervezettségében működő közösség. A zenészek nem szétszórt, alkalmi figurák voltak, hanem a város életét formáló szereplők. A plébánia nem csupán vallási, hanem kulturális központtá vált.

ARNOLD ÖRÖKSÉGE: REND, TUDÁS ÉS KÖZÖSSÉG. Ha egyetlen szóban kellene megfogalmazni Arnold György hagyatékát, akkor az a „rend” lenne. Nem a tekintélyelvűség rendje, hanem az a belső tartás, amely a művészi munka feltétele. Arnold munkássága ugyanis egyszerre volt *pedagógiai* (fűkórus, hangszeres oktatás, nevelés), *szervezői* (hangszerállomány gondozása, próbák vezetése, repertoár felépítése), *zeneszerzői* (kis misék, motetták, majd a nagy művek), *közösségépítő* (városi ünnepek, egyházi reprezentáció, társadalmi kapcsolatok). Ez a négy terület együtt alkotja azt a struktúrát, amely ma is értelmezhető, és amely alapján a régió zenei életét is új fényben szemlélhetjük.

AZ EMBER, AKI HIDAT KÉPEZETT VÁROS ÉS BIRODALOM KÖZÖTT. Arnold nem elszigetelt helyi jelenség volt. Műveltsége, kapcsolatai, sőt kompozíciói is kapcsolódtak a Habsburg Birodalom tágabb zenei hálózatához (BLAŽEKOVIĆ 2003). Ugyanakkor műveinek karaktere, pedagógiai döntései és intézményépítő munkája kifejezetten szabadkai arcot viselt. Ez a kettősség – *birodalmi műveltség és helyi szolgálat* – teszi őt a régió zenetörténetének kulcsfigurájává.

A MISSA SPARTA MINT CSÚCSPONT. Bár jelen tanulmány még nem a *Missa Sparta* részletes elemzése (arra a második cikk ad majd teret), nem lehet elhallgatni, hogy Arnold életművében ez volt a csúcspont, mint Mozart életében a *Requiem*. A műben találkozunk:

- a klasszikus forma fegyelme,
- a kórus és szólisták szerkezet liturgikus méltósága,
- a helyi viszonyokra szabott hangszerelés és
- az a szellemi tartás, amely Arnold egész életét áthatotta.

Ez a mise nem csupán zenei alkotás, hanem történeti dokumentum is: tanúság arról, hogyan gondolkodott egy zenész 1848 küszöbén a rendről, a

hitról és a közösségről. A második cikkben majd részletesen kibontjuk a mű keletkezéstörténetét, funkcióját, hangszerelését és zenei elemzését, de most még csak felmutatjuk, mint a pálya csúcását.

A TÖRTÉNET FOLYTATÓDIK – MI MARADT MÉG A LEVÉLTÁRAKBAN ÉS A KÉZIRATOK KÖZÖTT? Arnold életműve nagyobb, mint amit ma ismerünk. A kéziratok között még mindig vannak félig feltárt dokumentumok, másolati kották, oktatási jegyzetek, orgonajavítási kérelmek, vizitációs jelentések és ismeretlen motetták töredékei. A jelen cikk lezárása tehát nem pontot tesz a történet végére, hanem kettőspontot: az „itt tartunk most” határvonalát jelöli ki. A folytatásban már a nagy művek: a *Missa Sparta*, a *Compendium*, valamint Arnold késői pedagógiai és szervezői tevékenysége kerül a középpontba.

A VÁROS SZÍVDOBBANÁSA – AHOGYAN MA EMLÉKEZÜNK RÁ. Ha ma belépünk a szabadkai székesegyházba, a nagy tér visszhangja ugyanazt a hangzást őrzi, amelyet Arnold hallott. A falak között ott van a fegyelmezett ritmus, amelyet a fiúkórus énekelt; ott vannak a vonósok finom szólói; ott az ünnepi trombiták hangja, amelyek egyszerre voltak földi hangszerek és mennyei jelképek.

Arnold zenéje mára nemcsak történeti örökség, hanem identitás is. Egy olyan városé, amelynek kulturális önképét ő formálta meg először következetesen. És ez az örökség ma újra életre kel: kórusokban, kutatómunkákban, levéltárak csendjében, vagy épp egy doktori hangverseny ünnepi pillanatában. Arnold György velünk maradt. Mert aki zenét ad egy városnak, az nem tűnik el soha.

IRODALOMJEGYZÉK

- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko 1981. Đuro Arnold (1781–1848) u krugu svojih slavonsko-vojvodanskih suvremenika. In: *Arti musices*, 1–2., 61–82.
- BLAŽEKOVIĆ, Zdravko 2003. György (Đuro) Arnold (1781–1848), the Musician with Two Homelands. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1–2., 69–89.
- D’ISOZ Kálmán 1908. *Arnold György*. Pesti Könyvnyomda, Budapest
- FRIML Aladár, dr. (ford., bev., jegy.) 1913. *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Pedagógiai Könyvtár. Kath. Középiskolai Tanáregyesület, Budapest
- IVÁNYI István 1886. *Szabadka szabad királyi város története*. I. Bittermann József Könyvnyomdájából, Szabadka
- TORMÁSY Gábor 1883. *A szabadkai római kath. főplébánia története*. Pertits Simon Könyvnyomdájából, Szabadka

LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

- SZTL é. n. Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-14. Paulus Böhm levelezése az orgonaépítővel.
- SZTL 1700 vége Szabadkai Történelmi Levéltár. Iskolai és egyházi feljegyzések (1700 vége).
- SZTL 1700–1800 Szabadkai Történelmi Levéltár. Tanácsi jegyzőkönyvek (1700–1800).
- SZTL 1756 Szabadkai Történelmi Levéltár. F. 261. Hajós – a kalocsai érsek levele a szabadkai magisztrátushoz (1756. júl. 15.).
- SZTL 1790–1800 Szabadkai Történelmi Levéltár. Tanácsi feljegyzések (1790–1800).
- SZTL 1795–1799 Szabadkai Történelmi Levéltár. 12-A-27. Compotus (1795–1799).
- SZTL 1799 Szabadkai Történelmi Levéltár. F. 272. „Ordo musicae in ecclesia non uniformis est” (1799).
- SZTL 1800a Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-5. Tanácsi határozatok (1800).
- SZTL 1800b Szabadkai Történelmi Levéltár. 7-A-16. Arnold feladatainak hivatalos leírása (1800).
- SZTL 1800c Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-14. Paulus Böhm ajánlólevele (1800. ápr. 24.).
- SZTL 1800d Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-5. Tanácsi határozat Arnold felvételéről (1800. nov. 29.).
- SZTL 1800–1801a Szabadkai Történelmi Levéltár. 12-A-28. Compotus (1800–1801).
- SZTL 1800–1801b Szabadkai Történelmi Levéltár. Tanítói és kóruspróba-feljegyzések (1800–1801).
- SZTL 1800–1802 Szabadkai Történelmi Levéltár. 9-B-7. Szabadkai iskolai tantervi feljegyzések (1800–1802).
- SZTL 1801 körül Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-22. Plébániai kottatár jegyzéke (1801 körül).
- SZTL 1801 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-6. Tanácsi jegyzőkönyv (1801. jún.).
- SZTL 1802–1805 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-6. Kóruspróba-feljegyzések (1802–1805).
- SZTL 1803–1809 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-7. Tanácsi jegyzőkönyvek az ünnepi liturgiákról (1803–1809).
- SZTL 1804–1808 Szabadkai Történelmi Levéltár. 12-B-4. „Jutalmazási jegyzőkönyvek” (praemialia) (1804–1808).
- SZTL 1805 Szabadkai Történelmi Levéltár. 13-C-10. Visit. Canonica, Szabadka, 1805.

- SZTL 1807 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-9. Tanácsi feljegyzés (1807).
- SZTL 1809 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-8. Arnold feladatainak hivatalos leírása (1809).
- SZTL 1810 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-2. Arnold feladatainak hivatalos leírása (1810).
- SZTL 1810–1818a Szabadkai Történelmi Levéltár. A 11-A-14 előzményi jegyzetei (1810–1818).
- SZTL 1810–1818b Szabadkai Történelmi Levéltár. A J-1-62 előzményi jegyzetei (1810–1818).
- SZTL 1817 Szabadkai Történelmi Levéltár. 15-A-2. Terhelési és panaszzelentés (1817).
- SZTL 1820a Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-4. Arnold betegsége idején vállalt anyagi áldozatvállalásának dokumentuma (1820).
- SZTL 1820b Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-13. Arnold oktatói és liturgikus feladatai (1820).
- SZTL 1832 Szabadkai Történelmi Levéltár. 11-A-6. Két terhelési és panaszzelentés (1832).

ABSTRACT • The study examines the work of György Arnold (1781–1848), regens chori, cantor, music educator, and composer in Subotica, within the context of ecclesiastical music and cultural history in the Délvidék region at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. Based on archival sources, account books, municipal council records, and music library documents, the research reconstructs the state of Subotica's church music life prior to Arnold's arrival and presents the institutionalizing and renewing process through which the city's liturgical music developed into an organized, stable, and regionally influential system. – Special attention is devoted to Arnold's pedagogical activity, the organization of the boys' choir and school-based vocal education, as well as the systematic development of the music library and instrumental resources. The study demonstrates that Arnold played a decisive role in Subotica's cultural life not only as a musician but also as a community-forming intellectual, creating a bridge between the traditions of Viennese Classical church music and local liturgical practice. Through his work, Subotica became an active participant in the ecclesiastical music network of the Habsburg Monarchy. – The study interprets Arnold György's oeuvre not as an isolated local phenomenon but as an integral part of the history of church music in the Délvidék region and Central Europe, thereby laying the groundwork for the detailed analysis of later, larger-scale works, including the *Missa Sparta*.

KEY WORDS • church music, composition, Subotica, György Arnold, regens chori, music education, early 18th–19th century

SAŽETAK • Rad ispituje delatnost Đure Arnolda (1781–1848), regens chorijsa, kantora, muzičkog pedagoga i kompozitora u Subotici, u kontekstu crkvene muzike i kulturne istorije Delvideka na prelazu iz 18. u 19. vek. Na osnovu arhivskih izvora, računskih knjiga, zapisnika gradskog saveta i dokumenata notnog fonda, istraživanje rekonstruiše stanje subotičkog crkveno-muzičkog života pre Arnoldovog dolaska, a zatim prikazuje proces institucionalizacije i obnove zahvaljujući kojem se liturgijska muzika grada razvila u uređen, stabilan i regionalno značajan sistem. – Posebna pažnja posvećena je Arnoldovom pedagoškom radu, organizaciji dečaćkog hora i školskog pevačkog obrazovanja, kao i planskom razvoju notnog fonda i instrumentalnog inventara. Rad ukazuje na to da Arnold nije imao presudnu ulogu u kulturnom životu Subotice samo kao muzičar, već i kao intelektualac koji je oblikovao zajednicu, uspostavljajući most između crkveno-muzičkih tradicija bečkog klasicizma i lokalne liturgijske prakse. Zahvaljujući njegovom radu, Subotica je postala aktivni učesnik crkveno-muzičke mreže Habzburške monarhije. – Studija tumači životno delo Đure Arnolda ne kao izolovanu lokalnu pojavu, već kao sastavni deo istorije crkvene muzike Delvideka i srednje Evrope, čime se postavlja osnova za kasniju, detaljnu analizu obimnijih dela, među kojima je i *Missa Sparta*.

KLJUČNE REČI • crkvena muzika, komponovanje, Subotica, Đuro Arnold, regens chori, muzičko obrazovanje, početak 18–19. veka

Beérkezés időpontja: 2025. december 3.

Elfogadás időpontja: 2025. december 15.

NYELV, ÉRTELEM, MESTERSÉGES INTELLIGENCIA AZ EMBERI GONDOLKODÁS TÜKRÉBEN

LANGUAGE, MEANING, ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN THE MIRROR OF HUMAN THOUGHT
JEZIK, SMISAO, VEŠTAČKA INTELIGENCIJA
U OGLEDALU LJUDSKOG RAZMIŠLJANJA

CSUVIK VIKTOR

PhD, az informatikai tudományok doktora

Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar
Informatika Doktori Iskola, Mesterséges Intelligencia

MALI Labs, technológiai vezető

viktor.csuvik@malilabs.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A mesterséges intelligencia az elmúlt években a közbeszéd központi témájává vált, különösen a generatív modellek, mindenekelőtt a ChatGPT 2022-es megjelenése óta. A kezdeti *hype* és apokaliptikus jóslatok után 2025-re jóval tisztábban látjuk, mire képesek a nagy nyelvi modellek – és mire nem. Tanulmányom három fő üzenete: (1) a mai MI nem egyetlen „mesterséges elme”, hanem sok kicsi, szűk feladatra tanított program ökoszisztémája; (2) a generatív modellek nem varázslatosak, hanem statisztikai mintázatfelismerésre épülő, transzformeralapú nyelvi modellek, amelyek tokenek valószínűségét becslik; (3) ezek az eszközök nem helyettesítik, hanem kiegészítik az emberi munkát és gondolkodást. A cikk röviden áttekinti a gépi tanulás és mélytanulás alapfogalmait, a nyelvi modellek működését és fejlődését 2018–2025 között, gyakorlati felhasználási területeiket, valamint a *prompt engineering* alapjait. Külön fejezet foglalkozik a korlátokkal, a hallucináció jelenségével, a felelős használattal és a visszaélések kockázataival. A dolgozat fő állítása, hogy a generatív MI megértése ma alapvető digitális kompetencia, jövője pedig nem a gépekben, hanem az emberi döntésekben dől el.

KULCSSZAVAK • mesterséges intelligencia, generatív MI, nagy nyelvi modellek (LLM), transzformer, gépi tanulás, mélytanulás, természetes nyelvfeldolgozás (NLP), prompt engineering, MI-ökoszisztéma, hallucináció, digitális kompetencia, oktatás és MI

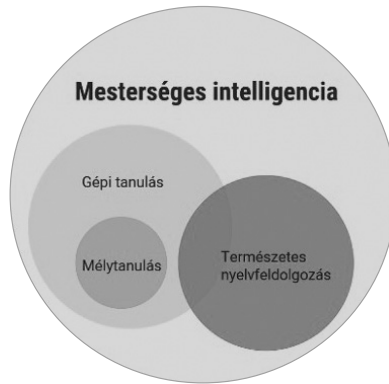
BEVEZETÉS

A mesterséges intelligencia (MI) fogalma az elmúlt években a közbeszéd egyik meghatározó témájává vált. 2022 végétől, a generatív modellek – mindenekelőtt a ChatGPT – megjelenésével a nagyközönség számára is láthatóvá vált, milyen lehetőségek rejlenek a nagy nyelvi modellekben. Bár a kezdeti időszakot erős bizonytalanság és sokszor apokaliptikus hangvételű jóslatok kísérték, 2025-re jóval tisztábban látjuk, mire képesek valójában ezek a rendszerek – és mire nem. A félelem helyét egy józanabb, kritikus, de alapvetően pragmatikus megközelítés váltotta fel: a mesterséges intelligencia nem világmegváltó csodafegyver, de nem is fenyegető, kontrollálhatatlan „mesterséges elme”, hanem számos kisebb, jól körülhatárolt feladatot ellátó program együttese.

Az emberi gondolkodás és a gépi számítás kapcsolatának keresése nem új keletű törekvés: már a 17–18. századi filozófusok és matematikusok is felvetették a kérdést, vajon leírható-e az értelem valamilyen formális rendszerrel. A mesterséges intelligencia mint tudomány azonban csak a 20. század közepén – az 1940-es évek kutatási eredményeire építve –, 1956-ban vált önállóvá. Bár fiatal diszciplínának számít, mára rendkívül szerteágazó és dinamikusan fejlődő területté nőtte ki magát, amely a nyelvészettől az orvostudományon át az oktatásig számos iparágat és kutatási irányt érint.

A legújabb fejlesztések középpontjában a generatív mesterséges intelligencia áll. Ezek a rendszerek nem gondolkodnak, nem értenek, és semmiféle belső „tudatossággal” sem rendelkeznek: működésük statisztikai mintázatok felismerésén alapul. Pontosabban: nagy mennyiségű szöveges adatból tanulják meg, milyen szó vagy mondatrész következik a legnagyobb valószínűséggel. Ez az egyszerűnek tűnő mechanizmus azonban meglepően összetett, és a gyakorlatban rendkívül hatékony.

Jelen írás célja, hogy bemutassa röviden a legfontosabb szempontokat a mai mesterségesintelligencia-rendszerekkel kapcsolatban. Az előadás három alappillére – nem egy mesterséges elme, hanem sok kicsi program; nem varázslat, hanem statisztika; nem helyettesít, hanem kiegészít – iránytűként szolgál majd a téma értelmezéséhez. Ezek mentén igyekszünk megérteni, mit tekinthetünk MI-nek, hogyan működnek a nagy nyelvi modellek, és milyen szerepet tölthet be ez a technológia az oktatásban és a nyelvészeti gyakorlatban.

1. ábra. A mesterséges intelligencia jelen dokumentumban tárgyalt részterületei

A mesterséges intelligencia világa hatalmas és folyamatosan bővül, de a jelenlegi generatív modellek megértéséhez csak bizonyos részterületek relevánsak. Ezekre a következő fejezetekben részletesen kitérünk.

GÉPI TANULÁS (MACHINE LEARNING)

A gépi tanulás olyan algoritmusok fejlesztésével foglalkozik, amelyek képesek a tapasztalatból tanulni, és teljesítményüket idővel javítani anélkül, hogy a fejlesztők minden viselkedési szabályt előre meghatároznának. Míg egy hagyományos szoftver esetében a programozó pontosan előírja, hogy adott bemenetre milyen kimenetet kell előállítani (például egy számológép minden műveletének eredménye előre definiált), a gépi tanulási rendszerek esetében a fejlesztő inkább a képességet határozza meg, amelyet a modellnek el kell sajátítania.

A „szabályokat” tehát nem a programozó kódolja le, hanem maga a modell tanulja meg a bemeneti adatok alapján. Ez egyben azt is jelenti, hogy a gépi tanulás eredményeit a betanításhoz használt adatok minősége alapvetően meghatározza – ez a generatív modelleknél különösen fontos szempont.

MÉLYTANULÁS (DEEP LEARNING)

A mélytanulás a gépi tanulás azon területe, amely összetett problémák megoldásához többrétegű, úgynevezett mély neurális hálózatokat használ. A neurális hálózat egy olyan matematikai modell, amely az idegsejtek működéséből merít inspirációt, és rétegekbe szervezve képes egyre absztraktabb mintázatok felismerni.

Minél több példán tanul egy ilyen háló, annál pontosabban képes végrehajtani a feladatát – legyen szó képfelismerésről, beszédfeldolgozásról vagy éppen szöveggenerálásról. A mély neurális hálózatok előnye, hogy a bemeneti adatokból maguktól képesek magasabb szintű mintázatokat és absztrakciókat kialakítani. Hátrányuk ugyanakkor, hogy betanításuk hatalmas mennyiségű adatot és számítási kapacitást igényel, valamint működésük belső logikája sokszor nehezen átlátható.

Mindezek ellenére napjainkban – különösen a nagy nyelvi modellek (LLM-ek) esetében – ez a megközelítés vált a mesterséges intelligencia kutatásának és alkalmazásának meghatározó módszerévé.

TERMÉSZETES NYELVFELDOLGOZÁS (NATURAL LANGUAGE PROCESSING – NLP)

A természetes nyelvfeldolgozás az MI és a nyelvészet határterülete, amely az emberi nyelv számítógépes reprezentációjával, feldolgozásával és (korlátozott) értelmezésével foglalkozik. Interdiszciplináris tudományág, amely magában foglalja a nyelvészeti elméleteket, a számítógépes algoritmusokat és a statisztikai módszereket.

Az NLP célja, hogy a gépek képesek legyenek:

- szövegekből információt kinyerni,
- azonosítani a nyelvi jelenségeket,
- kategorizálni és rendszerezni dokumentumokat,
- valamint – a generatív modellek esetében – új szöveget létrehozni.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a jelenlegi nyelvi modellek nem „értik” a szöveget emberi értelemben: működésük statisztikai mintázatokon alapul, nem pedig valódi jelentésreprezentációkon.

FELHASZNÁLÁSI PÉLDÁK

Sokan úgy vélik, hogy a mesterséges intelligenciával először a ChatGPT-hez hasonló rendszerek megjelenésekor találkoztak, valójában azonban a gépi tanulás már több évtizede láthatatlanul jelen van a mindennapjainkban.

Az MI működik a keresőmotorok rangsorolásai mögött, ajánlórendszerekben, spamszűrőkben, útvonaltervezőkben, fordítóprogramokban és okostelefonos fotóalkalmazásokban. A generatív AI csak annyiban új, hogy most először találkozik a nagyközönség közvetlenül egy nyelvalapú MI-rendszerrel.

A nagy nyelvi modellek sokrétűen felhasználhatók – megfelelő körülményekkel és korlátaik ismeretében. Néhány jellemző példa:

- **E-mail válaszok, sablonok készítése:** különösen ismétlődő kérdések esetén.
- **Ügyfélszolgálati chatbotok:** jól meghatározott témakörben nagy pontossággal képesek válaszolni.
- **Ötletgenerálás:** projektötletek, kampányszlogenek, alternatív megfogalmazások.
- **Jegyzetelés és összefoglalás:** megbeszélések, előadások vagy hosszabb dokumentumok lényegi tartalmának összegzése.
- **Nyelvi ellenőrzés:** stilisztikai javaslatok, helyesírási hibák javítása, szövegátfogalmazás.

A generatív modellek működésének megértéséhez azonban kulcsfontosságú kérdés, hogy valójában micsoda egy nagy nyelvi modell, és hogyan állít elő szöveget. Ezzel a következő fejezetben foglalkozunk részletesen.

NEM VARÁZSLAT – STATISZTIKA

A nagy nyelvi modellek (LLM-ek) működésének alapját a transzformer architektúra adja – ez a megközelítés mára a természetes nyelvfeldolgozás legmeghatározóbb technológiájává vált, és olyan rendszerekben működik, mint a ChatGPT vagy a 2023 után megjelent legtöbb generatív modell. A transzformer valójában egy speciális felépítésű neurális hálózat, amely képes egyszerre több bemeneti elemet is figyelembe venni, és ezáltal hatékonyan feldolgozni a szekvenciális adatokat, például a szöveget.

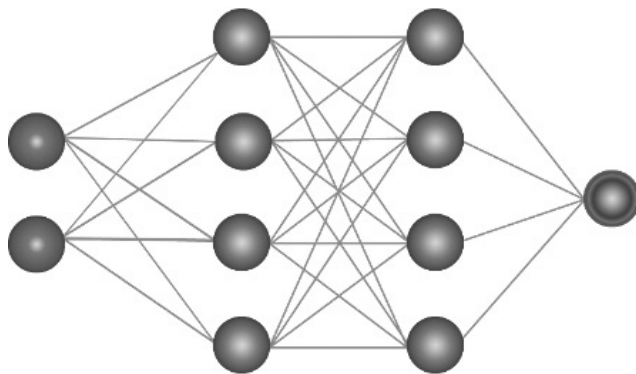
NEURÁLIS HÁLÓZAT: HONNAN INDULTUNK, HOVÁ JUTOTTUNK

A ma „varázslatként” érzékelt technológiák alapjait már több mint fél évszázada lefektették. Az első jelentős mérföldkő az 1957-es **perceptron modell**, amely egyetlen mesterséges neuront próbált matematikailag leírni, az emberi idegsejtek működését imitálva. A perceptron gyakorlati alkalmazhatósága akkor még korlátozott volt, ezért a kutatás hosszú időre háttérbe szorult.

A valódi előrelépést a **többrétegű neurális hálózatok** hozták. Ezekben a neuronok különböző rétegekbe szerveződnek, és tanulás közben a hálózat finomhangolja az egyes kapcsolatok „súlyait”. A modern modellek paramétereinek száma – legyen az néhány száz millió, több milliárd vagy akár több száz milliárd – lényegében ezeknek a súlyoknak a mennyiségét jelzi.

A lényeg: minél több neuron és kapcsolat áll rendelkezésre, annál összetettebb mintázatokot képes a háló megtanulni, de ehhez arányosan több adat és számítási kapacitás is szükséges.

Az 1990-es és 2000-es években több specializált architektúra jelent meg (konvolúciós hálók, autoencoderek stb.), majd a 2017-ben publikált transzformer modell teljesen új irányt adott a gépi tanulásnak. Ez lett a nagy nyelvi modellek alapja.

2. ábra. Teljesen összekapcsolt neurális hálózat. Minden egyes „pötty” egy-egy neuront szimbolizál. Az adat a hálón balról jobbra halad, a két bal oldali neuron a bemenet, a jobb oldali a kimenet, a közbensőket pedig rejtett rétegeknek nevezzük

TRANSZFORMER MODELL: A NAGY NYELVI MODELLEK MOTORJA

A transzformer szakít a korábbi neurális hálózatok lineáris, rétegsorrendben előrehaladó felépítésével. Két fő komponensből áll – **kódoló** (encoder) és **dekódoló** (decoder) blokkokból –, és működésének kulcsa az úgynevezett **figyelemmechanizmus** (attention).

A figyelemmechanizmus teszi lehetővé, hogy a modell meghatározza, a bemeneti szöveg mely elemei „fontosak” egy adott pillanatban. Ez különösen nagy előny hosszú szövegek, összetett mondatok vagy távoli szavak közötti kapcsolatok esetén.

Vegyük példaként a következő két mondatot:

Vizet öntött a kancsóból a pohárba, amíg az tele nem lett.

Vizet öntött a kancsóból a pohárba, amíg az ki nem ürült.

Mindkét mondatban az *az* mutató névmás más-más tárgyra utal: az elsőben a pohárra, a másodikban a kancsóra. Emberek számára ez könnyen értelmezhető, ám a régebbi modellek számára komoly kihívást jelentett.

A transzformerek azonban az attention segítségével képesek felismerni az ilyen típusú, távoli elemek közti összefüggéseket, és ennek megfelelően súlyozni a szavakat.

A transzformer sikertörténete azonban nem egyetlen ötlet eredménye: a figyelemmechanizmus mellett **kulcsszerepe van az internetes szövegtörzsek óriási méretének, a modern hardverek megnövekedett számítási teljesítményének és a hatékonyabb tanítási algoritmusoknak is.** Ezek együtt tették lehetővé, hogy a 2020-as évekre megszülessenek a mindennapi használatra is alkalmas, emberközeli szövegalkotó rendszerek.

SZÖVEGGENERÁLÁS = VALÓSZÍNŰSÉGEK BECSLÉSE

A nagy nyelvi modellek működése első ránézésre „intelligens” vagy akár kreatív folyamatnak tűnhet, valójában azonban **valószínűségi becslések sorozatán alapul.** A jelenleg (2025-ben) elérhető LLM-ek túlnyomó többsége úgy állít elő szöveget, hogy minden egyes lépésben kiszámítja: mi a következő token (szórészlet, szó vagy írásjel), amely a legnagyobb valószínűséggel követi az eddigieket.

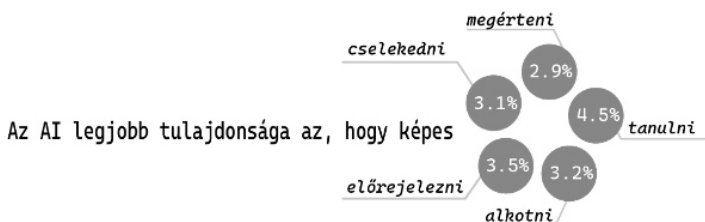
A modell tehát nem szabályokat alkalmaz, nem „érti” a mondatot, és nem tervezi meg előre a teljes szöveget – egyszerűen mindig a **következő elem legvalószínűbb jelöltjei közül választ.**

Például ha a bemenet így hangzik:

„Tegnap séta közben láttam egy ugató ____.”

A modell a korábbi szövegek statisztikai mintázatai alapján nagy valószínűséggel a „kutyát” választja kiegészítésként. A háttérben lényegében egy rangsor készül azokról a szavakról/tokenekről, amelyeket a modell valaha látott – ezek mindegyikéhez rendel egy valószínűségi értéket, és a generálás során ezekből választ.

Természetesen sokszor nem ennyire egyértelmű a helyzet: egy mondat folytatására több, egymástól nagyon különböző folytatás is valószínű lehet, és a modell ezek közül választhat – ez okozza a kreativitásnak tűnő jelenséget (VASWANI et al., 2017).

3. ábra. A következő szó becslése az előzőek alapján: sok esetben nem egyértelmű, melyik választás a legjobb

HONNAN SZÁRMAZNAK EZEK A VALÓSZÍNŰSÉGEK?

A legegyszerűbb megközelítés az lenne, ha pusztán megszámolnánk, milyen gyakran fordulnak elő egyes szavak egy szövegben, de ez természetesen nem elég: így nem kapnánk értelmes mondatokat.

A gyakorlatban ezért nem önmagában a szavak előfordulási gyakoriságát figyeljük, hanem a szavak egymásutániságát. Ezek a modell által megtanult mintázatok az úgynevezett: **n-gramok** (két, három, illetve több szóból álló sorozatok), illetve a modern modellekben a jóval összetettebb **szókapcsolati és szövegkörnyezeti** viszonyok.

A jelenlegi transzformeralapú modellek nem csupán néhány szót látnak előre, hanem a teljes kontextust figyelembe vehetik, és ennek alapján becsülik meg a valószínűségeket. A mondat folytatását tehát egy finomhangolt statisztikai rendszer egyetlen lépése határozza meg – és ezt ismétli meg újra és újra, amíg létre nem jön a teljes szöveg.

MIÉRT NEM SZAVAKAT, HANEM TOKENEKET HASZNÁLUNK?

Az ember számára természetes, hogy a nyelvet szavakra bontja, a modellek azonban nem így működnek. A nagy nyelvi modellek a szöveget **tokenekre** bontják – ezek lehetnek:

- teljes szavak (ritka),
- szóelemek (gyakoribb),
- ragok, toldalékok,
- vagy akár gyakori karaktersorozatok.

A tokenek használata sok szempontból előnyös:

- Hatékonyabb: nem kell minden ragozott alakot külön megtanulni.
- Rugalmasabb: jól kezeli az összetett szavakat és új kifejezéseket.
- Nyelvfüggetlenebb: a módszer bármilyen írott nyelvre adaptálható.

A tokenek előállításának folyamata a tokenizálás, és modelleszaládonként eltérhet. A ChatGPT-ben alkalmazott tokenizáló például körülbelül 1000 token \approx 750 szó arányban dolgozik.

(NAGY) NYELVI MODELLEK

A nyelvi modell a természetes nyelv statisztikai leírása: egy olyan rendszer, amely nagy mennyiségű egy- vagy többnyelvű szövegtörzs alapján megtanulja megjósolni, milyen token (szó, szó vagy írásjel) következik legnagyobb valószínűséggel egy adott szószorozat után. A nagy nyelvi modellek (Large Language Models – LLM-ek) ennek a megközelítésnek a méretben és teljesítményben megnövelt változatai.

A szakirodalomban nincs éles határ arra, hogy mikortól „nagy” egy nyelvi modell – a megnevezés általában azt jelzi, hogy a modell **paramétereinek száma több száz milliótól a több tíz vagy száz milliárdig terjed**, és ennek megfelelően képes összetett nyelvi mintázatokat megtanulni. A méret ugyan nem minden, de a mai modellek teljesítményét nagymértékben meghatározza.

Fontos különbséget tenni a **nyelvi modellek** és a rájuk épülő **alkalmazások** között. A ChatGPT például egy **termék**, egy felhasználói felület és szolgáltatáscsomag, amely mögött különböző nyelvi modellek működtek és működnek (GPT-3.5, GPT-4, GPT-4o, majd 2025-től több specializált modellvariáns). Hasonló módon a Google Gemini, az Anthropic Claude, a Meta Llama vagy a Mistral modelljei is különböző platformokon és termékekben jelennek meg.

Ezek a modellek különböző célokra optimalizáltak, de közös bennük, hogy hatalmas adatmennyiségen tanítják őket, és tanításukhoz jelentős számítási erőforrásokra van szükség. A pontos költségek üzleti titoknak számítanak, de iparági becslések szerint egy korszerű, csúcsteljesítményű modell betanítása **egy bizonyos év technológiai szintjén akár több millió dolláros nagyságrendet is elérhet** – jellemzően 1–10 millió dollár, de a legnagyobb modellek esetében még ennél is nagyobb lehet.

A nagy nyelvi modellek jelentősége nem csupán méretükben rejlik, hanem abban, hogy általánosan használható eszközökké váltak: képesek szöveget generálni, kérdésekre válaszolni, hosszú dokumentumokat összefoglalni, kódot írni, vagy éppen nyelvi elemzést végezni. Ezek a képességek tették lehetővé, hogy a generatív MI 2022 óta ilyen látványos szerepet kapjon a mindennapi életben és az oktatásban is.

A NAGY NYELVI MODELLEK FEJLŐDÉSE (2018–2025)

A nagy nyelvi modellek fejlődése 2018 óta rendkívül gyors ütemben zajlik. Bár az egyes modellek között vannak architektúráis különbségek, a trend jól látható: **nagyobb paraméterszám, több adat, hosszabb kontextusablak, multimodalitás és egyre hatékonyabb következő-token-beclsés.** Az alábbi lista a legfontosabb mérföldköveket foglalja össze (RADFORD et al., 2019).

- **GPT-1 (2018)** – 117M paraméter; az első transzformeralapú, előre tanított szövegeneráló modell. A következő token beclsésének alapja itt született meg.
- **GPT-2 (2019)** – 1.5B paraméter; nagyobb skála, első valóban koherens hosszabb szövegek. 1024 tokenes kontextusablak.
- **GPT-3 (2020)** – 175B paraméter; megjelent a zero/one/few-shot tanulás paradigmája, amely lehetővé tette a sok feladatra történő finomhangolás nélküli használatot (BROWN et al., 2020; HOFFMANN et al., 2022).
- **GPT-3.5 (2022)** – tovább finomított modell, hosszabb kontextussal (4096 token); a ChatGPT első generációinak alapja.
- **ChatGPT (2022 →)** – nem modell, hanem termék: felügyelt tanulásal és RLHF-fel finomhangolt GPT-3.5 (majd később GPT-4).
- **GPT-4 (2023)** – multimodális, stabilabb, 8k/32k kontextusablak; számos benchmarkon emberközeli teljesítmény.
- **GPT-4 Turbo / 4o (2024)** – olcsóbb, gyorsabb, hosszabb kontextus (128k+), egységes multimodalitás.
- **GPT-4.1 (2024 vége)** – megbízhatóbb utasításkövetés, jobb hosszú távú koherencia, integrált hang/kép és videókezelés.
- **GPT-5 (2025)** – a legújabb generáció: nagyobb kontextusablak (akár több százezer token), javított következtetési képességek, stabilabb logikai feladatmegoldás, egységes multimodális feldolgozás és fejlettebb biztonsági rétegek. Nem általános intelligencia, de jelentős előrelépés komplex feladatokban.

4. ábra. A GPT nyelvi modelleszad 2018-as megjelenése óta átforgalma a gépi modellekkel való interakciónkat

Más jelentős modellek ugyanebben az időszakban:

- **Google PaLM → Gemini (2023–2025)** – a Gemini modellek (Gemini Ultra / Gemini 1.5 / Gemini 2) nagy kontextust, multimodalitást és integrált keresési képességeket kínálnak.
- **Anthropic Claude (2023–2025)** – a Claude 2/3 modellek kiemelkedően jók hosszú dokumentumok elemzésében; a hangsúly a biztonság és a pontosság van.
- **Meta Llama (2023–2025)** – Llama 2 → Llama 3 → Llama 3.1; nyílt forrású család, rendkívül gyors közösségi adaptációval és finomhangolt változatokkal.
- **Mistral (2023–2025)** – Mixtral és Mistral Large modellek, hatékony MoE (Mixture-of-Experts) architektúrával, gyors és költséghatékony működéssel.
- **Open-source modellek** – Falcon, Vicuna, Dolly, Zephyr, OpenAssistant; lokálisan is futtatható, közösségi fejlesztésű modellek.

2018 óta a nagy nyelvi modellek fejlődése meghatározóvá vált a mesterséges intelligencia területén. A modellek egyre nagyobbak, de még fontosabb trend az, hogy egyre jobban képesek hosszú kontextust kezelni, több modalitást integrálni, és stabilabb, emberközelibb interakciót biztosítani. Mindezek ellenére továbbra is szűk, statisztikai rendszerek, amelyek nem rendelkeznek valódi megértéssel vagy tudatossággal – viszont kiváló eszközök a szöveg-generálás, az összefoglalás, az oktatás és számos nyelvi feladat támogatására (OPENAI 2023; CHOWDHERY et al., 2022).

NEM EGY MESTERSÉGES ELME, SOK KICSI PROGRAM

A mesterséges intelligenciáról szóló közbeszédben máig erősen él a gondolat, hogy az AI valamiféle egységes, emberhez hasonló „digitális elme”, amely minden kérdésre tudja a választ, és bármilyen feladatot el tud látni. Ez a kép azonban félrevezető. A jelenlegi technológiák nem egy mindentudó mesterséges agyat alkotnak, hanem sok kicsi, egymástól különálló, pontosan meghatározott feladatokra tervezett rendszer együttműködéséből állnak.

Modern MI-rendszereink – legyen szó képfeldolgozásról, beszédfelismerésről, navigációról vagy szövegalkotásról – mind külön tanított, külön működési elveken alapuló modellek. Egy önvezető autó például egyszerre tucatnyi algoritmust használ: külön rendszert a gyalogosok felismerésére, mást a sávkövetésre, mást a tárgyak távolságának becslésére, és megint mást a döntéshozatalra. Ezek nem egyetlen „tudat” részei, hanem specializált eszközök, amelyek csak együtt képesek komplex viselkedést létrehozni.

A generatív AI – köztük a legnépszerűbb nagy nyelvi modellek – különösen jól illusztrálja ezt a jelenséget. Bár sokszor úgy tűnik, mintha egy átfogó, általános intelligenciával rendelkeznének, valójában egyetlen, szűken meghatározott feladatot optimalizálnak: adott bemenetre a legvalószínűbb kimenetet kell előállítaniuk. A rendszerek „mindentudásának” hatását az emberi pszichológia is erősíti: hajlamosak vagyunk intelligenciát feltételezni minden olyan entitás mögött, amely folyékonyan kommunikál velünk.

A fejezet célja, hogy eloszlassa a „mesterséges elme” mítoszát, és bemutassa: a jelenlegi AI-technológia alapvetően **moduláris, feladatspecifikus és statisztikai működésű**. E megértés nélkülözhetetlen nemcsak a technológia helyes használatához, hanem a társadalmi, oktatási és szabályozási viták tisztánlátásához is.

AZ MI LÉPCSŐI: SZŰK FELADATOKTÓL A HIPOTETIKUS SZUPERINTELLIGENCIÁIG

A mesterséges intelligenciáról folytatott beszélgetésekben gyakran összemosódnak azok a kategóriák, amelyek valójában jól elkülöníthető szinteket jelölnek. A jelenlegi rendszerek túlnyomó többsége az úgynevezett *szűk* vagy *gyenge MI* kategóriájába tartozik. Ezek a modellek egyetlen, pontosan meghatározott feladat megoldására készülnek: képfelismerésre, beszédértésre, fordításra, útvonaltervezésre, vagy éppenséggel arra, hogy egy szöveges kérdésre koherens választ adjanak. Egy ilyen rendszer adott feladatban akár felül is múlhatja az embert, de tudását nem képes átvinni más problémákra – egy sakkprogram például tökéletesen játszhat, de ettől még nem fog tudni autót vezetni vagy egy tárgyat megfogni.

A következő, jelenleg még elméleti szint az **általános MI (AGI)**. Ez olyan rendszert jelölne, amely különböző területek között is képes átvinni a tudását, új helyzetekben rugalmasan alkalmazkodik, és széles körű problémákra talál megoldást – vagyis bizonyos értelemben az emberi intelligencia működéséhez hasonló képességekkel rendelkezik. Bár a modern nagy nyelvi modellek néha úgy tűnnek, mintha közelednének ehhez, működésük alapvetően továbbra is szűk: egyetlen inputtípusból (szövegből) dolgoznak, és ott is statisztikai mintázatokat követnek.

A harmadik lépcsőfok a **szuperintelligencia**, amely nemcsak reprodukálná, hanem minden területen meghaladná az emberi kognitív képességeket. Ez a kategória jelenleg teljes egészében hipotetikus, és inkább filozófiai, etikai vagy sci-fi viták témája, semmint mérnöki valóság. Bár fontos elképzelni és vizsgálni az ilyen forgatókönyveket, a mai technológiától nagyon távol állnak.

E három lépcső tiszta megkülönböztetése segít abban, hogy a mesterséges intelligenciáról szóló vitákat és elvárásokat a megfelelő helyen kezeljük.

A jelen AI-ja nem egy univerzális „gondolkodó gép”, hanem sok szűk, egymást kiegészítő rendszer együttese – az általános és a szuperintelligencia pedig továbbra is a jövő lehetséges, de nem létező állomásai.

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA RENDSZEREINEK VALÓDI FELÉPÍTÉSE

A mai mesterségesintelligencia-rendszerek működését akkor értjük meg igazán, ha nem egységes „digitális elmeként”, hanem **moduláris gépezetként** tekintünk rájuk.

Egy korszerű chatbot például nem egyetlen modelltől áll. A háttérben külön fut a szövegértési modul, a biztonsági szűrés, a hosszú távú kontextuskezelés, a hangfelismerő rendszer, a beszéd-szintézis és a nyelvi modell, amely a tényleges választ generálja. Ezek egymástól függetlenül tanultak más-más adatkészleten és más célra. Ugyanez a modularitás jellemző a sokkal bonyolultabb rendszerekre is: egy önvezető autó tipikusan **tucatnyi különálló MI-modult** használ. Az egyik csak a közlekedési táblákat azonosítja, a másik a gyalogosokat detektálja, a harmadik az autó környezetét térképezi fel, míg egy külön rendszer dönt a fékezésről, gyorsításról vagy sávváltásról. Bár a kívülről látható viselkedés egységesnek tűnik, valójában sok apró, specializált modell összehangolt működéséből jön létre.

Ennek oka magából a mélytanulás természetéből fakad. A neurális hálóak ugyanis nem általános problémamegoldók, hanem statisztikai mintázatokat tanuló rendszerek, amelyek teljesítménye erősen kötődik a tanítás során látott adatoktól és feladattól. Minden modell arra optimalizál, hogy egy konkrét problémára minél jobb választ adjon. A szövegfordításra tanított háló nem fog képet felismerni; egy orvosi diagnosztikai modell nem fog kódot generálni; egy képosztályozó nem fog beszédet érteni. Hiába tűnnek „okosnak”, képességeik valójában szűk csatornába rendeződnek. Ezért nem létezik olyan neurális háló, amely egyszerre képes lenne a teljes emberi képességek kálát reprodukálni – a rendszer mindig ahhoz ért, amire tanították, és csak ahhoz.

A generatív mesterséges intelligencia eszközei ezt a specializációt különösen jól példázzák. A nyelvi modellek, a képgenerátorok, a beszédfelismerők és a beszéd-szintetizátorok mind külön technológiák, még ha egy szolgáltatásban össze is vannak csomagolva. Egy nyelvi modell szöveget állít elő, egy képgeneráló vizuális pixeleket hoz létre, egy hangmodell pedig akusztikus hullámformát. Bár egy alkalmazás – mint például a ChatGPT – ezt egységes élményként mutatja a felhasználó felé, a háttérben **három-négy különböző rendszer** dolgozik: más a szöveget értelmező algoritmus, más a képeket generáló modell, és megint más az, amelyik hangzó beszédre alakítja a kimenetet.

Ezek összehangolt működése teremti meg azt az érzetet, mintha egyetlen „általános intelligencia” válaszolna.

A valóság azonban ennek az ellenkezője: minél fejlettebb egy MI-rendszer, annál tagoltabbá és specializáltabbá válik. A mai technológia hatékonyságát éppen az biztosítja, hogy sok kicsi, jól definiált feladatra tanított modell együttműködésével jön létre a komplex működés, nem pedig egyetlen univerzális mesterséges elme révén.

AZ MI ÖKOSZISZTÉMA, NEM EGYETLEN TUDAT

A mesterséges intelligenciáról alkotott laikus képzetben erősen él az az elképzelés, hogy az AI egyetlen, mindent átfogó tudatként működik: egy digitális agy, amely „érti” a világot, és az emberhez hasonló módon gondolkodik. A technológiai valóság azonban egészen más. A modern MI-rendszerek inkább hasonlítanak egy összetett ökoszisztémára, amelyben számtalan, eltérő feladatokra tervezett komponens együttműködik.

Egyes részek képeket értelmeznek, mások szöveget elemeznek, megint mások hangot dolgoznak fel, és e modulok eredményeit egy magasabb szintű rendszer fűzi össze koherens kimenetté. Ez a működés nem egyetlen „tudat” jele, hanem mérnöki struktúra, amelyben minden modell azt teszi, amire tanították. A koherencia illúzióját az teremti meg, hogy mindez a felhasználó számára egy folyamatnak látszik.

A modell-ökoszisztéma azonban nem csak technikai értelemben sokszereplős. A jelenlegi MI-képességek mögött külön adatforrások, külön szabályrendszerek és külön felhasználási területek állnak. Egy nyelvi modell például nem rendelkezik vizuális vagy fizikai tapasztalattal; egy képfelismerő nem tud bölcs tanácsadó lenni; egy navigációs algoritmus pedig nem képes megírni egy prezentációt. Az MI-rendszerek csak akkor válnak hasznossá, amikor ezeket a specializált modulokat összehangoljuk, és egy nagyobb rendszer részeként működtetjük.

Ez a kép közelebb áll a valósághoz, mint a sci-fi által inspirált elképzelés, amely szerint az AI egyetlen, emberhez hasonló tudattal rendelkező entitás lehetne. A jelenlegi technológia nem hordoz egységes, belső reprezentációt a világról, és nem rendelkezik olyan általános megértéssel, amely egységes identitáshoz vagy tudathoz vezetne. Amit intelligenciaként látunk, az valójában mintázatok felismerése, statisztikai becslések, és sok apró komponens pontos együttműködése.

Az MI-ökoszisztéma megértése praktikus szempontból is fontos. Segít elhelyezni az elvárásokat: felismerni, mire alkalmas egy modell, és mire nem. Csökkenti a technológia körüli túlzott félelmeket és irreális reményeket. És

iránymutatást ad abban is, hogyan lehet felelős módon integrálni ezeket a rendszereket oktatásba, iparba vagy közigazgatásba.

Ha az AI-t nem misztikus, homogén elmeként, hanem sok együttműködő rendszer ökoszisztémájaként látjuk, pontosabban értjük meg erősségeit, korlátait és valódi potenciálját. Ez az a szemlélet, amelyre a következő évek technológiai döntései épülhetnek.

NEM HELYETTESÍT, HANEM KIEGÉSZÍT

A generatív mesterséges intelligenciával a legtöbben webes felületeken keresztül találkozunk (ChatGPT, Gemini, BingChat, Llama-alapú chatbotok stb.). Ezek a felületek regisztráció után azonnal használhatók, és jól működnek egyszerűbb, egyedi kérések esetén. Ha azonban nagy mennyiségű, ismétlődő vagy automatizálható feladatot szeretnénk megoldani, akkor az API-alapú integráció, illetve a bővítmények (pluginok) jelentik a hatékony megközelítést. Fő használati módok:

- **Webes interfészek:** beszélgetős felület, alapvetően kézi használatra. Bizonyos rendszerek (BingChat, Gemini) képesek interneten keresni, mások zárt környezetben működnek.
- **Pluginok / bővítmények:** speciális feladatokhoz – pl. matematikai számítás (Wolfram), táblázatkezelő műveletek, foglалások, adatbázis-lekérdezés. A generatív modellek gyenge pontjait (pl. matek, logikai következtetés, valós idejű adatok) ellensúlyozzák.
- **API-k:** alkalmazásokba épített MI funkciókhoz, tömeges szöveggeneráláshoz, automatizált elemzéshez. Itt lehetőség van saját munkafolyamatok, rendszerek, oktatási vagy vállalati megoldások integrációjára.

KÖLTSÉGEK. A webes felületek gyakran ingyenesek, de a nagyobb teljesítményű modellek, hosszú kontextus vagy API-használat fizetős. Nagy nyelvi modelleket *nulláról* betanítani extrém költséges (millió dolláros nagyságrend), míg egy meglévő modellt *finombangolni* már lényegesen olcsóbb és gyakoribb megoldás. Speciális, érzékeny vagy iparági adatok esetén fontos szempont lehet a házon belüli modell futtatása is.

MIRE ÉRDEMES HASZNÁLNI A GENERATÍV MODELLEKET?

A generatív modellek akkor a leghasznosabbak, amikor jól meghatározott, nyelvi jellegű feladatokat kell gyorsan, nagy mennyiségben vagy jó kiindulási pontként megoldani. Kifejezetten hasznos:

- **Vázlatkészítés, ötletgenerálás, brainstorming:** kreatív kiindulópontok, alternatív megfogalmazások.
- **Szövegalkotás és átfogalmazás:** e-mailek, bejelentések, sablonok, bemutatkozók.
- **Összefoglalás:** hosszabb szövegek, cikkek, megbeszélésjegyzetek gyors kivonata.
- **Nyelvi ellenőrzés:** helyesírás, stílus, koherencia javítása.
- **Oktatási támogatás:** példafeladatok generálása, magyarázatok készítése, tananyagvázlatok.
- **Egyszerű, rutinszerű ügyfélszolgálati feladatok:** gyakran ismétlődő kérdések megválaszolása.
- **Adatátalakítás, strukturált kimenet előállítás:** listák, táblázatok, JSON-formátum, jegyzetek.

Ezekben a modellek gyorsak, produktívak, és jelentősen növelik a hatékonyságot – kiegészítik, nem helyettesítik a szakmai döntéshozatalt.

MIRE NEM ÉRDEMES HASZNÁLNI A GENERATÍV MODELLEKET?

A generatív modellek nem általános mesterséges intelligenciák, ezért több terület kifejezetten kockázatos vagy alkalmatlan számukra. Nem ajánlott:

- **Előrejelzésre** (gazdasági, időjárási, politikai stb.): a modellek nem a valóságot, hanem a lehetséges folytatásokat jósolják.
- **Osztályozásra, diagnosztikára vagy döntés automatizálására:** hibáik gyakran „buták”, nincs valódi logikai garancia.
- **Magas kockázatú területeken:** jogi döntések, orvosi diagnózis, pénzügyi jóváhagyások.
- **Tényellenőrzésre:** a modellek nem igazságot mondanak, hanem valószínű mondatokat.
- **Adatbiztonságot érintő helyzetekben:** érzékeny, bizalmas információk feltöltése harmadik fél szolgáltatásába kockázatos.
- **Valós idejű vagy nagy pontosságú számításokra:** matematika, hálózati címképzés, kriptográfia – ezeknél több a tévedés veszélye.
- **Fizikai feladatok irányítására:** gépkezelés, járművezetés, robotos műveletek – nem erre valók.

A generatív modellek leginkább nyelvi és kreatív támogatásra alkalmasak. Kiváló eszközök a produktivitás növelésére, de nem alkalmasak kritikus döntéshozatalra vagy valóságos világmodellezésre. Nem helyettesítik az

embert, hanem kiegészítik – megfelelően, a megfelelő feladatokra használva rendkívül hatékonyak.

PROMPT ENGINEERING

A *prompt engineering* lényege az, hogy úgy fogalmazzuk meg a bemenetet (promptot), hogy a modelltől a lehető legjobb, legbiztonságosabb és legjobban használható választ hozzuk ki. Ez igaz szöveges (ChatGPT, Claude, Gemini), képgeneráló (DALL-E, Midjourney) és más generatív modellekre is. A jelenlegi rendszerek még igénylik a tudatos kérdezést, de a trend az, hogy idővel egyre „megbocsátóbbak” lesznek a rosszul megfogalmazott promptokkal szemben – ettől függetlenül az alapszintű prompt-műveltség hosszú távon is fontos digitális készség marad.

A prompt tipikusan három elemből áll:

- **Instrukció:** mit csináljon a modell („Fogalmazd át...”, „Magyarázd el...”, „Írj vázlatot...”).
- **Kontextus:** milyen szövegből, szerepből, célközönségnek dolgozik (pl. „nyelvtanároknak”, „7.-es tanulóknak”).
- **Elvárt forma:** milyen szerkezetű kimenetet várunk (lista, táblázat, e-mail, JSON, rövid összefoglaló stb.).

Például:

„Képzeld el, hogy középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanár vagy. Foglald össze a következő szöveget 5 pontban, és írd mellé 3 vitaindító kérdést a diákoknak:

Few-shot prompting esetén néhány példát is adunk a promptban, hogy „megtanítsuk” a modellt, milyen mintát kövessen. Ugyanaz a logika, mint a GPT-3 few-shot tanulásánál: *nem megérti* a feladatot, hanem felismeri a mintát, és folytatja.

A **dokumentum-beágyazás** szempontjából segít, ha a háttér-információt elkülönítve adjuk meg (pl. idézőjelek vagy backtickek között), és külön, világos kérdést fogalmazunk meg hozzá. Ezzel a modell belső reprezentációjában (embedding) jobban „helyére kerül” a szöveg, és relevánsabb választ kapunk.

Nagyon fontos a **strukturált kimenet kérése** – a modellek rengeteg táblázatot, listát, JSON- és HTML-struktúrát „láttak” a tanulás során, ezért az ilyen formák gyakran:

- átláthatóbbak,
- könnyebben továbbfeldolgozhatók (pl. Excel, más szoftverek),
- kevesebb utólagos szerkesztést igényelnek.

Például:

„Add meg a választ táblázatban, 'fogalom' és 'magyarázat' oszlopokkal.” „JSON formátumban válaszolj: { 'explanation': '...', 'answer': '...' }.”

Komplexebb feladatoknál – számolás, tervezés, kódértelmezés, oktatási magyarázat – jól működik a **gondolatmenet** (chain-of-thought) jellegű instrukció (WEI et al., 2020):

„Lépésről lépésre gondold végig a feladatot, majd a végén külön sorban írd le a végső választ.”

Ez különösen a nagyobb modelleknél hoz látványos javulást, kisebb modelleknél kevésbé hatékony. A legújabb modellekben ez tipikusan integrálva van. Hátránya, hogy hosszabb a válaszidő (a modell „gondolkodik” – valójában részekre bontja a feladatot), illetve több tokenet kell generálnia, így drágább is. Az ilyen módon üzemelő modellekre hivatkozunk gyakran „Thinking” (gondolkodó) modellként.

A prompt engineering ugyanakkor **biztonsági kérdés** is. A „prompt injection”, „jailbreak” típusú technikák célja, hogy rávegyék a modellt olyan válaszokra, amelyeket alapértelmezés szerint nem adhatna ki (pl. sértő tartalom, belső instrukciók, titkos információk). Ez egyrészt mutatja, hogy a rendszerek **nem tökéletesen védettek**, másrészt figyelmeztetést felhasználóknak és fejlesztőknek egyaránt:

- ne bízzunk abban, hogy ami egy modellbe bekerül, az soha nem kerül vissza máshoz,
- ne küldjünk be érzékeny, azonosításra alkalmas vagy üzletileg kritikus adatot nyilvános modellekbe,
- tudatosan tervezzük meg a „rejtett promptokat” (system prompt, háttérinstrukciók), mert ezek manipulálhatók.

Gyakorlati szempontból néhány jó gyakorlat generatív modellekhez:

- **Szerepkiosztás:** „Úgy válaszolj, mint egy középiskolai nyelvtanár / szerkesztő / szigorú bíráló / laikus magyarázó.”

- **Hangnem és célközönség megadása:** „barátságos, szakmai, röviden, B2-es angol szinten, 12 éves gyerekeknek érthetően”.
- **Konkrét feladat és korlátok:** „max. 10 sorban”, „csak felsorolás”, „ne adj új példákat, csak fogalmazd át”.
- **Nyelvi preferencia tudatosítása:** ahol lehet, érdemes tudni, hogy a modellek teljesítménye általában angolul a legjobb, mert ezen a nyelven láttak a legtöbb adatot.

Összességében a prompt engineering nem „varázslat”, hanem józan, céltudatos instrukcióadás: minél világosabban írjuk le, **ki beszél, milyen kontextusban, mi a feladat és milyen formában kérjük a választ**, annál használhatóbb lesz a kimenet. A modell attól még nem gondolkodik, de jobban a mi céljaink szolgálatába állítható (BUBECK et al., 2023).

KORLÁTOK ÉS KRITIKA – MIÉRT KELL ÓVATOSNAK LENNÜNK?

A nagy nyelvi modellek használóinak különösen fontos, hogy tisztában legyenek ezek működésével és korlátaival – éppen azért, mert első ránézésre annyira „emberinek” és varázslatosnak tűnnek. A velük folytatott beszélgetés sokszor teljesen természetesnek hat, és könnyű elhinni, hogy „valódi értelem” áll a válaszok mögött. Emberként ráadásul erős a torzításunk, hogy ami magabiztosan és szépen hangzik, azt igaznak is gondoljuk. A nyelvi modellek pedig szinte mindig magabiztosan fogalmaznak – kételyek nélkül.

A legfontosabb, amit érdemes megjegyezni: **ezek a rendszerek nem „igazságmodellek”, hanem nyelvi modellek.** Arra optimalizálták őket, hogy **valószínűnek tűnő szöveget** állítsanak elő, nem pedig arra, hogy mindig helyes választ adjanak. Matematikai értelemben a feladatuk az, hogy a következő token valószínűségét becsüljék – ebben rendkívül jók, és ez önmagában is óriási technológiai eredmény. Az, hogy a válaszok gyakran tényszerűen is helytállóak, inkább a tanító adatbázisok (például a Wikipédia) minőségéről tanúskodik, nem pedig a modellek „igazságérzetéről”.

A modellek további alapvető korlátja, hogy statikus tanító adatokból tanulnak:

- egy adott időpontig bezárólag rendelkeznek ismeretekkel,
- a friss, 2024–2025-ös eseményekről csak akkor tudnak, ha valamilyen módon hozzáférnek az internethez,
- még böngészési képesség mellett is előfordul, hogy rosszul értelmezik a forrásokat, vagy kitalálnak („hallucinálnak”) részleteket.

Ez különösen problémás ott, ahol aktuális, pontos információra lenne szükség (például jogszabályok, friss kutatási eredmények, napi hírek esetén). Ilyenkor a modell szöveget fog gyártani akkor is, ha nem rendelkezik megbízható adattal – és ezt ugyanolyan magabiztosan fogja előadni, mint amikor „véletlenül” épp igaza van.

HALLUCINÁCIÓ – AMIKOR A MODELL MAGABIZTOSAN TÉVED

A mesterséges intelligenciában hallucinációnak nevezzük azt a jelenséget, amikor a modell teljesen magabiztos, de nincs mögötte valós adat. Egyszerű példa: ha a modell nem rendelkezik megbízható adattal egy cég bevételéről, akkor is „legyárthat” egy hihetőnek tűnő számot, és úgy adja elő, mintha biztos információ lenne. Ugyanez történik gyakran tudományos hivatkozásoknál is: a modell megtanulta az idézetek formátumát, felismeri a szerzők neveit, témáit, de a generált cikkek és könyvek jelentős része egyszerűen nem létezik.

Hasonló a helyzet a matekkal: a modell nem logikusan „számol”, hanem a látott példák alapján próbálja kitalálni, mi következik egy „ $2 + 3 = \dots$ ” formájú kifejezés után. Ha a tanító adatokban sok a helyes példa, jó eséllyel 5-öt ír – de komplexebb feladatoknál gyakran csak „jóformán odaillő” számokat találhat. Innen nézve az is érthető, miért olyan törékenyek a matematikai és formális feladatmegoldások.

A hallucinációk miatt minden tényállítást kritikusan kell fogadni, különösen ha:

- jogi, orvosi, pénzügyi, mérnöki döntésről van szó,
- hivatkozásokat, tudományos forrásokat generál a modell,
- olyan információt ad, amit nehezen tudunk függetlenül ellenőrizni.

Előfordulhat, hogy egy adott kérdésben **nehezebb ellenőrizni** a modell válaszát, mint ha magunk keressünk forrásokat – ezt fontos felismerni, mielőtt rutinból ráhagyunk kritikus döntéseket.

VISSZAÉLÉS ÉS FELELŐSSÉG

A ChatGPT-hez és más nagy nyelvi modellekhez hasonló rendszerek képesek: meggyőző szöveget írni, stílust utánozni, érzelmeket és véleményeket imitálni.

Ez kettős élű fegyver:

- egyrészt rengeteg hasznos alkalmazást tesz lehetővé (oktatás, jegyzetelés, ötletelés, kódolási segítség, szövegszerkesztés),
- másrészt alkalmas álhírek, manipulatív tartalmak, hamis „szakértői” vélemények tömeges gyártására is.

Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy a felhasználók – különösen tanárok és nyelvészek – ne csak használják, hanem tanítsák is a kritikus hozzáállást:

- a modell állításait **ellenőrizni kell**,
- a források meglétét (és minőségét) **számon kell kérni**,
- és világossá kell tenni, hogy a **modell nem helyettesíti a szakmai felelősséget**.

A nagy nyelvi modellek tehát nem gondolkodnak, nem értenek, nincsenek kétségeik, és nem vállalnak felelősséget – ez a felhasználó feladata. Nem helyettesítik, hanem kiegészítik az emberi gondolkodást.

A kérdés az, hogy mennyire okosan, tudatosan és kritikusan élünk ezzel az eszközzel.

ZÁRÓGONDOLATOK

Nehezen állja meg az ember, hogy egy ilyen gyorsan fejlődő területet ne valamilyen nagy ívű jóslattal zárjon, de az elmúlt évek tapasztalata éppen arra tanít, hogy az MI jövőjét előre megmondani meglehetősen hálátlan feladat. A ChatGPT és a generatív modellek látványos sikere úgy söpört végig a világon, hogy valójában nem hoztak radikálisan új technikai áttörést – inkább azt mutatták meg, milyen hatalmas ereje van annak, ha a kutatási eredmények széles közönséghez jutnak el.

A mesterséges intelligencia története mindig is ciklikus volt: MI-nyarak és MI-telek váltották egymást, a túlzott várakozások és a kiábrándulás időszakai. Jelenleg kétségtelenül nyár van: forró, intenzív, mindenki próbál valamilyen módon MI-t építeni a rendszereibe. Ám a szakértők többsége egyetért abban, hogy az általános mesterséges intelligenciához (AGI) még több komoly tudományos lépés szükséges. Ahogy a villanyt sem a gyertya tökéletesítéséből találták fel, úgy a mai nyelvi modellek skálázása sem fog egyik napról a másikra „emberi értelemmé” válni.

Valószínűbb, hogy a *hype* lecsengése után a generatív modellek csendes, de tartós segédeszközzé válnak: beépülnek az oktatásba, a kutatásba, az üzleti folyamatokba – nem mint mindenhatók, hanem mint produktivitást növelő társak. Még a legnagyobb modellek esetében is tudjuk, hogy mi történik

a belsejükben: statisztikai mintázatok, súlyok és valószínűségek dolgoznak, nem kognitív folyamatok. Charles Sutton találó megjegyzése ma is igaz: „...az általános tanulság az, hogy az elmék tényleges tartalma óriási mértékben, jövátelhetetlenül összetett...”

Az előttünk álló évek tele vannak nyitott kérdésekkel: szabályozás, kutatásetika, monopolizáció, a hamis tartalmak terjedése, a tanulómodellek átláthatósága. Ezekre nem könnyű válaszokat adni, de épp emiatt fontos, hogy értsük a technológiát, amely egyre több döntés háttérében jelenik meg.

A generatív MI gyakorlati felhasználásának listája szinte végtelen, és talán ez a legizgalmasabb benne: a kreativitásunk határozza meg, mire válik képessé. Ha tudatosan és felelősen használjuk, akkor valódi segítség lehet abban, hogy a monoton, időrabló feladatokról levegyen némi terhet, és mi azokra a dolgokra koncentrálhassunk, amelyek valóban emberivé teszik a munkánkat – a kreativitásra, a megértésre, az érzelmekre és az empátiára.

A mesterséges intelligencia jövője nem a gépek kezében van, hanem a mi döntéseinkben: abban, hogyan alakítjuk, hogyan tanítjuk, és mire használjuk. A józanság, a kritika és a kíváncsiság együtt vezethet el oda, hogy ez a technológia ne csak lenyűgözzön bennünket, hanem valóban a javunkra is váljon.

IRODALOMJEGYZÉK

- BROWN, T. B. – MANN, B. – RYDER, N. – SUBBIAH, M. – KAPLAN, J. – DHARIWAL, P. – NEELAKANTAN, A. – SHYAM, P. – SASTRY, G. – ASKELL, A. – AGARWAL, S. – HERBERT-VOSS, A. – KRUEGER, G. – HENIGHAN, T. J. – CHILD, R. – RAMESH, A. – ZIEGLER, D. M. – WU, J. – WINTER, C. – HESSE, C. – CHEN, M. – SIGLER, E. – LITWIN, M. – GRAY, S. – CHESS, B. – CLARK, J. – BERNER, C. – MCCANDLISH, S. – RADFORD, A. – SUTSKEVER, I. – AMODEI, D. 2020. Language Models are Few-Shot Learners. In: *ArXiv*, abs/2005.14165.
- BUBECK, S. – CHANDRASEKARAN, V. – ELDAN, R. – GEHRKE, J. A. – HORVITZ, E. – KAMAR, E. – LEE, P. – LEE, Y. T. – LI, Y. – LUNDBERG, S. M. – NORI, H. – PALANGI, H. – RIBEIRO, M. – ZHANG, Y. 2023. Sparks of Artificial General Intelligence: Early experiments with GPT-4. In: *ArXiv*, abs/2303.12712.
- CHOWDHERY, A. – NARANG, S. – DEVLIN, J. – BOSMA, M. – MISHRA, G. – ROBERTS, A. – BARHAM, P. – CHUNG, H. W. – SUTTON, C. – GEHRMANN, S. – SCHUH, P. – SHI, K. – TSVYASHCHENKO, S. – MAYNEZ, J. – RAO, A. – BARNES, P. – TAY, Y. – SHAZEER, N. M. – PRABHAKARAN, V. – REIF, E. – DU, N. – HUTCHINSON, B.

- C. – POPE, R. – BRADBURY, J. – AUSTIN, J. – ISARD, M. – GUR-ARI, G. – YIN, P. – DUKE, T. – LEVSKAYA, A. – GHEMAWAT, S. – DEV, S. – MICHALEWSKI, H. – GARCÍA, X. – MISRA, V. – ROBINSON, K. – FEDUS, L. – ZHOU, D. – IPPOLITO, D. – LUAN, D. – LIM, H. – ZOPH, B. – SPIRIDONOV, A. – SEPASSI, R. – DOHAN, D. – AGRAWAL, S. – OMERNICK, M. – DAI, A. M. – PILLAI, T. S. – PELLAT, M. – LEWKOWYCZ, A. – MOREIRA, E. – CHILD, R. – POLOZOV, O. – LEE, K. – ZHOU, Z. – WANG, X. – SAETA, B. – DÍAZ, M. – FIRAT, O. – CATASTA, M. – WEI, J. – MEIER-HELLSTERN, K. S. – ECK, D. – DEAN, J. – PETROV, S. – FIEDEL, N. 2022. PaLM: Scaling Language Modeling with Pathways. In: *ArXiv*, abs/2204.02311.
- HOFFMANN, J. – BORGEAUD, S. – MENSCH, A. – BUCHATSKAYA, E. – CAI, T. – RUTHERFORD, E. – CASAS, D. D. – HENDRICKS, L. A. – WELBL, J. – CLARK, A. – HENNIGAN, T. – NOLAND, E. – MILLICAN, K. – DRIESSCHE, G. V. – DAMOC, B. – GUY, A. – OSINDERO, S. – SIMONYAN, K. – ELSEN, E. – RAE, J. W. – VINYALS, O. – SIFRE, L. 2022. Training Compute-Optimal Large Language Models. In: *ArXiv*, abs/2203.15556.
- OpenAI 2023. GPT-4 Technical Report. In: *ArXiv*, abs/2303.08774.
- RADFORD, A. – WU, J. – CHILD, R. – LUAN, D. – AMODEI, D. – SUTSKEVER, I. 2019. Language Models are Unsupervised Multitask Learners. In: *OpenAI Blog*, 8., 9.
- VASWANI, A. – SHAZEER, N. – PARMAR, N. – USZKOREIT, J. – JONES, L. – GOMEZ, A. N. – KAISER, Ł. – POLOSUKHIN, I. 2017. *Attention is All you Need*. NIPS.
- WEI, J. – WANG, X. – SCHUURMANS, D. – BOSMA, M. – CHI, E. H. – XIA, F. – LE, Q. – ZHOU, D. 2022. Chain of Thought Prompting Elicits Reasoning in Large Language Models. In: *ArXiv*, abs/2201.11903.

ABSTRACT • In recent years, artificial intelligence has become a central topic in public discourse, especially since the emergence of generative models, foremost ChatGPT, at the end of 2022. After the initial hype and often apocalyptic predictions, by 2025 we have a much clearer view of what large language models can – and cannot – do. The three main messages of my study: (1) today’s AI is not a single “artificial mind” but an ecosystem of many small programs trained for narrow tasks; (2) generative models are not magic, but transformer-based language models built on statistical pattern recognition that estimate the probabilities of tokens; (3) these tools do not replace but complement human work and thinking. We briefly review the basic concepts of machine learning and deep learning, the operation of language models and

their development between 2018 and 2025, their practical application areas, as well as the foundations of prompt engineering. A separate section discusses their limitations, the phenomenon of hallucination, responsible use and the risks of misuse. The central claim of the talk is that understanding generative AI has become a key digital competence today, and that its future will be shaped not by the machines themselves, but by human decisions.

KEY WORDS • **artificial intelligence; generative AI; large language models (LLM); transformer; machine learning; deep learning; natural language processing (NLP); prompt engineering; AI ecosystem; hallucination; digital competence; education and AI**

SAŽETAK • Veštačka inteligencija je poslednjih godina postala jedna od centralnih tema javne rasprave, naročito od pojave generativnih modela, pre svega ChatGPT-a krajem 2022. godine. Nakon početnog hajpa i često apokaliptičnih predviđanja, do 2025. godine mnogo jasnije vidimo šta veliki jezički modeli mogu – a šta ne mogu. Izlaganje ima tri glavne poruke: (1) današnja VI nije jedinstveni „veštački um“, već ekosistem mnogih manjih programa obučenih za usko definisane zadatke; (2) generativni modeli nisu magija, već na transformatorima zasnovani jezički modeli koji se oslanjaju na statističko prepoznavanje obrazaca i procenu verovatnoće tokena; (3) ovi alati ne zamenjuju, već dopunjuju ljudski rad i razmišljanje. Ukratko se razmatraju osnovni pojmovi mašinskog učenja i dubokog učenja, način rada jezičkih modela i njihov razvoj u periodu 2018–2025, praktične oblasti primene, kao i osnove prompt inženjeringa. Posebno poglavlje posvećeno je ograničenjima, fenomenu halucinacija, odgovornoj upotrebi i rizicima zloupotrebe. Centralna teza izlaganja glasi da je razumevanje generativne VI danas ključna digitalna kompetencija, a da se njena budućnost neće odlučivati u rukama mašina, već kroz ljudske odluke.

KLJUČNE REČI • **veštačka inteligencija; generativni VI; veliki jezički modeli (LLM); transformator; mašinsko učenje; duboko učenje; obrada prirodnog jezika (NLP); prompt inženjering; VI ekosistem; halucinacija; digitalna kompetencija; obrazovanje i VI**

ISTEN MALMAI ÉS A SZOCIOGRÁFIA

THE MILLS OF GOD AND LITERARY SOCIOGRAPHY
BOŽJI MLINOVI I KNJIŽEVNA SOCIOGRAFIJA

DUDÁS KÁROLY

Szirmai Károly irodalmi, Üzenet-, Aracs-, Magyar Örökség
és Táncsics Mihály-díjas prózaíró, publicista, szerkesztő

Concordia Minoritatis Hungaricae Polgári Egyesület, Szabadka, elnök
dukata11@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a magyar irodalmi szociográfia helyzetét, szerepét és történeti alakulását vizsgálja a vajdasági magyar irodalom és közelet tapasztalatai alapján. Kiindulópontja az a felismerés, hogy a szociográfia – mint a valóságirodalom egyik legfontosabb műfaja – hosszú időn át háttérbe szorult az uralkodó irodalmi irányzatok, elsősorban az avantgárd dominanciája következtében. A szerző személyes és irodalomtörténeti példákon keresztül mutatja be, miként vált a közösségi sorskérdésekkel foglalkozó, tényfeltáró és erkölcsi elkötelezettségű irodalom periferikussá, majd miként érelődött meg az idő annak újbóli rehabilitációjára. A tanulmány hangsúlyozza, hogy az irodalmi szociográfia nem pusztán dokumentáló műfaj, hanem a közösségi önismeret, a megmaradás és a kulturális felelősségvállalás egyik nélkülözhetetlen eszköze. A szerző mellett érvel, hogy a szociográfia a jelenkori magyar irodalom egyik megújulási lehetősége, amely képes a társadalmi valóság mélyebb rétegeinek feltárására és az irodalom erkölcsi hitelességének helyreállítására.

KULCSSZAVAK • irodalmi szociográfia, valóságirodalom,
vajdasági magyar irodalom, közösségi
sorskérdések, irodalmi kánon, avantgárd,
társadalmi felelősség, kulturális önismeret

„Minden jel arra mutat, hogy a mai magyar irodalom izgalmas, új lehetőségeket, új világot, emberi vonatkozásokat meghódító műfaja a szociográfia lesz. Az elmúlt hónapok könyvsikerei ennek a műfajnak a körében találhatóak, ezek az írások váltják ki a legtöbb vitát, s ennek a műfajnak a műhelye igéri szépírónak manapság Magyarországon a legmesszebb vivő utat a szépirodalmi ábrázolásban is” (BORI 1997: 109).

Isten malmai lassan örölnék – írtam egyszer régen egy vezércikkem címében. Az írásban pedig már hozzátettem: azért csak örölnék.

Jó sok vonatkozása volt ennek az egykori megállapításnak: szólt a közéletéről, kisebbségi sorsról, de szólt irodalomról – az irodalmi élet változatlan-ságáról és változásairól –, kultúráról, egyházi életéről – szólt az sok mindenről.

És ahogy az lenni szokott, a régi megállapítások, próféciaák egyszer csak valósággá válnak, beteljesednek. Mert megért rájuk az idő. Az én egykori írá-som egyik megállapítása, jóslata talán éppen ezekben a mostani időkben van megvalósulóban, beteljesülőben...

Boldogult úrfikoromban az újvidéki Katolikus Portán, a *Képes Ifjúság* szerkesztőségében, a Magyar Tanszéken, no meg persze Kántor Lajos bácsi Dominó nevezetű irodalmi kiskocsmájában – a világ legsodálatosabb kis-kocsmájában! – heves vitákat folytattunk arról, van-e ennek a mi istenverte valóságunknak keresnivalója az irodalmunkban; tudunk-e, lehet-e némi hely-et szorítani neki regényeinkben, novelláinkban, verseinkben... A körülmé-nyek ellenére tudunk-e, lehet-e?

Mai szemmel és ésszel vizsgálódva talán némi csodálkozást és értetlensé- get váltanak ki ezek az egykori heves viták, de akkor és ott, az 1970–1980-as években, itt a Vajdaságban nagyon is helyénvalók voltak – ráadásul nem is azok kerekedtek felül ezekben a vitákban, akikről most, Kr. u. a 2025. eszten-dőben gondolnánk.

Szigorú idők jártak: sem a társadalmi életben, sem irodalmi életünkben nem mutatkozott ellenállhatatlan igény valóságunk elmélyült vizsgálódásai- ra. Sőt olyan közéleti embereink és irodalmáraink is akadtak, akik egyenesen azt állították, hogy valójában nem is létezik valóság. S így vélekedtek az álta-lunk emlegetett valóságirodalomról is: „Mi az, hogy valóság?! Az én valósá-gom vagy a te valóságod? És mi az, hogy valóságirodalom? Fából vaskarika!” Aztán egyszer csak jött a valóság, s vágni minket nyakon – Domonkos Pista barátom után, szabadon.¹

Társadalmi életünkben dúlt a teljesen kiüresített „testvériség–egység”, irodalmi életünket pedig elborította az avantgárd. Lila ködjei rátelepedtek valóságunkra, elfedték nemcsak a tájat, hanem közösségünk vizsgálandó gondjait is. Aki műveiben mégis vizsgálódni próbált, arra az avantgárd ügye-letes irodalomkritikusai könnyen rásütötték a provincializmus semmilyen szerrel le nem mosható bélyegét.

¹ Domonkos István *Kormányeltörésben* című verse refrénstruktúrájának ismétlődő harmadik sora: „vágni engem nyakon” (DOMONKOS 1971).

Ekkoriban írtam meg *A bugaci avantgárd alkonya* című esszémet, amely meglehetősen nagy port kavart itthon is meg az anyaországban is. Különösen Illyés Gyulának az az intelme benne, hogy provincializmus az, ha valaki Bugacon él, de úgy tesz, mintha Párizsban élne. Sokan magukra vették – ma már többen gondoljuk úgy, hogy nagyon is jogosan.

Az avantgárd bővületébe beleszédült „menő” szerzők akkoriban megjelentetett és díjazott műveikről egy később született kritika kimutatta: regényeik, novelláik, szabadverseik nagy része idegen színtereken játszódik, a tengerparton vagy nyugati nagyvárosokban, szereplőik között pedig még mutatóban sem igen akadt magyar.

Ezek az alkotótársaink egyébként nemcsak Illyés Gyula intelméről feledkeztek meg, hanem Szenteleky Kornélnak, a vajdasági magyar irodalom megteremtőjének intelméről is, aki ugyan kezdetben tagadta a szülőföldhöz való szoros kötődés értelmét („hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket” – SZENTELEKY 1927: 15), ám az erősödő elnyomás és az egyre gátlástalanabb elszarbesítési törekvések láttán teljes lényével a valóság felé fordul, s egyre türelmetlenebbül ismételte, hogy lejárt a „sima, kedves, üres kis csevegéseknek korszaka... [Ma már] [b]ele kell kapaszkodni az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába” (SZENTELEKY é. n. [1933]: 11). Később ezt Herceg János egy vele készített nagyinterjúban sokkal egyszerűbben mondta: „Magyar írók vagyunk, nem nézhetjük közömbösen népünk sorsának alakulását.”

Az avantgárd által – és törekvéseiket istenítő kritikushaduk által – égi magasságokba emelt alkotótársaink természetesen közömbösen nézték népünk sorsának alakulását. Pontosabban: sehogyan sem nézték, nem volt hozzá semmilyen viszonyulásuk. Az ő tekintetük egészen másra irányult, ők egészen mást tartottak megörökítésre méltónak.

„A vajdasági avantgárd egyeduralma folytán... – fogalmaztam meg akkori esszémben – ez az egyeduralom elsősorban a monopóliumot élvező könyvkiadásban és díjazásban jutott kifejezésre, a közösség sorsának alakulását létfontosságúnak tartó szerzők nem igen juthattak szóhoz... Nem jelentek, nem jelenhettek meg, vagy nem kaptak megfelelő ösztönzést azok a művek, amelyek még idejekorán fényt deríthettek volna például a délvidéki magyarság ellen 1944–1945-ben elkövetett borzalmas megtorlásra, a beszolgáltatás rémtetteire, a fondorlatos asszimiláció különböző megnyilvánulásaira, a bánati magyar falvak elnéptelenedésére, a szerémségiek elmagyartalanítására... Irodalmunk és könyvkiadásunk ebben az időszakban mással volt elfoglalva. S a hatalom erre pontosan ráérezett: nemcsak hogy megtúrta, de támogatta is

ezeket az avantgárd törekvéseket. Mint ahogyan a hivatalos Magyarország is... Pedig ha szépirodalmunk, publicisztikánk és szociográfiánk erőteljesebben felvállalja, megfogalmazza és kimondja kisközösségünk legkínzóbb gondjait (régiesen: sorskérdéseit), félelmeiktől, görcsöktől szabadíthatott volna meg bennünket, s hozzájárulhatott volna megmaradásunkhoz. (Mert mi még a táncházba is megmaradni járunk – írta valahol egyik erdélyi író társam.)”

Persze mai szemmel és ésszel nézve egykori írásom néhány sarkos megfogalmazásához nyilván hozzájárulhattak a saját megpróbáltatásaim is. Első könyvem, a *Szakadót*, amely „szociográfiai nagyriportokat”, „kisszociográfiai írásokat” tartalmazott, 1972-ben, huszonöt éves koromban írtam meg, ám a felsőbb hatalmak (értsd: a Forum Könyvkiadó akkori illetékesei) másként akarták: bőséges viszontagságok, kéziratcsonkolások, kézirat-visszaadások után, öt éves késéssel láthatott csak napvilágot (DUDÁS 1977) – igaz, akkor a Híd irodalmi díj várományosainak legszűkebb listájára került, s néhány hónap alatt az utolsó példányig olvasóra talált. (Persze senkinek sem jutott akkor eszébe, hogy újra is lehetne nyomtatni – örültek, hogy megszabadultak tőle.) Jóval később – amikor már lehetett! – a *Szakadó* 2003-ban megkapta a szakma és a műfaj legrangosabb elismerését, a Magyar Írószövetség Szabó Zoltán-díját. (Ahogy az elején írtam: Isten malmai lassan örölnek – de még-iscsak örölnek.)

A *Szakadóból* kicenzúrázott egyik írás – talán a legfontosabb irodalmi szociográfiám! – a *Maradék* volt, amely a *Jártatás* című prózakötetemben láthatott csak napvilágot 1980-ban (DUDÁS 1980). Nem kell csodálkozni rajta: szociográfiai írásom a szerémségi magyar oktatás és művelődés tudatos és módszeres elsovasztásáról szól. Talán ha akkor az illetékesek felfigyeltek volna a Maradék riasztó adataira és megállapításaira, még lehetett volna segíteni. Talán... Így meg néhány év múlva egy másik szociográfiai írásomban a következőket voltam kénytelen megállapítani: „Azóta leégett Maradék. Porig égett anélkül, hogy a legmohóbb tűzvész [az asszimiláció – D. K.] a nyárban fürdő széles utcákban, a szépen termő almafákban, a hűvös gyomrú balkáni kocsmákban, a templomokban és temetőkertben bármiféle kárt tett volna” (DUDÁS 1993: 546).

Hasonló sorsra jutott 1983-ban nagy nehézségek közepette megjelent regényem, a *Ketrecbál* is (DUDÁS 1983). A *Híd*-ben közölt részletek ismeretében méltán tarthatott érdeklődésre számot – meg is hívtak a Forum Könyvkiadó regény pályázatára –, ám a *Ketrecbált* nemhogy nem díjazták, de még a puszta megjelenése is komoly veszélyben forgott. Egyik heves bírálója – aki a regény pályázat bírálóbizottságának is tagja volt egyben – a regény szociogra-

fikus (valóságirodalmi) jellegét és a szerző lírai elkötelezettségét kifogásolta leginkább, amit érdekes módon Bori Imre jóval később, 1997-ben megjelent *Szociográfia nyomában* című könyvében a modern magyar széppróza legfőbb értékei között említ (BORI 1997).

A másik kritikus egy részletet kifogásolt a regényben, amely valahogy sehogyan sem illett bele. A részlet Tito partizánjainak rémtetteiről szólt egészen érintőlegesen, mondhatni szőr mentén: a partizánok egy magyar ember kutyáját lövik le a műben. Nem volt apelláta: a kutyát ki kellett vezetni a történetből, így jelenhetett csak meg a regény. (A kiiktatott részletet nem sokkal később *Kutyahistória* című novellámban [DUDÁS 1986] jóval részletesebben megírtam, s mit ad isten, Szabadkán Üzenet-díjat kaptam érte.)

A *Ketrecbált* megjelenése után is érték támadások – de leginkább elhallgatások – Herceg Jánosnak kellett védőbeszédet írnia mellette (HERCEG 2010). A védőbeszéddel és a kiiktatott részeket visszamelésével a *Ketrecbált* 2010-ben megjelent az Életjel Klasszikusaink sorozatában. Isten malmai, lám...

Valahol az 1980-as évek derekán mi néhányan a „valóságirodalom” hívei közül (Németh István, Podolszki József, Tari István, jómagam) Bori tanár úrhoz, a *Híd* akkori főszerkesztőjéhez fordultunk – kezdeményeztük egy szociográfiai műhely létrehozását. Tudtunk a *Híd* korábbi próbálkozásairól, az 1937-es falukutatásra vonatkozó felhívásról, aztán a hetvenes évek elejének újbóli nekilendüléséről – egyik sem járt túl nagy sikerrel. Az első talán azért nem, mert kitalálói a kérdőíves vizsgáldást tartották célszerűnek – kérdőívek adathalmazaiiban való bújárákódással pedig nem lehet igazi szociográfiai művet alkotni, ráadásul a „végterméket” nem íróemberek, hanem falusi földmunkások, iparosok fogalmazták meg. A második nekilendülés sem váltotta be a hidasok hozzá fűzött reményeit, de a kezdeményezésnek hála, legalább megszületett Brasnyó István *Szociográfia* című verskötete (BRASNYÓ 1973), Petkovics Kálmán elkezdte írni *A mostoha barázda* című könyvét (PETKOVICS 1977), Németh István pedig befejezte *Morel András kockás füze* című prózáját (NÉMETH 1972).

Bori Imre azonban ezekkel a kezdeményezésekkel kapcsolatban nálunknál jóval többet tudhatott. Tudta azt is, hogy az első próbálkozás talán egyetlen figyelemre méltó „szociográfiját” Szabó Mihály telecskai (Bácsgyulafalva) földmunkás írta – sötét, lehangoló világ képét festette benne a Jugoszláv Királyság egyik magyar településéről –, a szerzőt nem sokkal ezután le is tartóztatták, s később aztán nyoma veszett... Bori Imre tudta azt is, hogy a második próbálkozás idején Garai László „valóságérzékeny” verseinek közlése miatt a politika részéről támadások érték a *Hídat*. „*A valóság megismerésének az igénye pedig háttérbe szorult – már-már időszerűségét veszítetten*” (kiemelés tőlem – D. K.) – írta egy jóval későbbi könyvében a tanár úr.

Így hát nem talált – most már pontosan tudjuk: abban az időben nem is találhatott – megértésre kezdeményezésünk. Bori tanár úr valami olyasmit mondott, hogy írjanak inkább regényt, novellát, a szociográfia veszélyes műfaj. A vele való elmélyültebb foglalkozást hagyjuk meg alkalmasabb időre...

Aztán eltelt egy évtized, elérkezhetett az alkalmasabb idő, mert a Kani-zsai Írótábor szervezői javaslatot tettek a szociográfiával való foglalkozásra, a szociográfiai műhely létrehozására. Tagja voltam a szervezőbizottságnak, így természetesen egyik kezdeményezője a műhely létrehozásának. A *Javaslat egy szociográfiai munkaközösség alapítására* című dokumentumot Bori Imre akadémikus fogalmazta meg (BORI 1997). A tanár úr tehát érkezettnek látta az időt a szociográfiával való érdemi foglalkozásra, s ő maga is elmélyedt az anyaországi és itthoni szociográfiák világában. Nem sokkal később, 1997-ben aztán megjelent *Szociográfiák nyomában* című könyve, a „kis zöld könyv” (BORI 1997), amely a műfaj megszállottjainak a bibliája lett.

A Kanizsai Írótábor szociográfiai műhelye 1996-ban kezdte meg munkáját, vezetője és mindenese dr. Papp György lett, aki egészen betegségéig irányította. A műhely véglegesen Papp tanár úr halálával szűnt meg.

A szociográfiai műhelyben folyó kutatások eredményeként számos olyan kiadvány látott napvilágot, amely a műhely köré csoportosuló jeles itthoni és magyarországi szociográfusok, szociológusok, írók és újságírók, amatőr kutatók munkáját mutatja be.

A Szociográfiai Füzetek sorozatban megjelent például Adamović Erzsébet *Ember vagyok – Rom som* című könyve (ADAMOVIĆ 2007), amely az adorjáni cigányság sorsával foglalkozik, vagy az *Adryantól Adorjáinig* című vaskos kötet dr. Papp György szerkesztésében és előszavával (PAPP szerk. 2003), amely Adorján településről szóló műhelytanulmányokat tartalmaz.

Néhány évnyi szünet után a Magyarkanizsai Írótábor (bizony – ekkor már, ekkor még! – hivatalosan is így hívtuk) szervezőbizottságának egyik ülésén javaslatot tettem a szociográfiai műhely felélesztésére, amit a bizottság el is fogadott.

Íme néhány részlet az akkori javaslat szövegéből, amely *A szociográfia haszna, avagy a „szülőföld életrajza”* címet viselte: „A műhely felélesztéséről szóló javaslatot egyrészt kegyeleti okból terjesztettem elő: méltó módon őrizve ezzel patinás írótáborunk két jeles részvevőjének, Bori Imre és Papp György tanár úrnak az emlékét, másrészt szent meggyőződésem, hogy a szociográfiai műhelyben való munkálkodás jelentős mértékben gazdagítja írótáborunkat, rangot ad neki, nem utolsó sorban pedig hasznára lehet egész közösségünknek. [Erről a haszonról majd a későbbiek során szólok.] [...] A felélesztési munkálatokhoz segítségül hívtam jeles anyaországi írótársunkat, táborunk régi vendégét, e műfaj meghatározó egyéniségét, Sarusi Mihályt. Őszinte saj-

nálatomra nem tud jelen lenni. Ne firtassuk, miért. Engedjétek meg, hogy baráti magánleveléből azért idézzek néhány sort, több szempontból is igen tanulságos. »Jelenleg a magyar író (kerítésen belül és kívül) inkább ír (nagyon helyesen?) elbeszélést, regényt, költeményt, tanulmányt. A sürgető társadalmi kérdések alól a legtöbb társunk kibújik. Ezt nem kis mértékben az uralkodó irodalmi divat (egyesek szerint a kánon) okozza...« [...] Fodor Ferenc, *Az elnemsodort falu* szerzője a szülőföld életrajzának nevezi művét, s előszavában arra is felhívja a figyelmet, hogy könyvében segítséget kíván nyújtani mindazoknak, »akik nemzetművelésben felhasználni óhajtják a szülőföldismeretben rejlő nagy nemzeti értéket«. Úgy vélem, ebben van ma is a szociográfia egyik felbecsülhetetlen haszna. Erről szólt annakidején vitaindítójában Bori Imre tanár úr is: »a szociográfia talán az egyetlen irodalmi műfaj, amely a legközvetlenebbül a legidősebb politikai tevékenység szolgálatába állítható anélkül, hogy a műfaj sérelmet szenvedne«. Mondhatnánk persze: kettőn áll a vásár. Az író, aki nem bújik ki a sürgető társadalmi kérdések terhe alól, s az uralkodó irodalmi divat (egyesek szerint a kánon) ellenére megírja nagy-nagy erőfeszítést (kutatás, búvárkodás, terepjárás) és nem kevés tehetséget igénylő szülőföldéletrajzát, s a politikuson (szebb szóval: a közösség érdekvédelmét ellátó vezető), aki kellő bölcsességgel el is olvassa a művet, s a benne rejlő értékeket fel is használja munkálkodásához. Végezetül kedvcsináló a szociográfiai kutatásokhoz, a műhelymunkában való részvételhez ifjú író társaimhoz. A szociográfia elsősorban a fiatalok műfaja, mindig is az volt, s nem kevés bátorságot igénylő műfaj. Szabó Zoltán, amikor megírta a *Tardi helyzetet* és a *Cifra nyomorúságot*, alig múlt húszéves. Kovács Imre *Néma forradalom* című művét huszonnégy évesen jelentette meg, s még Féja Géza is alig múlt harmincöt, amikor nekikezdett a *Viharsaroknak*. Mindhárom szerző azóta klaszszikussá vált művét keményen bírálta nemcsak az akkori hatalom, hanem az uralkodó irodalmi divat kritikushada is, Féja könyvét be is tiltották, szerzőjét börtönbe csukták...»

Felélesztési kezdeményezésünknek őszinte várankozásaink ellenére nem lett kézzelfogható eredménye, nem születtek általa korszakos művek, nem újult meg irodalmunk, minden maradt a régiben. Pedig még a nagy tekintélyű, az avantgárd törekvésekkel korábban oly mélyrehatóan foglalkozó Bori Imre is a már többször említett *Szociográfiai nyomában* című könyvében a valóságunk felé fordulástól, annak jobb megismerésétől, itteni életünkkel való foglalkozástól várta szépirodalmunk megújulását és felemelkedését.

„A »valóság« rehabilitálására megérett tehát az idő, és a magyar irodalomban erre az irodalmi szociográfia vállalkozott. Nemes elkötelezettség, szenvedélyes érdeklődés az élet minden jelensége iránt,

igazságkeresés, az érdeklődő lírai elkötelezettsége, az írói hév, az előadás szépirodalmi igénye – ezek csillognak a modern társadalomrajzban legszebb érényeiként. A szociográfia a tárgyiasság műfaja, és nem a rózsaszín felhőké, érdeklődésének középpontjában az emberi viszonylatok állnak, az emberi léleké, egzisztenciális kérdései azon frissiben, ahogyan a társadalomban megfigyelhette az író. A tárgyiasság ugyanakkor nem akadály a annak, hogy az emberi lélek mélyébe is betekintsen. Ellenkezőleg: a tárgyitisztelet inkább támogatja ebben! Ez az irodalom az emberi lelket, a társadalom »mélytengeri áramlásait« vizsgálja. Az emberi psziché foglalkoztatja a szerzőket, külön pedig az erkölcs kérdésköre, amelyben az motoz, hogyan is felel a mai ember a világ hívó szavaira.”

Visszatérünk néha régi dolgainkhoz, s ha valami értékeset, valami reményt nyújtót találunk bennük, hát menten beléjük kapaszkodunk. Magam is így vagyok ezzel. Lám, a Kanizsai Írótáborban, nem sokkal később pedig a Forum Könyvkiadóban újból kezdeményeztem a szociográfiával – mégpedig az irodalmi szociográfiával, a szülőföld életrajzával való elmélyültebb foglalkozást – ezúttal meghívásos pályázat formájában. (Emlékezzünk csak rá, milyen nagyszerű eredménnyel jártak a Forum egykori regénypályázata!) Megnyugvással vettem tudomásul, hogy mindkét helyen támogatták a kezdeményezést, most már csak az a fránya pénz hiányzik a megvalósításához.

Más biztató jelek is mutatkoznak valóságunk egén: a *Kárpát-medence felfedezése* című sorozatban nemrég jelent meg a *Csöppek a homokon* című, gazdag tartalmú és tetszetős kiadvány, Kispiac és Ustorka szociográfiája, amelyben ismert anyaországi és itthoni irodalmárok és közírók nyújtanak hiteles képet a hozzám is oly közel álló vidékünkéről és sok minden másról...

Az utóbbi időszak két fontos történése mintha azt jelezné, hogy a valóság rehabilitálására erre mifelénk is megérett az idő – jócskán megkésve ugyan, de megérett mégis. Annak a valóságnak a rehabilitálására, amelyről néhány évtizeddel ezelőtt az itteni irodalmi kánon hangadói közül néhányan azt állították, hogy tulajdonképpen nem is létezik.

Több hasznunk is lehet ebből a változásból. A fontosabb haszon a közönségre vonatkozik: végre teljes mértékben visszatálhat önmagához, ugyanakkor vezetői a szociográfiai kutatások nyomán született alkotásokban rejlő értékeket és tanulságokat felhasználhatják a megmaradásért és felemelkedésért folytatott harcunk stratégiájához.

De felbecsülhetetlen hasznuk lehet belőle a nemes tájékozódást és vizsgáldást végző íróembereinknek is: igazi muníciót kapnak megszületendő műveikhez. (Mint ahogy azt kaptam annak idején jómagam is: *Ketrecbál* című

regényem soha nem születhetett volna meg a Tanyaszínházzal való együttbolyongásaim és a bebolyongott tájak és emberek megismerése nélkül; csodálatos, igazán regénybe illő történeteik begyűjtése nélkül. Ugyanígy talán legjobb elbeszélésemet, a *Királytemetést* sem írhattam volna meg egy százéves sepei öregasszony hihetetlen sorsának, széthullott emlékcserepeinek megismerése és az emlékcserepéknek az elbeszélésbe való beépítése nélkül. Nem kellett itt semmit kitalálni, nyakatekert történeteket fabrikálni – „csupán-csak” jól kellett megírni.)

„Igazolni fogja talán az idő azt a várakozásunkat – írja a *Szociográfiák nyomában* című könyvében még 1997-ben Bori Imre –, amelyet ehhez a műfajhoz fűzünk, hiszen a modern magyar széppróza megszületésének lehetőségét látjuk e műfaj méhében” (BORI 1997: 111). Pedig ekkor még nem tudhatott arról, hogy Krasznahorkai László *Sátántangó* című regénye és egész életműve, amely ebből az egykoron elátkozott valóságból bontakozott ki, és lombosodott naggyá, irodalmi Nobel-díjat fog kapni.

De a mi malmunkra hajtja a vizet egy másik, irodalmi Nobel-díjra jelölt írónk, Nadas Péter is (a *Képes Ifjúságban* annak idején művelődési rovat szerkesztőként gondozhattam hozzánk küldött írásait – bizony, akkor ilyen idők jártak! –, Kántor Lajos Dominójában pedig kora hajnalig vitatkozhattam vele valóságról és valóságirodalomról), aki egyik esszéjében azt fejtegeti, hogy olyan világban él, „amelyben – legalábbis átmenetileg – a klasszikus értelemben vett regénynek nincs többé funkciója, mert a tapasztalati tények érdekesebbé válnak annál, amilyenné a képzelet tényei lehetnének”.

Isten malmai tehát, ha szinte kibírhatatlanul lassan is, de mégiscsak örölnék. S amíg örölnék, nagyobb baj nem lehet.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADAMOVIĆ Erzsébet 2007. *Ember vagyok – Rom som. (Adalékok az adorjáni romák szociográfiájához)*. (Szociográfiai Füzetek 1). Grafoprodukt, Szabadka
- BORI Imre 1997. *Szociográfiák nyomában. Írások szociográfiákról*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- BRASNYÓ István 1973. *Szociográfia*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DOMONKOS István 1971. Kormányletőrségen. In: D. I.: *Átbúzott versek*. Vál. Tolnai Ottó. (Symposion Könyvek 31). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 69–82.
- DUDÁS Károly 1977. *Szakadó. Ríportkönyv*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DUDÁS Károly 1980. *Jártatás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DUDÁS Károly 1983. *Ketrecbál*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DUDÁS Károly 1986. Kutyahistóriai (novella). In: *Üzenet*, 9., 528–530.
- DUDÁS Károly 1993. Tájaim, avagy az én ótágú sípom. In: *Üzenet*, 11–12., 544–546.

- HERCEG János 2010. Magánbeszéd [a védőborító hátoldalán]. In: Dudás Károly: *Ketrecbál. Regény.* (Klasszikusaink 3; Életjel Könyvek 139.) Életjel, Szabadka
- NÉMETH István 1972. Morel András kockás füzete. In: *Híd*, 11., 1401–1413.
- PAPP György (szerk.) 2003. *Adryantól Adorjánig.* Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu
- PETKOVICS Kálmán 1977. *A mostoha barázda.* Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SZABÓ Mihály 1937. Telecska. In: *Híd*, 9., 3–5.
- SZENTELEKY Kornél 1927. Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. In: *Bácsmegeyi Napló*, 28., 15.
- SZENTELEKY Kornél (összeáll.) é. n. [1933]. *Ákácok alatt. Délslávországi magyar írók novellái.* I. rész. (Jugoszláviai Magyar Könyvtár 4), Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica

ABSTRACT • This study examines the position, role, and historical development of Hungarian literary sociography based on the experiences of Hungarian literature and public life in Vojvodina. It argues that sociography, as one of the most important genres of reality-oriented literature, was long marginalized due to the dominance of prevailing literary trends, particularly the avant-garde. Through personal reflections and literary-historical examples, the author demonstrates how literature addressing collective existential issues, grounded in factual inquiry and moral commitment, became peripheral, and how the conditions for its rehabilitation gradually emerged. The study emphasizes that literary sociography is not merely a documentary genre but an indispensable means of community self-knowledge, cultural survival, and social responsibility. It contends that sociography represents a potential path for the renewal of contemporary Hungarian literature, enabling a deeper exploration of social reality and the restoration of literature’s moral credibility.

KEY WORDS • **literary sociography, reality-oriented literature, Hungarian literature in Vojvodina, collective existential issues, literary canon, avant-garde, social responsibility, cultural self-knowledge**

SAŽETAK • Rad razmatra položaj, ulogu i istorijski razvoj mađarske književne sociografije na osnovu iskustava mađarske književnosti i javnog života u Vojvodini. Polazi se od saznanja da je sociografija, kao jedan od najvažnijih žanrova književnosti usmerene ka stvarnosti, tokom dužeg perioda bila potisnuta usled dominacije vladajućih književnih pravaca, pre svega avangarde. Kroz lična svedočanstva i književnoistorijske primere autor pokazuje kako je književnost

posvećena kolektivnim egzistencijalnim pitanjima, zasnovana na činjeničnom istraživanju i moralnoj posvećenosti, dospela na periferiju, kao i kako su se vremenom stekli uslovi za njenu ponovnu rehabilitaciju. U radu se naglašava da književna sociografija nije samo dokumentarni žanr, već neophodno sredstvo kolektivne samosvesti, opstanka i kulturne odgovornosti. Autor zaključuje da sociografija predstavlja jednu od mogućnosti obnove savremene mađarske književnosti, jer omogućava dublje sagledavanje društvene stvarnosti i ponovno uspostavljanje moralne verodostojnosti književnosti.

KLJUČNE REČI • književna sociografija, književnost stvarnosti, mađarska književnost u Vojvodini, kolektivna egzistencijalna pitanja, književni kanon, avangarda, društvena odgovornost, kulturna samosvest

Beérkezés időpontja: 2025. december 5.
Elfogadás időpontja: 2025. december 15.

KETRECBÁL / RÉSZLETEK

BALL IN A CAGE / EXCERPTS
BAL U KAVEZU / ODLOMCI

DUDÁS KÁROLY

Szirmai Károly irodalmi, Üzenet-, Aracs-, Magyar Örökség
és Táncsics Mihály-díjas prózaíró, publicista, szerkesztő

HOGYAN ÁCSOLJUNK KETRECET

Ketrecácsolásnál elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy készítendő alkalmazásunk minden tekintetben megfeleljen sajtósági körülményeinknek, a térnek és a kornak, amelyben a mulatságot rendezzük. Belvilágát feltétlenül úgy alakítsuk ki, hogy az a bennlevőkben a maximális tágasság (lásd szabadság) és otthonosság érzetét keltse, léceit azonban okvetlenül keményfából válogassuk (bükk, kőris), csak így bizakodhatunk a kedvező eredményben, csak így módon érhetjük el a kívánt hatást. A bekerülőkben igyekezzünk tudatosítani, hogy tökéletesen egyenjogú és egyenrangú résztvevői a mulatságnak, tulajdonképpen még előnyös helyzetben is vannak a kinnlevőkkel szemben, egyféle védettséget élveznek; azt kell elérnünk, hogy egy pillanatra se érezzék meg a körjük feszülő lécek keménységét. Ha kezdetben szerkezetünk működésében fennakadások mutatkoznak is, nem kell mindjárt arra gondolnunk, hogy rosszul szuperál, meg hogy használhatatlan, ellenkezőleg: feltétel nélkül hinnünk kell benne, hogy már most jó, de idővel különböző szerkezetmódosításokkal tökéletessé tudjuk tenni. A bennlevőkben pedig mindvégig táplálni kell a reményt, hogy megpróbáltatásuk báli játék, bohókás népi mulatság csupán, s belátható időn belül – legkésőbb önkéntesen vállalt vagy természetes módon bekövetkezett távozásukkor e mulatságból – véget ér. [...]

A/L

Mindez mintha nem vele történe és nem most: csak jön a tarlók és kukoricatáblák közt kacskaringózó dűlőúton, remeg körülötte a fénypáras levegő, nyikorognak a szétszáradt agyú kocsikerekek, a sátorponyváról rávigyorog a szivárványos színészmaszk, a körbeforduló küllőárnyékokban seszínű kutya trappol kilógó nyelvvel, elől a bakon az a szép színésznő elnyújtott cérnahan-gon énekel, a népdal megzavarja és még inkább bizonytalanná teszi, rég le-

ülepedett emlékrétegek pattogzanak föl benne, pelo amor Deus, todo inicia desde começo,¹ suttogja maga elé, kétoldalt poroszkáló lépések, lebbenő tarka szoknyák, mindez valami régi vonulásra emlékezteti, várja, hogy eleredjen az eső, utolérje őket most is a mindent elborító zivatar, leszakadjon az ég, tengerre változzon a világ, de rendíthetetlenül – mintha csak parancsot teljesítene – tovább szikkaszt a nap, hajszálpontosan a tarkójára süt, érleli-forralja az agyvelejét; van most bőven ideje azon elmélkedni, miképpen került újra ide a bácskai sütős mezőre, ebbe a kiégett fenekű és reménytelenül lapos tepsibe, éneklő-táncoló-gitározó gyerekemberek közé, hogyan fogadta be a Társulat, ez a különös figurákból álló falujáró karnevál, őt, az idegent, Magó Gellért hatvanesztendő dél-amerikai illetőségű brazil állampolgárt, akinek ez a kemény fedelű könyvecske itt a belső zsebében, pontosan a szíve felett a brazil útlevel, amelyről odahaza azt sulykolták bele, hogy a hazától távol megvéd minden rossztól, eltévedt golyótól, zaklatástól, de olhos abertos e ouvidos atentos por tu o abuelo, la no país distante e estrangeiro;² ahogy erre gondol, leeresztett szemhéja sötét vásznán a zászlót is látja meglobbanni: zöld mezőben a fekvő sárga háromszög, közepében tengerszín csillámlással a földgömb, negyven esztendeje ez a nemzeti lobogója, s ez is marad most már véglegesen; ó igen, a zászlók: az egyszínűek és a többszínűek, a finom selyemből varrottak és a durvább szövésűek, a címeresek és a címerüktől megfosztottak, a jelmondatokkal díszítettek, a csillagosok és a csillagtalankok, a megtépettek és az örökké frissen vasaltak, amióta az eszét tudja, belelobognak az életébe.

Amerre eljöttek, mindenütt földből kimeredező tanyaromok, repedezett bőrű fehér falak a végtelen kékségben, bevert ablakú iskolaépület maradványai a szántóföld-tengerben, pois, tamben, en este modo,³ mondja félhangosan s összerezzen, még majd magában beszélő vén szarosnak nézik ezek a gyerekek, szerencsére senki sem vette észre a motyogását, a falak tövét körös-körül fölverte a gaz, az egykori gyümölcsfák sehol, csupán néhány sárgaságban szenvedő fiatal akác, hiányos fürtű bodzabokor, az ott jobb kéz felől lehetett a Kancsal-tanya, mögötte a Berec-tanya, Mészáros Gáspár tanyája, mi van most Kancsal Jóskával, Berec Vilmossal, Mészáros Gáspárral és a többiekkel?; behunyja a szemét, de így a Passo Fundo környéki síkságot látja, a vörössárga laposban hosszan elnyúló kukoricatáblákat és a magasba kapaszkodó cukornádültetvényeket, amelyek tövét az Uruguay-folyó nagy kiterjedésű csatornarendszere öntözgeti, az itteni Brazília tanyaromjait, ezt a

¹ Szent Isten, minden kezdődik előlről.

² Vigyáz majd rád, nagypapa, abban a messzi, idegen országban.

³ Így valahogy vagyok én is.

tájat már csupán nyitott szemmel képes látni, pedig az óceánon való átkelése után majd egy évtizedig ébren és álmában, józanon-részegen ezeket a hullámos hátú szántóföldeket látta, más semmit; közben hogy nevetettek rajta a falubeliek, sajnálkozhatott a rokonság, amikor első leveleinek kézhezvétele után arról értesültek, hogy ő, Magó Gellért, aki átkelt a nagyvízen, hogy erről az örökké ragacsos, örökké porszagú vidékről eljusson álmai tájára, az igazi Brazíliába, ahova öt éves kora óta szünet nélkül kíváncszott, a kakaó, a kávé, a gyapot, a végenincs őserdők és a nagy folyók országába, végül is peón lett, cabocló, ugyanolyan megvetett földtúró – harmadrangú ember –, mint az apja, a nagypapa, a dédapja és bizonyosan minden elődje, hogy röhögtek rajta, amikor arról tájékoztatta őket, hogy a kivételesen mostoha időjárás ellenére közepesen termett a kukorica, nem bújhatsz ki a bőrödből fiam, írta nehezen olvasható görbe betűivel egyetlen levelében az apja, mert a levélírás az anyja dolga volt, a Sors és a Körülmények mindég gondoskodnak róla, hogy mink megmaradjunk annak, amik kezdettől fogva vagyunk akár Itthon, akár a Nagyvízen túnan, hát ha később még azt is megírta volna haza, hogy az oda-utazását leszámítva többé nem látta a tengert, pedig mindössze háromszáz kilométerre esik a farmjuktól, de ő a nagyvíztől a két hónapos hajóút során alaposan megcsömörlött. Még jó, hogy idefelé már repülőgépen jöhetett, igaz, a repülést sem valami jól viseli el a gyomra, de a két napot mégiscsak könnyebb átvészelni, mint a két hónapot, végső soron baj nélkül tette meg a sok ezer kilométert, csupán itt Topolyán ment el a menetrendben föltüntetettnél tíz perccel korábban a Becsére tartó busz, úgy látszik, az ilyesmihez majd hozzá kell szoknia, mi nekem tizenöt kilométeres gyaloglás, gondolta, s tétovázás nélkül nekiment az országútnak; négy vagy öt kilométer után érte utol a cifra karaván, először azt hitte, vándorcigányok, nézd, ezek még mindig nem fáradtak bele az örökös vándorlásba, az új rend sem volt képes őket egészen helyhez kötni, az indiánokra gondolt hirtelen, hitetlenkedve a fejét csóválta, ekkor vette észre a sátoros kocsi oldalán a szélesen vigyorgó maszkot, vándorszínészek, kapott észbe, de hát ez még nagyobb képtelenség, vándorszínészek most, a huszadik század vége felé, Európa kellős közepén, de ekkorra már a Társulat tagjai körülvették, lármásan érdeklődtek úti célja felől, ölelgették és a vállát kezdték veregetni, amikor meghallották, milyen nagy útról érkezett; így került közéjük, s tett velük néhány napos vargabetűt a környékbeli falvak felé, a dolgától igazán megtehetette, hiszen a két hetet, amennyire visszajött, teljes egészében arra szánta, hogy még egyszer szétnézzen az egykori helyszíneken – minden bizonnyal ez lesz az utolsó itteni széttekintése –, találkozzon néhány ismerőssel, ha ugyan még megismer valakit, s lesz olyan, aki őt megismeri.

Vége szakad a dűlőútnak, ez már a falu, mindjárt ráfordulnak az aszfaltos útra, szembekerülnek a messziről idekéklő helységnevjelző táblával, bárhogy

is próbálja legyűrni meghatottságát, nem sikerül neki, könnybe lábad a szeme, s beúsznak elébe libasorban a betűk, mint egykor a hősín ludak a Csík-ér vizében: BRAZILIJA; a Társulat rázendít a dalra, szól a gitár, bufog a dob, de mindezt éppen csak hallja, a fehér házfalakat nézi, az ablakokat, a léckapukat, a kéményeket, az akácfákat, majd elnyeli őket a szemével, negyven év, gondolja, úristen, mekkora idő, de ez a legszélső ház, mintha akkor is ugyanígy állt volna, s a Csárda is, csupán a teteje lett cserepes és a cégtáblát cserélték ki a bejárat fölött: Gostiona Beograd, most jut eszébe a fényképezőgépe, ideges ujjakkal keresi elő a vállára vetett fekete bőrtáskából, némi tétovázás után a széles látszögű lencsét szereli föl, kilép oldalt, s befogja a keretbe az egész falut.

Amíg a Társulat dallal-táncsal hírt ad magáról a brazillósiaknak, utcáról utcára járva igyekszik minél jobb benyomást kelteni, nehogy estére üresen maradjon a manilamadzaggal elkerített, disznószaros színpad körüli nézőtér, nehogy üresen maradjanak a kalapok, a cilinderek, a micisapkák, tízdinárosok, húszdinárosok, ötvendinárosok, százdinárosok nélkül, mert akkor a gyomruk is üresen marad, ő előresiet, beül a kocsmába, mert a fotós táskájában tartott laposüveget már réges-rég kiszikkasztotta a hőség, jó erős házi pálinkát rendel, csak bolti van, mondja mogorván a pincérnő, házit szigorúan tilos tartanunk, akkor hát legyen bolti, jöhet, megtölteti vele a laposüveget is; apró kortyokban nyeli az italt, próbálja fölidézni az egykori ízeletet, de csak a sárga színű gyenge lé büdösségével szalad tele az orra. Lopva körülkémlel, hátha fölismer valakit a régiek közül, de mindössze a kockás terítés sarokasztalnál sörözik három farmernadrágos legény, a pincérnő ismeretlen, fáradt arcú asszony, a biliárdozók már valamivel több figyelmet érdemelnek, három harminc és negyven év közötti fiatalember, nagy szakértelemmel lökögetik a csontgolyókat, majdnem teljesen némán, csupán a kezük és a tekintetük dolgozik, de hát végső soron velük sem menne sokra: legfeljebb éppen hogy megszülettek, amikor ő kivándorolt. Még egy pálinkát rendel, s amikor a pincérnő kihozza, akkor döbben rá, hogy az előbb is decis poharat tett elébe, majdnem színültig tele, jóleső érzéssel nyugtázza, errefelé változatlanul rendesek az emberek, kellemes bágyadtság árad szét a tagjaiban, hátradől a széken, és a feje fölül aggatott fémcsillogású képeket kezdi vizsgálgatni: a meztelen s jócskán légszarus égő fényénél szinte szikráznak a fölborzolt madártollak, a bársonyos ördöglepkeszárnyak, az akácfák törzse is zsibog, nézze csak őket, ezeken a festményeken igazán van mit nézni, az egyik biliárdozó közelebb jön, alig észrevehetően akadozik a hangja, s parányit mintha a léptei is bizonytalanok volnának, krétázott hegyű dákójával sorra kopogtatja a képek felületét, esztergaforgácsból vannak, uram vagy elvtársam, a legjobb minőségű esztergaforgácsból, és ahogy ez meg van csinálva, az külön mese, szorult ebbe a mi népünkbe tehetség, az úristen se tudja kiverni belőle, pedig próbálgatja mind

a két kezével; áthozza sörét a biliárdasztal széléről, tiltakozó társait egyetlen mozdulattal leinti, ti csak lökjetek nélkülem, az én nevem mellé íratok egy nagy nullát, vegyétek úgy, hogy telibe találtam a hitlert, mert most én ezzel az idegen úriemberrel fogok diskurálni, lezökken, súlya alatt megreccsen a szék, ez a hang, ezek a mozdulatok mintha emlékeztetnék valakire, duzzadó izmú karján tetovált vasmacska, igazán ne haragudjon, uram vagy elvtársam, hogy idepofátlankodtam, de nekem most okvetlenül beszélgetnem kell valakivel, máskülönben megbolondulnék, mi itt már lassacskán leszokunk a beszédről, vagy dolgozunk vagy pedig a találatokat számolgatjuk, egyikhez se kell sok beszéd, a söröket az Ilonkára bizzuk, számolja ő, Ilonka, nekem még hozzon egy sört és természetesen italt az idegen úriembernek; most tiltakoznia kellene, hogy dehogy is idegen úriember ő, de hallgat, mert volna-e értelme a tiltakozásának, volna-e benne szemernyi igazság, hiszen olyan messziről jött, mint még előtte senki erre a tájra, messzebből, mint egykor a honfoglalók, körül-folyja lassan, maga alá gyűri a csontgolyók monoton csattogása; az esztergaforgácsnál hagytuk abba, a cimborám hordja haza táskája fenekén a gyárból, itthon aztán megalkotja belőle ezeket a hét nyelven beszélő festményeket, Németországban leste el a furfangját, amikor kint dolgoztunk, a csodájukra járnak ezeknek a festményeknek, kettőt már meg is vásároltak belőlük a városiak, darabját kétszázezer régi dinárért, szorult ebbe a mi népünkbe tehetőség, meg aztán mindenféle marhaságot ki kell a magunkfajtanak fundálnia, ha rendesebben akar élni, no egészségünkre; egészségünkre, fenéig üríti a poharát, Ilonka, lesz szíves egy túrát, ezt talán még mindig így mondják magyarul, gondolja, egy túrát, úristen, még majd itthon felejttem el az anyanyelvemet; túllruhás kislány jön elő a söntés mögül, hétéves forma, összeszedi az üres poharakat, üvegeket, önkéntelenül követi a tekintetével, amikor újból eltűnik a söntés mögött, a kocsmá központi helyét elfoglaló biliárdasztalt kezdi tanulmányozni, ismét csak jó irányba figyel, uram vagy elvtársam, idegen létére kiváló a megfigyelőképessége, hiszen ebben a kocsmában az esztergaforgácsból készült festményeket leszámítva a biliárdasztal az egyetlen darab, amit igazán érdemes figyelemre méltatni, nem kell felállnia, prímán idelátszik minden, ami bennünket érdekelhet: elsősorban persze az, hogy istentelenül jó öreg jószág, csak rá kell néznie faragott lábaira, fényesre koptatott oldalára, színehagyott posztójára, a posztóját figyelje meg jól, uram vagy elvtársam, mert ennek a biliárdasztalnak a posztója a lelke: valamikor, ugye, élénkzöld volt, mint minden rendes biliárdasztal-posztó, bolyhos és selymes tapintású, akár a tizenégy éves lányok puncija – már megbocsásson a hasonlatért –, mostanra persze sárgásszürkére fakult, seszínűre, a rálöttyintgetett söröktől össze is ugrott, jóval kisebb lett, mint volt valamikor, az a rengeteg lyuk ott rajta sok száz cigarettaparázs-nyom, tisztára olyanok, ugye, mint a golyóütötte sebek?,

a világosbarna foltok sörfoltok, hányszor leokádtuk mi magunk, uram vagy elvtársam, hányszor leokádták más falubeliek, messziről idetévedt idegenek, még olyan is akadt, aki hatalmasat a közepére szart, cégtáblák cserélődtek fölötte, jöttek-mentek a tulajdonosok, de ez az asztal csodák csodájára itt maradt, és talán itt is marad még egy jó ideig, és nekünk nem kell rá más posztó, mert azon már nem is esne jól a játék, fölötte múlik el szépen észrevétlenül az életünk, hát egészségünkre.

Elnéhezül a feje, túl sokat lehetett a tűző napon, mert az képtelenség, hogy a pálinka ártott meg neki, nem szokott sohasem, vagy ha most mégis, akkor öregszel, jó farmer, hátrább az agarakkal, nagy itt a füst, és ez az állandó csattogás, a nyitott ablakon behallatszik a Társulat közönségszalóga zenebonája, ideje csatlakozni hozzájuk, engedje meg, hogy most én kérdezzek, tud-e valamit Torma Bálintról, Nagy Vincéről, Lajkó Illésről vagy Kelemen Franciskáról?, beszélgetőtársa fürkészve néz rá, nem tudja elrejtteni a meglepetését, akkor hát maga mégis ismerős errefelé, vagyis hát mégsem ismerős, hiszen Torma Bálint réges-rég meghalt, Nagy Vince most fekszik kiterítve, ha nagyon iparkodik, Lajkó Illést és Kelemen Franciskát még megtalálja; a Társulat már a kocsmá előtt vonul, a farmernadrágos legények derékig kihajolnak az ablakon, csak húsos hátsó felük látszik, itt a Társulat, megjött a Társulat!, a Társulat minden gondot feledtet, a Társulat megríkat és megnevettet, a közönségszalóga dalba többször beleordítanak a ponyvásszékér elé fogott szamarak, a legények röhögnek, cirkuszosok vagy medvetáncoltatók, mondja az egyik, medvetáncoltatók lehetnek, mondja a másik, csak azok szoktak erre mifelénk járni, nézzük meg őket közelebről, én ugyan nem megyek ki, még majd nekem ugrik a medve, a csontgolyók változatlan keménységgel csattognak, a biliárdozók ügyet sem vetnek a Társulatra; fizet, elnehezülő lábbal indulna kifelé, amikor a söntés mélyéről újra előjön a tüllruhás kislány, végigmegy a termen, lassan és olyan könnyedén, mintha csak lebegne, lebeg is talán, akárha balett-táncosnőt látna lassított filmfelvételen, nem akar hinni a szemének, mert a kislány sorra fölhajtogatja a maradék sört az üvegekből, könnyű léptekkel a biliárdasztalhoz libeg, kiveszi a dákót előbbi beszélgetőtársa kezéből – s az meglepő módon szó nélkül átengedi neki –, a kislány alig ér föl az asztal széléig, de begyakorlott mozdulatokkal krétáz, nagy szakértelemmel csúsztatja végig a botot csontos kis mutatóujján, becsípi a szemét, céloz és lök, lökései, amíg csak az utolsó csontgolyó is el nem tűnik az asztal gyomrában, hajszálpontosak.

Előtte halad a Társulat tarka és zajos karavánja, énekszó, zeneszó, lábdobogás hasogatja föl a csend és a mozdulatlanság burkát, szoknyák lebbenése, ingujjak suhogása, a nagykapuk mögül sűrűsödő kutyaugatás, az udvarok mélyéről

a fölriasztott jószág zaja, tenyérszárnyait elhúzódnak a függönyök, ujjnyit megnyílnak a kiskapuk, egy helyen gyermekarcok a kerítésrésben, itt a Társulat, megjött a Társulat!, sötétedés után minden épkézláb braziliai polgárt odavárunk az egykori iskola gyepére, mindenki jöjjön, aki jól akar szórakozni, aki okoskodni is akar, előbb persze végezzenek el a ház körül, mi türelmesen várunk, de aztán igyekezzenek, széket, hokedlit, sámlit is hozhatnak magukkal, és természetesen rengeteg pénzt, itt a Társulat, megjött a Társulat!; mennyire irigylis ezeket a fiatal embereket, a hitüket, az akaraterijüket, azt az eltökéltséget, amellyel nekivágtak a háromszáz kilométer hosszú ismeretlennek, s mindezért kedveli is őket, hiszen cselekedeteikben egykori önmagára ismer, óceánon is átgázoló önmagára, milyen szánalmasan összeaszalodott benne mostanra az a csillapíthatatlannak hitt vágyakozás; az Isten se törődött eddig ezekkel a tanyára szakadt emberekkel, ömlött a szó a legbeszédesebb színészből, aki összefogni látszott a Társulatot, s aki nyilván – erre meg mert volna esküdni – maga is erről az ágrólszakadt vidékről való, mert ugye minek ezeknek színház, minek ezeknek zene, minek ezeknek szépség, dolgozzanak, amíg futja az erejükből, úgymint csak arra való, aztán forduljanak föl, lehetőleg minden komplikáció nélkül, helyükbe lépnek majd a gyerekeik, mert természetesen ők is csak arra való, és ez így folytatódik az idők végezetéig, hát mi majd igazítunk valamiképp a dolgokon, kihozzuk ide a színházat, kihozzuk ide a zenét, kihozzuk a szépséget, jövünk mindaddig, amíg erő lesz a lábunkban, vér a pöcsünkben, és amíg csak hagyják, a Társulat minden gondot feledtet, a Társulat megríkat és megnevettet, sötétedés után minden épkézláb braziliai polgárt odavárunk az egykori iskola gyepére, bemutatásra kerül egy emelkedett stílusú mesejáték, előadják a Társulat színészei, ígérjük, hogy mindenki megkapja a kedvére való szórakozást, lesznek majd csodák, királyok, katonák, lesz pompa és lesz nyomorúság, lesznek okosságok és butaságok, lesz majomország, lesz majd aki hőseiben magára talál; a közönségcsalogató hangjaiba mintha oda nem illő zajok vegyülnének, elnyújtott, panaszos kántálás, uramisten, de ismerős ének, és milyen közelről hallatszik egyszerre, de közelről: egész marad majd nélkülem ez a széles világ válásomat nem érzi csak e síró család jöttünk messze földről víg komédiások nemes portékánk szolgálja okulástok épületekre lészen amit láttok, bufog a dob, peng a gitár, de hirtelen mintha húrja szakadna, egy embernek halála olyan kicsi eset hogy nem is veszik észre a boldog emberek pedig egy egész világ dült össze e napon holtig tart ez a bánat kedves családomon a nap fénye sötétebb s hidegebb lesz a nyár idegen a ház mert nincs a gondos atya már, egyetlen ló húzza a halottaskocsit, bicegő kivénhedt jószág, minden második lépésnél nagyot bólint, molyrágta, szürkévé enyhült gyászleplenek rojtjairól régen lekopott az ezüstözés, akárcsak a halottaskocsi lecsonkolt szárnyú, agyonrepedezett angya-

lairól, amelyek mögött mindössze három csörgős levelű tartósított koszorú himbálózik, az egyik minduntalan hozzáverődik a bakon ülő sírásó könyökéhez, a koporsó mögött az ijedt ábrázatú pap, a kántor, a bőrükbe alig férő ministránsgyerekek, a következő sorokban bizonyára a hozzátartozók, feltűnő módon senki sem zokog, nincs sírás, jajveszékelés, egyedül az a meglepően karcsú, formás asszony törölgeti minduntalan a szemét, és az a szigorú arcú férfi itt a menet elején, hol is?, honnan is?, meglehetősen népes a gyászmenet, túlnyomórészt idősebb emberek: fekete ruhás, fehér inges férfiak, akárcsak az ingük, úgy világít a fejük, még néhány év, és hozzájuk fehérredék én is, a nagy meleg ellenére mindegyik ott szorongatja kalapját, mint valami védőpajzsot – pajzsot ki ellen, mi ellen? –, az asszonyok valamennyien fejkendőben, milyen egyformává teszi őket ez az arcukat befogó szigorú keret, jönnek előre rövidere fogott, lassú léptekkel, megállíthatatlanul, a színészek már egészen lecsendesedtek, ponyvásszekerükkel az út menti sekély árokba húzódva adnak helyet a másik szekérnek, amelynek a világ összes országútján elsőbbségi joga van minden más járművel szemben; szinte hihetetlen, hogy ezek még mindig így temetnek, gondolja, s eszébe jut a fényképezőgépe, gyászszertartás ide, gyászszertartás oda, óvatosan föllép egy földkúpra, sorra szedi az arccokat a halottas menetből, rákattint néhányszor az árokba szorult vándorszínészekre is; ahogy magasabbra billenti az objektívet, a homályos négyzetbe bejön a halottaskocsi, ráösszpontosít a koporsóra, kiélesíti a képet, megjelennek a műanyag betűk: Nagy Vince élt 85 évet, nem nyomja le a gombot, csak néz bele a parányi ablakba rezzenéstelen tekintettel, még akkor is, amikor abból már rég kigördült a koporsó.

A hajnali szürkületből oszloponként bontakozik ki a hegyes tetejű kastély, a kastély fáit még vagy már nem látni pontosan, az alacsony cselédházak közötti mozgolódást viszont aprólékosan érzékeli: a férfiak a lovakat fogják be, meg-megcsörren a zabla, koppan a hámfá vége, ahogy a kocsirúdhoz ütődik, dobbantanak néha, föl-fölhorkannak a lovak, mintha csak éreznék, hogy ezúttal nem mindennapi útra szerszámazzák fel őket, iparkodjunk, emberek, kiabálja Nagy Vince, iparkodjunk, az asszonyok zsákban, összekötözött lópokrócokban, karkosarakban hordják ki a ház elé holmijukat, az a vékonyka ott az anyja, a legfürgébb most is, akárcsak kukoricakapálás és krumpliszedés idején kint a földön, mint a fíngláng, pontosan olyan, szokta róla mondani az apja, kapkod, hogy minél gyorsabban forduljon, pedig odabent már alig-alig maradt kihoznivaló, amit érdemes volna magukkal vinni, seszínű kutya rohangál a lábak között, a Morzsi, kész csoda, hogy keresztül nem esnek rajta, mindezt a kavargást csak elmosódva látja a bemeszelt ablaküvegen keresztül, akárcsak azt, hogy a férfiak nyakig begombolt fehér ingben és vasárnapi kalapban vannak, az asszonyok fekete ünneplő ruhában, fekete fejkendővel kerete-

zett, tisztára mosott arccal, mintha lakodalomba vagy temetésre készülnének. Akkor hát elérkezett az idő, hogy útra keljünk, gondolja, hogy nekimenjünk a nagyvíznek, amiről az emberek még a télen elkezdtek puszogni, ahogy ráérő idejükben körülülték a kemencét, köhöggető dohányfüstbe borítva a szobát, többnyire Nagy Vince vitte a szót, nem élet ez így tovább, emberek, örökké a más keze-lába lenni, a többiek hümmögtek, bólogattak, magyar ember mindig a más keze-lába volt, dörmögte közbe csendesen az apja, és most már az is marad, de hát nem muszáj, hogy az maradjon, össze kell csomagolni, el kell menni innen, erről a vidékről, át kell menni a nagyvízen, Amerikában megbecsülik a dolgozó embert, ott saját földed, saját házad lehet, jaj, az rettentő messze van; egészen a falig húzódott a kuckóban, a jó langyos falnak szorította a hátát, legszívesebben belebújt volna, nehogy az emberek észrevegyék, mert az ilyesmi nem gyerek fülének való beszéd, nem a gyerekek meg az asszonyok dolga, az apja már lódítaná is kifelé a hideg konyhába, az anyja nagy mosogatóvájdlingja mellé, vagy egyenest a huzatos gangra, ahova behordja a havat a szél, s ahonnan a fehér lepedővel letakart üres kastélyparkra látni, amelyet magas tuskédrót választ el a cselédházak szűk portáitól, miért zárhatták el őelőlük kerítéssel a parkot, hiszen a drótszemeken át igen jól látni, hogy csupán fák vannak ott, és különféle formájú bokrok, nincsen semmi őriznivaló, fúrta magát bele a falba, nyelte a sűrűsödő dohányfüstöt, s amikor meggyújtották a petróleumlámpát és táncolni, nőni-kisebbedni kezdtek az árnyékok a szemközti falon, a gerendabordás mennyezetén, puhán, csendesen, akár a kinti hóesés, ráereszkedett az álom: lába előtt rettentő nagy víz, ilyent még sohasem látott, ez nem a Csík-ér áradások idején tóvá szélesedő vize, körötte sehol a nádas, a nyárfák meg a lehajló fűzfaágak, csak víz, ameddig ellát, habzik, hullámozik, sistereg, kioldja bőszárú gatyáját, ledobja magáról foltos ingét is, gázolna bele a szélébe, de az elhúzódik előle, hiába próbál belelépni, és ő nem tágít, megy előre, üldözi szűkülő makacssággal, végtére megadja magát a víz, gyűrött köpönyegként kerül a talpa alá, simogatja langyos cirógatással, belegázol térdig, derékig, egyre távolabb kerül a parttól, már válláig ér a víz, ekkor jut eszébe, hogy hiszen ő nem is tud úszni, fordulna vissza, de már késő, lába alatt nincs szilárd talaj, összecsapnak fölötte a hullámok, szájába víz csorog, de hát miért van sós íze ennek a víznek?, kiáltani akar, amikor közvetlen közelében észreveszi Engelmann tekintetes kisasszonyt, hófehérre festett nádfonatú székben ül, ugyanúgy, ahogy a kastély teraszán szokott üldögélni, kezében csontnyelű, virágos napernyő, a hatalmas szék könnyedén hintázik a hullámokon, a tekintetes kisasszony mosolyog, szép fogai szikráznak a napsütésben, kicsi Magó Gellért, ülj ide mellém, felé nyújtja a kezét, s mint a tollpihét, olyan könnyen emeli ki a hullámokból; vagy talán ezt nem is akkor álmodta, hanem előbb vagy éppen jóval később, mert akkor a Nagy Vince

hangját hallotta egész idő alatt: a faluban kidobolták, hogy mehet, aki akar, a nagyvízen túl hiány mutatkozik a dolgos kézben, engedélyt, útipapírt, mindent megkaphatunk, én csak azt mondom, gondoljuk meg jól, ez ismét az apja csendes, lassú hömpölygésű hangja, mert a nagylapason túl földet oszt a község, igaz, mindössze másfél kvadrátot, de ráfér a házam, nem azért locsoltam verejtékemmel a tekintetes úr földjét, véremmel meg a messzi talján földet, hogy most ilyen könnyen szabaduljon meg a király és a tekintetes úr tőlem; már csak az aranykeretes szentképet kell leakasztani az összerepedezett fehér falról, a szentképet, amelynek a legapróbb részletét is pontosan ismeri, ez volt a legelső tárgy az alacsony szobában, amely tartósan lekötötte a figyelmét, az ismeretlen, fura alakú fekete fákkal benőtt halom tetején bíborvörös köpönyegben térdel az Úrjézus, akihez esténként imádkoznia kellett a miatyánkot és az estéli imádságot, később pedig már a hiszekegyet és az úrangyalát is, amelyeket az anyja kegyetlen szívóssággal sulykolt bele, ez lesz az útravalód, egyetlen reménységed, hátha meghallgat az Úrjézus, és kihúzza a szegénységből, szegényember gyereke számára nem létezik más reménység, megtanulod őket, még ha belepusztulsz is, és ő összekulcsolt kézzel csak sorolta engedelmesen az értelem nélküli való szavakat, hiszekegyistenben mindenható atyában mennyneké földnek teremtőjében és a jézus krisztusban ögenszülött fiában ami urunk bankifogantatottszentlélektől születékszűzmáriától kínzatképponcius pilátus alatt megfeszítették meghaltéssel emették harmadnapra halottaiból föltámadá fölménamennyekbe ott ül az atyaisten jobbja felől onnan léssen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat, nem mert közben a holdfényben fürdő dombon térdelő emberalakra tekinteni, pedig annak az anyja szavai szerint jóság ragyogta be az arcát, de aki élettelen üres tekintetével, ritkás szakállával és hosszú hajával őt arra a szigorú idegen úrra emlékeztette, aki az Engelmann tekintetesékhez szokott fekete hintón kilátogatni a városból, s akitől ő mindig messzire futott, csupán a szentkép aljába tűzött fényképet szerette hosszan és félelem nélkül elnézegetni, az apja kicsipkézett szélű katonaképet, amelyen bokáig érő köpönyegben, kezében földre támasztott szuronyos puskával áll az apja, a köpönyeg gombjain és a szurony élén csillog a napfény; már csak a szentképet kell pokrócba csavarva a kocsira tenni, és aztán nincs ami tovább tartóztassa őket, indulhatnak.

Úgy távolodik a halottaskocsi Nagy Vincével, mint ahogy a megpakolt parasztszekerek távolodtak akkor a kastélytól és a cselédházaktól: a visszatérés minden reménye nélkül, csak akkor Nagy Vince ült a legelső kocsi bakján, tartotta erős és biztos kézzel a gyeplőszárat, most pedig hátra került a felkorszorított saroglyába, mindjárt a mögötte haladó kocsin ült az apja, bajszosan, délcegen, fiatalon, ő a cimborájánál jóval hamarabb került végérvényesen a saroglyába, több mint tíz éve már, hogy a szíve fölmondta a szolgálatot, a

mezőn halt meg, kukoricaszedés közben – talpon állva –, legalábbis ezt írta később az anyja, mire a távirat megérkezett a farmra, már három napja halott volt, a sötét bőrű postás vigyorogva nyújtotta oda neki, firma aqui, senhor Magó, por certo um bem novo de ultramar,⁴ s már pattant is föl a motorbiciklijére, ő meg csak állt ott a kongón üres tanyaudvaron, a hatalmas kőház előtt, kezében a háromnapos jajkiáltással, amely mostanra értelmét veszítette, kisfijam, eedespaad meghalt, siess haza, most már siethet, nem segít rajta a leggyorsabb röptű sugárhajtású gép sem, az óceánon túl szigorú törvények vannak, a halottat legkésőbb harmadnapra földbe kell tenni, most már hiába menne, vagy mindennek ellenére induljon neki mégis az útnak?, nem könnyű a döntés, hacsak az embert nem megvadult lovak ragadják magukkal, mint borotvaél, hasított bele az apja réges-rég elmondott története, amely azóta egyetlenegyszer sem bukkant föl az emlékezés tejsűrű ködéből, de amely most olyan tisztán és hatalmasan jelent meg előtte, hogy kis híján a földre roskasztotta: ott álltunk kettős harapófóga fogva, reménytelen volt a kitörés, a lovak idegesen nyerítettek és ágaskodtak, mi maroknyian pedig, akik alól már korábban kilőtték a lovakat, mindenre elszánva raktuk föl puskáinkra a szuronyt, a harapófóga egyre jobban becsípett bennünket, már hallottuk az idegen nyelvű kiáltásokat, már a lélegzésüket is hallottuk, belenézhattünk a szemükbe, ekkor a hadnagyunk váratlanul visszavonulást fújatott, harsogott a trombita, mi pedig zavarodottan tekingettünk egymásra, mert mögöttünk feneketlen mocsár terült el, aztán amikor a lovasok megfordultak, fölhangzott a trombita rohamba vivő hangja, ilyen lesz majd az utolsó ítélet napján is, ennyire fültépő és kibírhatatlan, ettől a hangtól a lovak megbolondultak, szinte egyszerre fölágaskodtak, aztán visszarathatatlanul belevitték a huszár század maradványát a feneketlen mocsárba, mi, lovait vesztett gyaloghuszárok pedig csak álltunk ott földbe gyökerezett lábbal, megdermedve, a legkisebb ellenállás nélkül hagytuk, hogy elszedjék tőlünk a fegyvereinket, jómagam talán arra gondoltam közben, hogy Magyar Istvánnak hívták a fiatal hadnagyot, a földink volt, rendes bácskai gyerek; végül is mindent mérlegelve úgy döntött, hogy nem indul haza, hiszen teljesen értelmetlen lenne az utazása, majd egyszer később, ha lehiggad valamelyest, s megnyugszik az anyja is, majd egy későbbi időpontban; bement a kőházba, amelynek eltűzött méreteit és rapancsos terméskőkockáit már sohasem fogja megszokni, előkereste az apja katonaképét, azt nézte merev tekintettel még akkor is, amikor késő délután a városból hazaért a felesége, s megkérdezte tőle: porquê non almoçavas preparavo o almoço fogão,⁵ összerendezt, hirtelen erős szívdobogást kapott, s jó ideig nem tudta, hol van.

⁴ Itt írja alá, Magó úr, biztos valami jó hír az óceánon túlról.

⁵ Miért nem ebédeltél, hiszen én odakészítettem a tűzhelyre az ételt.

Ahogy a szekerek zörögve-nyikorogva távolodtak a hajnali szürkületből elősötétlő kastélytól és a mind jobban összezsugorodó cselédházaktól, a ládák és a karkosarak közötti résen még egyszer hátratekintett, úgy látta, erősen megpirosodott az ég, nemsokára vérvörösén előbújik a megduzzadt napkorong is, de ekkor már a leghátsó kocsin kiabált valaki, nézzétek, ég a kastély, látni lehetett az ég alját nyaldosó lángnyelveket, az alacsonyan guruló füstgomolyagot, valaki gyújtogatott, mondta elől az apja, mi értelme ennek, még majd utánunk jönnek, és visszavisznek bennünket, ő pedig borzongva humta be a szemét, s látta elégni a hófehér nádfonatú széket, Engelmann kisasszony virágos napernyőjét, lángba borulni a csodálatos mintájú nehéz függönyöket, nem tudta fölfogni, miért kell ennek a sok szépnek elégnie, porrá és semmivé válnia, nem a kastély ég, kiabálta a mögöttük haladó kocsin Torma János, fönt imbolygott a csomagok tetején, és kalapjával csapkodta a térdét, fröcskölt a nyála, úgy nevetett, s ettől ő még jobban kezdett félni tőle, mint ez idáig, most már végképp elhitte róla, hogy megbolondult a háborúban, ne féljeteK, emberek, nem a kastélyt gyújtottam föl, csak a saját nyomorúságomat, ha porrig nem ég, ott Brazíliában is holtig érezném a szagát, és egyre csapkodta a térdét a megvilágosodó reggelben, mintha a nyomorúságot tűzzel el lehetne pusztítani, mondta kedvetlenül az apja, s a gyeplőszárral a ló csontos hátára csapott.

Úgy diktálná most a becsület, hogy a halottas menethez csatlakozzon, ha jól kilépné, még a temető előtt utolérhetné, de egyre halogatja az indulást, a fényképezőgéppel bajlódik, az árokból kikecmergő színészekkel társalog, segít kitolni az elakadt ponyvásszekeret, milyen lassan múlik az idő, ott volna a helye a menetben, Nagy Vince mögött, de akkor magyarázkodnia kellene a hozzátartozók előtt, hogy tulajdonképpen kicsoda is ő, mi keresnivalója ebben a hollófekete vonulásban, kifakult szafariingben, farmernadrágban, szürke szőrcomókkal borított idegen arccal, elviselni a megrökönyödött és szemrehányó kiáltásokat, hát te vagy az, végtére mégis hazajöttél, osztozni akarsz a gyászunkban?, ott állna a nyitott sír előtt, hallgatná a kántor elnyújtott énekét, menjbetheátkoporsódbagyarlótesthajlékodbahiggyedhogyyottannemma radszbizonyáraföltámadsz, a pap idegenül csengő szavait, rekviemeternamdo naeidominerekvieszkatinpace, úristen, Brazíliában egyetlenegyszer sem volt temetésen, utoljára itt, ebben a temetőben, amikor egyik nagynénjét temették, és mégis, hogy megragadtak benne a szavak, az ének lejtése, a zokogások, aztán ott állna az apja és az anyja besüppedt sírja előtt, amelyet már régóta nem gondoz senki, korai még ez a szembesülés, nem készült föl rá, nincs hozzá bátorsága, mert gyáva voltál örök életedben, nem is gyáva: gyámoltalan, némi örömet érez, egész kis megkönnyebbülést, hogy még pontosan tisztában van a két szó jelentése közötti különbséggel, sohasem igyekezéK szembe-

fordulni, örökké elodáztad a döntést, és végül minden esetben meghátráltál, ezért menekültél ki Brazíliába is: a közelítő háború elől, a könnyebbnek hitt ismeretlen felé, ezért nem jöttél haza az apád temetésére sem, majd később az anyádéra, mert féltél a nyakadba szakadó valóságtól, ábrándozni szerettél inkább mindig, ülni a napon, és ábrándozni, gyámoltalanságból szántad rá magad arra is, hogy végre hazalátogass, mert végképp ráeszméltél, hogy nem sok közöd van már ahhoz az asszonyhoz, akit a környezeted doña Mariának hív, s aki szült neked két idegen gyereket, Teresa Magót és Antôniu Magót, akik aztán megajándékoztak a még idegenebb Rosa és Maria nevű unokákkal, haza is akkor jöttél, amikor itt már senkid sincsen, csak az anyaföld; s amikor majd lejár a látogatásra szánt idő, tétovázni kezdesz, hogy elindulj-e vagy maradj itt végleg; a gyászmenet már rég kicsúszott látómezejéből, csend van körülötte, most eszmél csak rá, hogy nem hall harangszót, persze, ebben a faluban soha nem épült templom.

Reggel volt már, szikrázó reggel, mind magasabbra emelkedett a nap, a kosarak és ládák közé süppedve egyre gyakrabban kérdezgette az apjától, látszik-e már a templomtorony, mert akkor nemsokára beérnek a faluba, az apja hallgatag volt, helyette az anyja válaszolgatott fátyolos hangon, valamitől meg volt ijedve, nemsokára látszik, kisfiam, nemsokára, csak ne nyugtalankodjál, mitől lehet így megijedve az anyja?, az állomásra hajtanak majd legelőször, akik nem jönnek tovább, visszahajtják a lovakat, ők pedig vonatra ülnek, most utazik életében először vonaton, sokáig zötyög majd velünk, mondja az apja, amikor fölkészítette a nagy útra, a városban átülünk másik vonatra – várost is most lát majd először, milyen lehet a város magas házaival és kiteglázott utcáival? –, ez a vonat már sokkal gyorsabb és kényelmesebb lesz, ezen egymáshoz bújva aludni is lehet, aztán harmad- vagy negyednap odaérünk a nagyvízhez, amelynek tenger a neve, de boldog is lesz, ha megpillantja a tengert, amióta csak hallott felőle az emberektől, csak utána vágyakozik, sehol fák, tarlók, kukoricaföldek, sehol egy kastély, nádtetős cselédházak, csak a nagyvíz, belegázol majd legalább térdig, megmosdik benne, itt végül hajóra szállunk, amit nem lovak húznak, nem is síneken gurul, hanem a víz hátán úszik, csak el ne süllyedjen az a hajó, ijedezett az anyja, mert édes Istenem, akkor mi lesz mivelünk, még a sírunkra se hozhat virágot senki, dehogy süllyed az el, nyugtatgatta az apja, már mért süllyedne, majdnem két hónapig vissz bennünket a hajó, legalábbis így mondta a jegyző úr, aztán amikor megint földet ér a lábunk, az már a végállomás lesz, Brazília; édesapám, milyen lesz az a Brazília?, ott majd mi is olyan gazdagok leszünk, mint az Engelmann tekintetes úrék?, igaz, hogy ott mindennap jóllakhatunk?, az apja konokul hallgatott, az összegubancolódott hajtószárral volt elfoglalva, az anyjából kezdett el váratlanul ömleni a szó, soha nem hallotta még egy szuszra ennyit beszélni: ha az Isten is úgy

engedi, megtollasodunk, minden áldott vasárnap csirkét vágunk, azt esszük meg ebédre, nekem lesz két selyemruhámm, tisztára olyan, mint az Engelmann tekintetes kisasszonynak, az egyikben templomba járok, a másikban vasárnap délutánonként kiülök a gangra sütkérezni, egészen kipirult napbarnított arca, eltűntek szeme sarkából a szarkalábak, a kis Gellért tengerészruhát kap majd, abba jár iskolába, maga meg vasárnap reggelenként fölveszi az ünneplő ruháját, átolvassa az újságot, és szivarozik közben, akárcsak a tekintetes úr, ha pedig kimegyünk a földre kávé szüretelni, szép ruhában megyünk, nem olyan rongyosban, mint otthon szoktunk, fasza tört ennek a rengeteg szépségnek, mordult közbe mérgesen az apja, azért megyünk ki, hogy dolgozzunk ott is látástul vakulásig, hogy összekaparjunk egy darabka földre- meg saját házravalót, ezért megyünk ki, nem a selyemruháért, és olyan erővel csapott a ló hátára, hogy csak úgy porzott.

Csigalassan haladtak előre a tarlók és szántások közt kanyargó dűlőúton, nyikorogtak a szétszáradt agyú kocsikerekek, kíméletlenül szikkasztott a nap, hajszálpontosan a tarkójára sütött, érlelte-forralta az agyvelejét, már nem volt kedve semmit sem kérdezni, az volt számára a legfontosabb, hogy minél jobban behúzódjon a csomagok árnyékába, de ott is kibírhatatlanul meleg volt, távoli ézengést hallott, de nem nagyon figyelt rá, el is szunnyadhatott közben, aztán már egészen közel zörgött az ég, majdnem a fejük fölött, felnézett, és körös-körül sötétben gomolygó felhőket látott, itt-ott tejfehér bodrozással, vihar lesz, mondta az apja, s ettől erős szívdobogást kapott, egyes-egyedül van otthon a sötétbe boruló szobában, mintha valaki lópokrócot akasztott volna az újságpapírral befüggönyözött ablak elé, a sűrűsödő villámlások összevisszaráncoló borotvaélként hasogatják föl a sötétséget, nagyokat dördül az ég, remeg az egész szoba, az almárium tetején csilingelni kezdenek az egymáshoz koccanó üveg poharak, ezt az éles hangú csilingelést már sohasem fogja elfelejteni, mintha szünet nélkül sikoltozna valaki, félelmében a frissen fölmázolt földre kuporodik, a gyékénycsik pattog-perceg alatta, kint a nádtetőt tépi a szél, az ablakot suhogtatja az eső, majd kopogtatja-veri a jég, szentelt gyertyát kell ilyenkor gyújtani, ott lehet valahol a gerendán, nem mer megmozdulni, hogy székre állva fölkapaszkodjon érte, a villámfény lángba borítja az Olajfák Hegyét, a térdelő Úrjézus szigorú arcát, ilyenkor imádkozni kell, egyedül az segíthet, miatyánkkivagyamennyekbenszenteltessékmegateneved, megakad az imádkozással, mert a jégeső egyre hangosabban ropogatja az ablaküveget, Úrjézus ne hagyj, hogy édesanyámat meg édesapámat agyonverje a jégeső, recsegetve betörik az ablaküveg, ömlik a szobába a víz, csorog le a fehér falon, folyik be a gyékények alá, reszketve a bevetett ágyhoz szalad, lerángatja a lepedőt, tömi a résbe, fölnyalabolja a párnát, székre kapaszkodva gyömöszöli az ablaküregbe, így talál rá az apja meg az anyja, ahogy zokogva a csuromvíz

párnát nyalábolja; itt a zivatar, mondta az apja, Nagy Vince már a kocsiülésen állva intézkedett, nagy csontos alakja belemeredt a tájba, mint akit semmiféle vihar nem képes onnan kimozdítani, emberek, a lovakat kössétek a kocsioldalhoz, takarjátok le ponyvával, pokróccal a holmikat, az asszonyok és a gyerekek húzódjanak a szekerek alá, már itt is a szele, kiabálta valaki, erős szél söpört végig a laponson, belekapott a lovak sörényébe, megemelgette a pokrócokat, harsogtatta a kukoricaleveleket, nagy szemű eső kezdett esni, aztán jéggel tetézett felhőszakadás zúdult rájuk, a lovak idegesen toporogtak és nyerítettek, a férfiak fejükre terített zsákokkal, kabátokkal még mindig a szekerek körül sürgölődtek, pillanatok alatt lehűlt a levegő, egyszerre lúdbőröztető hideg lett, a kocsik alá is bevett a jeges eső, reszketve bújt az anyjához, és csodálkozva tapasztalta, hogy az is reszket, micsoda ítéletidő, segíts Jézusom, mert különben beleragadunk a sárba, soha nem jutunk el Brazíliába.

Amikor elvonult a zivatar, és sárosan, ázottan kimerészkedett a kocsi alól, elborzadva látta, hogy a laponban eltűntek a tarlók, a kukoricatáblák, mélybe merült az út, mindenfelé víz van, majdnem akkora víz, mint amilyenbe álmában belegázolt, a felnőttek is hitetlenkedve nézték, még a férfiak is, az asszonyok a kezüket tördelték, Jézus Mária, mekkora víz, mi lesz most velünk?, de Nagy Vince és az apja máris észbe kaptak, rendezgették a megtépázott holmit, kicsavarták az átázott pokrócokat és kabátokat, kapkodva fogták be a lovakat, addig kell kimenni innen, amíg el nem ázik a föld, most még átmehetünk a vízen, mert kemény az alja, de ha megpuhul, az isten se húz ki innen bennünket, örökre beleragadunk a sárba, és már indultak is: a lovak ágaskodva nyerítettek, nem akartak nekimenni a csillogó víztükröknek, aztán mégiscsak nekimentek, pedig nem látszott semmiféle út, térdig, majd szügyig jártak a vízben, prüszköltek, gőzöltek, habos lett a faruk, a hátuk, az oldaluk, de nekifeszülve csak mentek előre, mintha tudták volna, hogy a közepén nem lehet megállni, s mert a férfiak ordítva gyíztek és ostoroztak; a szekerek meg-megbillentek, kész csoda, hogy valamelyik föl nem fordult, hullámozott, habzott, fröcskölődött a víz, befolyt a kocsioldalakon, fölcsapódott az ülésekre, mögöttük egy asszony sikoltozni kezdett, aztán nyögni és jajgatni, valami történhetett, de ekkor már át is értek a vízen, megint láthatóvá vált a kocsiút, ami most sáros volt és csúszós, előbújtak a nedvesen csillogó tarlók, a megszaggatott levelű kukoricatáblák. Megálltak, mögöttük az asszony tovább jajgatott, ült a kocsi tetején, a hasát fogta, és egyre jajgatott, csoportosulás támadt körülötte, asszonyok szaladgáltak ide-oda, közöttük volt az anyja is, látta, hogy pokrócot teregetnek a sárba, leemelik a jajgató asszonyt, a pokrócra fektetik, hiszen ez a Lajkó Böske néni, az asszonyok körülvették, eltakarták előle, egyelőre nem mehetünk tovább, jött oda az apjához Nagy Vince, irgalmatlan a sár, a lovak kidöglöttek, Lajkó Böske se jöhet tovább

ilyen állapotban, abrakoljunk egyelőre; végső soron átkeltünk a nagyvízen, nevetett az apja, úgy is vehetjük, hogy célhoz értünk: éppen itt a nagylaposon túl osztja a község az ingyen házhelyeket, Nagy Vince ingerülten legyintett, ne bolondozz már, mert beléd vágok, az asszonyok gyűrűjéből erőteljes gyereksírás hallatszott, ki gondolta volna, magyarázta pihegve az apjának az anyja, alig látszott meg rajta, közben a nyolcadik hónapban volt, kisfiú lett, erős és egészséges, ő persze semmit sem értett az egészből, de ekkor már jött oda hozzájuk a bicegő Lajkó Péter, magasan a feje fölé tartva egy rúgkapáló, hangosan bömbölő, kisgyerek formájú valamit, a száját nem tudta befogni, úgy örült neki, mi most már megérkeztünk, nekünk ez lett a Brazília, igaz-e, kicsi Lajkó Illés?, égi jel, suttogták az asszonyok, az Isten akarata, és az embereikre meg Nagy Vincére néztek; énram ne tekingessetek, mondta Nagy Vince, engem nem bolondítotok meg, aki továbbjön, az induljon utánam, de senki nem mozdult, fölugrott az ülésre, elkeseredetten verni kezdte a lovat, de az bárhogy is erőlködött, a megüledett kocsit nem tudta kiszakítani a sárból, lófaszt égi jelek tartanak itt bennünket, szitkozódott, lófaszt égi jelek, hanem ez az istenverte sár, ez nem akar kiengedni a markából, lekuporodott a kocsija tövébe, hátát a küllőknek vetette, vállát rázni kezdte a zokogás, összegyűrt kalapjával a könnyeit törölgette – ekkor látott életében először férfiembert sírni; az asszonyok továbbra is a csecsemő körül forgolódtak, te már itt születél a vízen túnan, kicsi Lajkó Illés, mire születél vajon?, te kis ártatlan, neked tán már könnyebb életed lesz, mint nekünk többieknek, segítsen meg az Isten, a férfiak ezalatt hevesen tanakodtak, aztán Nagy Vince földhöz csapta a kalapját, hát akkor legyen minden az akaratotok szerint, tenélkületek én se mehetek sehova, idegen földön egyedül olyan az ember, mint az ördögsekér, kedvére sodorja ide-oda a szélvihar, ha elfogadjuk itt a házhelyeket, a jegyző úr elintézi, hogy visszakapjuk a vonatjegyért meg a hajójegyért kiadott pénzt, azon már hozzákezdhetünk az építéshez; a férfiak arcán megkönnyebbülés látszott, az asszonyok minden ok nélkül kuncogtak-nevetgéltek, Lajkó Péter pedig tánra perdült a rossz lábával, de gyorsan megérkeztünk, kiabálta, ez a hely lesz most már a mi Brazíliánk. 1925 nyara volt ekkor, említette jóval később az apja, talán 1925 júliusa. [...]

C/2

Kutyaugatásra riad föl, zúg a feje, erősen dobog a szíve, kinyitja a szemét, de jó ideig semmit se lát, sötét van már a szobában, aztán megjelennek előtte a zsisbogó vörös félkörök, egyre több és egyre közelebb hozzá, itt vannak megint a lópaták, válla közé húzza a fejét, próbálja minél jobban belefúrni a párnába, érzi a füledt, izzadt toll szagát, fekszik az istálló langyos szalmáján, fejénél

lovak horkannak-nyerítének, nagyokat dobbantanak, beleremeg az istálló döngölt földje, órák óta fekszik alattuk mozdulatlanul, humott szemmel, édes Jézuskám, csak most segíts meg, akkor soha többet nem leszek rossz, tudja, hogy ismerik, nem volna szabad, hogy bántsák, a ló mindig átlépi a fekvő embert, nyugtatgatta az apja is, de csurogni kezd a hátán a víz, nos, most gázolnak rám a paták, no most, csak hajnalodna már, a hajnal mindig kiszabadítja innen; öt éves lehetett ekkor, hat, attól kezdve a zsi bogó vörös lópaták; odakint a Bogár mérgesen surrogatja a kifeszített acéldrótot, élesek csörren a dróthoz verődő lánc, belereked nemsokára a hiábavaló ugatásba, akkor majd hang nélkül vakkantgat, akár a lakodalom utáni napon az ember, ha túl sokat nótázott; milyen sokan járnak ma este az utcán, persze, a komédiásokat mennek nézni, őket ugatja a kutya, valaki belerúg a kerítésbe, s ahogy a kutya dühösen fölnyüszít, úgy érzi, mindjárt eláll a szívverése.

Kitartóan rugdosták a kerítést, érezni lehetett, hogy ezek dolgavégezetlenül nem fordulnak vissza, ezek ellen hiába van bedrótozva a léckapu, Lajkó Péter, süvítette egy ismerősen rekedt hang, tudjuk, hogy itthon vagy, eresz be bennünket szépszerével, különben szétrúgjuk ezt a rohadt tákolmányt, egy puska kellene, suttogta a behúzott függöny előtt az apja, itt csak a puska segítene, de hát tudja maga, kik ezek?, kérdezte tőle elképedve, két éve sincs, hogy hazajött a frontról azzal a kellemes érzéssel, hogy a jó oldalon harcolt, végre valaki a familiából, aki a győztesek oldalán kezdte el és fejezte be a háborút, ez az érzés az idő múlásával egyre hatalmasabbra növekedett benne, a megkönnyebbülés érzése volt ez, kivált amikor az apja az ő érdemeire való tekintettel két hold földet kapott az Engelmänn-birtokból a nehezen összekapart másfél holdja mellé, ezekre lőne maga?, legszívesebben megragadta volna az apja vállát, rázta volna, amíg észhez nem tér, de nem mert mozdulni, mert odakint egyre türelmetlenebbül rugdosták a kerítést; kilesett a függönyre, két civil ruhás férfit látott a kerítés előtt, mögöttük egyenruhás milicista sétálgatott, cigarettafüstje ott maradt a nyirkos őszi levegőben, ahogy lépett, pisztolytáskája billent egyet a derekán, az egyik civil ruhásban fölismerte Bazsó Pétert, akivel együtt ment el a Petőfi brigádba, nyisd már ki, a hétszentségedet, kiabálta, erővel bajt akarsz magadnak csinálni?, a másikon városi öltözet volt, fehér ing, nyakkendő, azelőtt sohasem látta; majd én kimegyek, beszéllek velük, mondta az apjának, s indult volna az ajtó felé, de az anyja hátulról belekapaszkodott, itt érzi a lapockáján ujjainak görcsös szorítását, mintha parazsat érintettek volna hozzá, ha beengeded őket, elviszik minden kis szegénységünket, fiam, mindenünket elvisznek, és szívósan kapaszkodott a hátába, tudjátok ti tulajdonképpen, kik ezek?, akarta kérdezni, de a kintieknek ekkorra elfogyott a türelmük, nagyot reccsenve bedőlt a nemrég fölállított, tartósabbnak hitt kerítés, a három férfi teketóriázás nélkül átgázolt rajta, kemény léptekkel jöt-

tek a ház felé, Szűzanyám, elvisznek mindenünket, suttozta az anyja, engedett ujjainak görcsös szorítása, keresztet vetett magára, s kitágult tekintettel meredt az ajtóra, egyszer már látta anyjának ezt a magatehetetlen tekintetét: fináncok jártak náluk, pálinkát kerestek, s pálinkafőző kazánt, az apja odavolt kapálni a tekintetes földjén, egyedül volt az anyjával, előadja magától, vagy én keressem elő, a kurva úristenit, ordította a finánc, de abban nem lesz köszönet, szorította az anyja kezét, érezte erősödő reszketését, ujjai, csuklójaja, egész karja átvették ezt a reszketést, hirtelen sírni kezdett, mi az úristenit bőgsz, mondta a finánc, inkább azt mondd meg, hova dugra anyád a pálinkát, de zokogva csak a fejét rázta, a finánc benyitott a tisztaszobába, neki elállt a szívverése, mert a kukoricapálinka két tízliteres fonott üvegben ott volt a gendás mennyezetig tornyozott kettős nyoszolya dunnái és párnái között, úgy túrja föl ezt az ágyat, ezt a mi szegénységünket, hogy ha nem talál benne semmit, visszacsinálja ugyanilyenre, amilyen most, különben kikaparom mind a két szemét, a finánc elbizonytalanodva nézegette a magasra tornyozott ágyat, aztán fejcsóválva elnevette magát, a kurva úristenit a fajtájának, mondta némi elismeréssel a hangjában, benyúlt az ágy alá és kihúzott onnan egy háromliteres hasas üveget, nagy szakértelemmel beleszagolt, ezt mindenesetre lefoglalom, mondta, s még egyszer elismerő pillantást vetett az ágyra, de ekkor még sem ő, sem az anyja nem éreztek megkönnyebbülést, mert a másik finánc ezalatt hátul a kertben kutatott, ahol jó mélyre el voltak ásva a rézcsövek és a kazán, csak amikor behúzták maguk mögött a napraforgószárból összekötözött kiskaput, összekapaszkodva akkor kezdtek el táncolni-ugrálni a fölornyozott ágy körül; a három férfi nem állt meg a bejárati ajtónál, hátramentek egyenest a padlásfeljáróhoz, mire ők észbe kaptak, és utánuk szaladtak, már lefelé jöttek a létrán, ezt a négy zsák kukoricát és a zsák búzát mindenesetre lefoglalom a népköztársaság nevében, mondta Bazsó Péter, nem vihetitek el, Péter, bicegett oda hozzá az apja, mit adok enni a két rossz kis malacomnak, ez már a te gondod, világosan meg lett mondva, három és fél hold után mennyit kell beadnod, te a felit sem adtad be, rejtegeted előlünk a gabonát, az ország más vidékein pedig éheznek a lakosság, de hát mink is éhezünk, Péter, kukoricadarát eszünk, ez minket nem érdekel, parancsba lett adva, hogy ennyit meg ennyit össze kell szednünk, és mink a föld alól is összeszedjük, hát nem érted meg a buta paraszt fejeddel, hogy nekünk még mindig bizonyítanunk kell, de hát tőletek kaptam a földet, mondta egyre jobban kétségbeesve az apja, ettől a rendszertől, akkor hát minek adtátok?, ha tőlünk kaptad, akkor most legalább jogosan visszük el róla a termést, az apja fölkapta a sarokba támasztott vasvillát, nem viztek ti el innen egy árva szemet sem, de nem ám, az úristeniteket, a milicista hátraugrott és kigombolta a pisztolytáskát, végső ideje volt az apja mellé lépni, menjenek innen, Péter bácsi, mondta kiszáradt

torokkal, menjenek innen, még szépen vannak; Bazsó Péter mondott valamit a városi ruhásnak, az csodálkozva végigmérte, aztán megvonta a vállát, te ebbe ne avatkozz bele, Illés, te a mi emberünk vagy, neked tudnod kellene, hogy a néphatalom parancsát gondolkodás nélkül végre kell hajtani; az apját bevitték a községházára, fölcsukták a többiek közé az iskolapadlásra, addig nem engedték le, amíg alá nem írta, hogy önként beszolgáltattja a négy zsák szemes kukoricát és a zsák búzát; bántották, apám?, kérdezte tőle, amikor öt nap múlva hazaengedték, csak a hajamat szaggatták meg, mondta nagyon csendesen, s ahogy levette berepedezett szélű báránybőr sipkáját, látni lehetett, hogy a feje tetejéről hiányzik egy maroknyi haj, majd kinől, fiam, próbálta vigasztalni, az embernek a haja nő ki legkönnyebben, később megkérdezte, amíg odavolt, lesöpörték-e náluk is a padlást, lesöpörték, apám, még a száraz egérszart is lesöpörték, és te nem csináltál semmit?, mit csinálhattam: fegyver volt náluk. [...]

Függelék

KUTYAHISTÓRIA

– Szóltál már a kutyáról a gyereknek? – kérdezte váratlanul az öregember. A férfi keze idegesen ökölbe rándult az asztal fölpattogzott lapján, ott az udvari nagy diófa alatt, aztán tehetetlenül elernyed, kinyílt.

– Az isten áldja már meg, apám – mondta fojtott türelmetlenséggel –, hagyja nyugodni azt a szerencsétlen jószágot! Föltámasztani már úgysem tudja.

– Gondoltam, hogy nem szóltál róla neki – bólogatott szemrehányóan az öregember. Az arca olyan volt, mint a napszikkasztotta, agyonbarázdált határ. – Pedig nem halogathatod a végtelenségig. Előbb vagy utóbb úgyis el kell mondanod. Ez a te kötelességed, nem az enyém.

A férfit szánalommal és tehetetlenséggel terhes düh kerítette hatalmába. Mintha valami homályos tükörben nézte volna, úgy látta az apja konok arcát, s mögötte a fiát, akiére máris kiülni készült a mohó érdeklődés. Persze, most majd következik a szemrehányó „mi volt azzal a kutyával, apa?“, meg a „miért nem tettél eddig említést róla?“. Úristen, hát ennek már sohasem lesz vége?

– Mert a kutyáról azért mégsem volna szabad egészen megfeledkezni – folytatta makacsul az öregember, színtelen hangon maga elé teregetve a szavakat, mint aki egy elkezdett, majd félredobott régi történet szálait szövögeti. – Legalább mi ne feledkezzünk meg egészen róla.

– Az isten áldja meg, apám – a férfi most már nem tudta leplezni ingerültségét –, több mint negyven éve vége a háborúnak!

– Akkor is vége volt már. Igaz, csak pár hete lett vége. – Az öregember hirtelen elhallgatott.

Ültek a tanyaudvari asztalnál, fejük felett az öreg diófa meddő ágait hirtáztatta végtelen türelemmel a szél. Nézték egymást, fürkésztek egymás tekintetét, arcvonását, mozdulatát, gondolatát, jó ideig egyikük sem szólt. Hogy hasonlítunk egymáshoz, gondolta a férfi, s nem vette észre, hogy kesernyés mosolyféle ül ki az arcára. Én az apámhoz, a gyerek énhozzám, és ha néhány év múlva neki is fia születik, az meg majd őhozzá. Meddig növekszik még, meddig hosszabbodik, súlyosodik ez a lánc, mikor pattan már el végérvényesen egy szem? Behunyta a szemét, s leeresztett szemhéja mélyvörös vetítövásznán ugrálva, meg-megakadva, majd újra szaladva máris megjelentek a képek. Peregtek megállíthatatlanul. Amilyen megállíthatatlanul a katonák jöttek előre ezeken a képeken: jöttek a kerten át, csizmájuk, bakancsuk, bocskoruk alatt ropogtak a letöredezett gyümölcsfaágak. Heten vagy nyolcan voltak – nem volt rá idő pontosan megszámolni őket –, közülük ketten civilben, de ezeknek is puska lógott a vállukon. Erre tartottak, egyenest a diófa felé.

– Nem értelek, apa, miért torkolod le öregapát – hozta vissza a mostani tanyaudvarba fia hangja. – Én bizony nagyon is kíváncsi vagyok erre a kutya-históriára.

– Meg sem említetted sosem a gyerekeknek? – kérdezte az öregember, s most egyenest a fia szemébe nézett. – Egyetlen szóval sem említetted? Hogyan tudtad ezt ennyi ideig kibírni?

– De hát minek említettem volna: több mint negyven éve vége a háborúnak – mondta a férfi. – El is felejthettem közben.

Belül meg arra gondolt, hogy mégsem volt okos dolog kihozni a gyereket ide a tanyaára. Több mint egy éve nem járt kinn: mióta elkezdett embe-
resedni. Gyerekkorában heteket töltött el itt a nagyszülei tanyáján, amely jó hosszú ideig az ő tanyája is volt, de mióta az öreg egyedül maradt – teljesen megcsontosodott és megkeseredett –, nem szívesen engedte ki hozzá. Inkább őt próbálta beédesgetni magukhoz a városba, ami elmagányosodásának első hónapjaiban valahogy még sikerült, sőt akkor az is szóba került, hogy az öreg eladja a tanyát, és hozzájuk költözik, de aztán váratlanul begubózott – mit begubózott: kemény csonthéjból vont kerítést maga köré –, s ettől kezdve egyre ritkábban találkoztak. Ő még csak ki-kinézett hozzá, néha a felesége is vele jött, de a gyereket már nem szívesen engedte ki. Nem akarta, hogy mindenfélével telebeszélje a fejét. Ha ők az asszonnyal ki is autóztak hétvégeken, csak napközben maradtak, estére mindig visszamentek a városba. Nemigen tudtak magukkal mit kezdeni itt a tanyán: kínosan unatkoztak. Az apja pedig egyáltalán nem igyekezett, hogy szórakoztassa vagy netalán marasztalja őket, hogy elviselhetőbbé tegye számukra az ittlétet: csak ült moccanástalan

a nagy diófa alatt, enyhén reszkető fejjel bámult a régi kerítés nélkül maradt gazos kert vége felé, el a végtelen szántások irányába, vagy szóttanul járt-kelt a kopár tanyaúdvarton, etette-itatta csekély számú megmaradt jószágát. Hetvenhat évesen sem szorult a segítségükre, de még csak meg sem engedte, hogy hozzányúljanak valamihez. Hosszú idő után most történt meg először, hogy a gyereket is magával hozta, sőt nemcsak hogy magával hozta, hanem előző éjjel kinn is aludtak a tanyán. Ki tudja, milyen hosszú idő után először. Az öreg viselkedésén nem tapasztalt semmiféle változást, ugyanúgy üldögélt a nagy diófa alatt, mint korábban bármikor, ugyanolyan szóttanul járt-kelt az udvaron, most, a reggeli után azonban, alighogy kiültek ide, mindjárt előhozakodott a kutyával. Úristen, mikor fogja már elfelejteni, mikor lesz ennek egyszer vége? Nem, a katonák nem álltak meg a kertkapunál: a legelől jövő egyetlen határozott mozdulattal betaszította, s jöttek megállíthatatlanul a fiatal diófa felé, amely alatt az apjával álltak; behorpadt oldalú vasvödörből talán éppen a tövét locsolgatták, hogy minél előbb termőre forduljon. A katonák hadarva, hangosan beszéltek, többen is egyszerre, egyetlen szavukat sem értette. Aztán lökdödni kezdték az apját, az egyik puskatussal mellbe is taszította. Ekkor sikoltott föl az anyja a gangajtóban, s bizonyára ekkor kezdett el sírni ő is: a lefutó könnyek nyoma most is itt ég az arcán. Azóta megtanult befelé sírni, ha fuldokolva is, lenyelni könnyeit, senki ne szánakozzék rajta, de akkor úgy folyt a könnye, mintha soha nem akart volna elapadni. A katonák ránéztek, aztán egymásra, s mintha valamelyest elbizonytalanodtak volna. Az egyik még egyszer mellbe taszította az apját, de most már csak nyitott tenyérrel, nem puskatussal – már-már barátságosan –, valamit még mondtak neki, már nem annyira kiabálva és kevésbé hadarva, mint előbb, aztán váratlanul sarkon fordultak, s amerről jöttek, a kerten át, elcsörtettek a szántások felé. Egyenruhájuk átható naftalinszaga ott maradt a levegőben. Már a kertkapunál jártak, amikor valahonnan, talán a góré vagy az ól irányából egészen véletlenül elősomfordált a Bogár, akit az apja kölyökkutyaként szedett föl valahol a határban, talán azért nőtt annyira a szívéhez, s a farkát behúzza, szaglászva elindult a katonák nyomába. Sohase hitte volna, hogy ennyire fülsiketítő hangja legyen a katonapuskának, és hogy egyetlen lövéssel meg lehessen ölni egy ilyen életrevaló kutyát. Az apja földből kimeredő egyenes alakját már sohasem lehet elfeledni, ahogy állt ott a kutya szánalmasan összezsugorodott teteme fölött, „talán ha megkötve tartom”, motyogta, „talán ha kötve van, nem lövik agyon”, s az anyja kéztördeléses szífogását: „Jó, hogy nem minket, ez vigasztaljon.”

A férfi nézte az apját, nézte a fiát; hogy hasonlítunk egymáshoz, gondolta megint, hangosan meg ezt mondta:

– El is felejthettem közben. Miért ne felejthettem volna el: negyven év igen nagy idő. Én pedig még egészen gyerek voltam akkor.

Útek az udvari asztalnál, fejük felett változatlan türelemmel hintáztatta a szél az öreg diófa meddő ágait. Nézték egymást, fürkészték egymás tekintetét, arcvonását, mozdulatát, gondolatát, jó ideig egyikük sem szólt. Ekkor észrevették a katonákat, ahogy jönnek a gazlepte, kerítés nélkül maradt kerten át, csizmájuk, bakancsuk, bocskoruk alatt ropognak a letöredezett gyümölcsfaágak. Heten vagy nyolcan lehetnek – nem maradt rá idő pontosan megszámlolni őket –, közülük ketten civilben, de ezeknek is puska lógott a vállukon. Erre tartottak, egyenest az öreg diófa felé. A gyerek eszmélt először: minden sietség nélkül fölállt, s elindult a belső udvar irányába.

– Megyek, megkötöm a kutyát – szólt nekik vissza.

A férfi gyomra görcsbe rándult, mondani akart valamit, talán hogy „most mit kell hülyéskedned?“, vagy hogy „te is egészen meg vagy örülve“, de az apja elváltozott arcára nézett, s torkán akadt a szó.

A katonák pedig jöttek a kerten át, jöttek megállíthatatlanul.

MAGÁNBSZÉD

Kíváncsian, és bevallom, némi szorongással várom a kritikát a *Ketrecbál*ról, Dudás Károly kisregényéről, amelyet én nagy élvezettel olvastam. Nem egyszerre, mert ahhoz túl tömény próza ez énnekem, hanem apránként, oldalanként, vagy legföljebb fejezetenként, ha olykor magával ragadott a cselekmény sodra. És ott éreztem magam a bácskai tanyavilágban, időtlenségében és a mában, a magyar finitizmus szépséges élőképei között. Cirkusz, kocsmá és temető elmosódott határmezsgyéin, valami olyan duhaj reménytelenségben, hogy belefájdult a szívem. Amivel külön megörvendeztetett a *Ketrecbál*, az az író őszintesége. Hogy olyan eseményeket is érint, amelyeket a vajdasági magyar irodalom eddig óvatosan megkerült, de amitől persze az életből és az emlékekből nem tűntek el ezek az események. Az érdekeltekből, mint ebben az esetben, meg különösen nem. Miért? Mert önkényeskedő finánc meg furfangos parasztasszony éppúgy volt, mint beszolgáltatás, s a földön élő ember zúgolódása az adó ellen, ami már szinte hagyomány. És ő hagyja, hogy parasztjai nyíltan, olykor a kifakadás túlzásával beszéljenek róla. Az indulat erupciója hozzátartozik a drámai jelenetek sűrű légköréhez, s ha Dudás Károly nem hagyja elkenni, hanem kicsit talán még szaporítja is a féktelen kitöréseket, az mondjuk írói természet dolga, és hozzátartozik egy kicsit a magyar próza népi változatához. S épp itt érzem én Dudás Károly erejét: írásainak szinte folklorisztikai hitelében. Mert nem csak tartalomban, balladás hangvételében is lenyúlnak, érzésem szerint gyökerei az itteni magyar élet mélységeibe. Magó

Gellért „idegenbe szakadt honfitársunk” látogatása csak alkalom a közelmúlt újraéléséhez, a cirkusz meg ellenpont, játék és ürügy. És az az alkalomteremtő tényező, amelyhez talán a Tanyaszínház vándorútjain merítette ihletét az író. És egyben dementi a fentiekhez, mert Pávaszem kisasszony meg Vitéz László megjelenése bábszínházzá alakítja időnként ezt a nehéz paraszti életet. Hogy aztán majd az Engelmann lánnyal az egész bácskai földbirtokos világ árnyéka vetődjék rá, s a mesét a valóság fényével ragyogja be. Mindezt a kritika majd alaposabb elemzéssel fogja elmondani, ha nem is ért egyet mindazzal, amit itt mondtam. De remélhetőleg *salvus conductust ad* Dudás Károly kivételes epikai tehetségének. Legalább ezt szeretném remélni a hozzáértő kritikától, vagyis a fenntartás nélküli elismerést, miközben nem bánom, ha műfaji kérdéseket taglalnak a regénnyel kapcsolatban, és szerkezeti kulcsproblémákat feszegetnek. Csak azt ismerjék el, hogy kivételes produkció a Ketrecbál, Dudás Károly regénye.⁶

Herceg János

In: DUDÁS Károly 2010. *Ketrecbál. Regény.* (Klasszikusaink 3; Életjel Könyvek 139.) Életjel, Szabadka

⁶ HERCEG János 2010. Magánbeszéd [a védőborító hátoldalán]. In: Dudás Károly: *Ketrecbál. Regény.* (Klasszikusaink 3; Életjel Könyvek 139.) Életjel, Szabadka.

POSZTMODERN FOLKLÓR

POSTMODERN FOLKLORE
POSTMODERNI FOLKLOR

FENYVESI OTTÓ

költő, író, szerkesztő, képzőművész
fenyvesiotto@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Fenyvesi Ottó posztmodern lírai szociográfiája a vajdasági Mohol-Gunaras múltját, térszerkezetét és kollektív emlékezetét vizsgálja. A versciklus családtörténetek, helytörténeti adatok és mindennapi életképek révén rajzolja meg a bácskai falusi lét 20. századi tapasztalatát, különös figyelmet fordítva a hagyományos paraszti kultúra felbomlására és a történelmi traumák lenyomataira. – A mű poétikája a folklór elemeit, a szociográfiai érzékenységet és a posztmodern líra eszköztárát kapcsolja össze, így egyszerűre működik emlékezeti dokumentumként és autonóm irodalmi alkotásként. A szerző vajdasági kötődései és sokrétű alkotói tevékenysége meghatározó módon járul hozzá a személyes és kollektív emlékezet összekapcsolásához, valamint a periférikus terek irodalmi újraértelmezéséhez.

KULCSSZAVAK • irodalmi szociográfia, vajdasági magyar irodalom, folklór, közösségi emlékezet, falusi lét, posztmodern líra

GUNARAS

Az én szülőfalum nem világváros. Csak egy kicsi, magyarok lakta falu, Moholtól nyugatra, Közép-Bácskában. Nincsenek folyók, és hegyek sincsenek a közelében, csak bőven termő alföld, síkság. Messzire el lehet látni, sokan kémelelték erre a látóhatárt.

Gunarason nemcsak lagnak emberek, de élnek is. Vannak olyanok, akiknek nagyapja és ükapja is itt élt.

A mi kis falunkban sok minden történt. Rossz is, jó is.

Betonút épült. Kiszáradt a Kopolya. Új házak épültek, néhány meg összedőlt. Ha tudjuk egy helyről, mi volt benne régen, kik éltek a falak között, kiket, miket láttak a néma falak, többet tudunk-e akkor bármiről is?

Nem nagyon, de talán egy kicsit igen.

A házak falaiba beleivódik azoknak a lelke, élete, arca, emléke, hangja, akik köztük éltek, tevékenykedtek egykoron. Mert sokan voltunk, akik ugyanab-

ban a templomban keresztelkedtünk, ugyanabban a szélmalomban örölték a búzákat, és ugyanahhoz a pékhez jártunk.

Persze vagyunk, akik elmentünk. De a szülőföld egy olyan hely, amelyet egész életünkben a szívünkben hordozunk. Ez az a tér, ahol felnőttünk, ahol megtettük az első lépéseket, és ahol felejthetetlen emlékeket szereztünk. Nincs erősebb kötelék, mint a szülőföldhöz, a gyökereinkhez fűződő kapcsolat.

A szülőföld nemcsak az a hely, ahol születünk, hanem az a tér is, amelyben a lelkünk megszületik. A szülőföld olyan, mint az árnyék, mindig követ bennünket, még ha lemegyünk a térképről, akkor is.¹

A FALU TÉRSZERKEZETE

A régi Mohol-Gunaras
 a lexikonokban nem szerepel.
 Pár sor ház volt; két párhuzamos
 és néhány merőleges keresztutca.
 Egymással derékszögben,
 semmi bonyolultság.
 Csak egy közép-bácskai falu.
 Gunaras, a régi moholi, ahol sok volt a lúd.
 Takaros házak, istállók, ólak, górék,
 vetemény a kertben, szalmakazlak.
 Eltévedni lehetetlen.
 Szélmalom, templom, téglagyár.
 A terület egy része közlegelő.
 A falu szélén volt a Kopolya,
 egy ingovány a topolyai úton.

MOHOL-GUNARAS

Jegyezz meg minden gunarasi dolgot!
 Évtizedekig Moholhoz tartozott,
 mindenki úgy hívta: Mohol-Gunaras,
 majdnem mindenki, a mesélő öregek,
 a tudós papok és tanítók mind.
 Nekik köszönhetően sok minden fennmaradt,

¹ A versciklus megírásakor a szerző a Nemzeti Kulturális Alap alkotói ösztöndíjában részesült.

a lényeg: dolgos emberek laktak arra.
Mohol-Gunaras már a múlté.
Csak a krónikák emlegetik,
már Topolyához tartozik.
Tőlük kapta a villanyt és kövesutat.
Mohol felé csak egy poros, sáros út vezet,
egy vég nélküli, hosszú nyíl a semmibe.
Egy dülőút a düledező, elhagyott
tanyák között, Mohol irányába,
ahol Moholy-Nagy László,
a világhírű képzőművész nevelkedett,
aki meg sem állt Berlinig, Chicagóig.
Mohol-Gunaras már nincs.
A történetek folytatás nélkül megszakadtak,
talán még mindig a mese végére várnak.
Voltak dolgok, melyekről nem volt szabad beszélni:
az öreg Hermeczet, másokkal együtt,
a partizánok 1944 őszén kivégezték,
mert magyarkodott.

A HELY SZELLEME

A szobában, az asztal felett,
ott gyülekeztek a szellemek.
Lógtak a petróleumlámpák,
kanóc vagy rongy égett bennük.
Voltak, akik mécsessel világítottak.
Szorgalmas, kérges kezű emberek
körbeülték az asztalt. Áldást kértek.
A tisztaszobában aludt a család.
Apó meg hátul, a fáskamrában,
belefásult már a nincstelenségbe.
A kamrában zsír volt,
a padláson pedig az ősök szelleme.
Onnan kukucskáltak tétován,
nagyokat kacagva az új világ meséin.
A kiskapu mindig nyitva volt.
A hely szelleméből hátra is jutott:
a disznóól réseibe.

BOGARAS

A Kopolyával szemben volt egy
dűlőút, rajta egy sor ház.
Falusi csendélet: két kutya,
több macska, tehenek, borjak,
sokféle bogár és egy
hétfejű repülő disznó.

BOGARASBAN

Sokféle az ember, Uram.
Túl sok az identitás.
Erős és gyenge jellemű, okos és ostoba.
Félkegyelmű és bogaras lángelme?
Az emberek egész nap összevissza beszélnek,
és nem akarják megérteni egymást.
Így megy ez, és így is fog menni,
amíg a világ világ.

A BALASSÁK

Kezdetben a Balassák Bogarasban laktak,
régés-régen pedig Kékkő (Modrý Kamen) volt a fellegráruk.

„Már szintén az idő vala kinyílásban”:

a Balassák kékkői várában fennmaradt levéltár bőven szolgál iratokkal és a tatárjárás előtti oklevelekkel is. A Balassák származását a meglévő levéltári adatok szerint 1224-ig szakadatlan láncolatban követni lehet.

Az írások I. Detréig vezetnek vissza. Az egyik első oklevél szerint Detre 1229-ben II. Endre magyar királytól földet kap Borsodban. Az irat szerint Detre „Procurator de Zolum”, de egyszersmind „Comes” (főispán) is. Egyes történírók szerint zólyomi főispán, sőt vannak, akik nádorként említik. Detrének négy fia volt: Mikó, Péter, Miklós és II. Detre.

A Balassa-család birtokai: Sztraczin, Zahora (Nógrád vármegye), Cserne, Detrekő (Borsod vármegye). A későbbi birtokok: Esztergály, Busa, Ludán, Halászi, Gyarmat, Kékkő (Nógrád vármegye), Aba (Hont vármegye), Újfalu, Palugya (Liptó). A család érdekeltségébe tartozott még: Hídvég, Kricsóvár, Deregély, Szolna, Illés, Mankó, Galábócs, Szklabonya, Pribelyi, Léva, Csábrág, Szitnya, Munkács, Tasnád, Szatmár, Nagybánya, Diód, Látha, Sárospatak, Lipótújvár, Ozdin.

Híresebb Balassák:

- I. Ferenc (szőrényi bán, a mohácsi csatában halt meg),
- I. Imre (erdélyi vajda),
- VI. János (honti főispán, királyi ajtónálló),
 - I. Bálint (vitész, költő, lásd összes verseit),
 - I. András (királyi főkomornok mester),
 - I. Pál (püspök),
- VIII. Ferenc (gróf, bán),
 - II. Bálint (gróf),
 - II. Pál (gróf, Gömör megye főispánja),
 - I. Ádám (császári-királyi kamarás).

Rajtuk kívül számos feleség, özvegy, apáca, királyi főajtónálló, esztergomi kanonok, prépost, harcos, lócsiszár található a családfán.

A leghíresebb Balassa: Bálint, aki 1554. október 20-án született Zólyom várában. Ősei állandó és tántoríthatatlan harcosok voltak a törökök elleni küzdelemben. Apja, Balassa János, a bécsi udvar szolgálatában állt, előbb Szolnok várkapitányaként, majd bányavárosok főkapitányaként szervezte a harcot. Hűtlenség miatt 1569-ben Dobó Istvánnal, Eger hős várkapitányával együtt perbe fogták és bebörtönözték. 1572-ben felmentették a vádak alól, és Bálint fiával részt vettek a pozsonyi koronázó ünnepségen. Bálint már fiatal korában megismerkedett a kor humanista műveltségével. Tanítója Bornemisza Péter volt. Balassi név alatt a magyar líra első nagy tehetsége. Kalandos életútja 1594 májusában Esztergomban, a törökök ellen vívott csatában ér véget.

A fekete bárány Balassa: József 1774-ben menekült nejével, Kolop Petronellával és kilencéves fiával, Istvánnal az Alföldre Caraffa gróf elől. Kitagadták a családjából, mert nem nemes származású nőt vett feleségül. Egyesek szerint Petronella egy felvidéki katonatiszt leánya volt.

Más elbeszélések szerint József feleszeretett egy jobbágy-leányba, s mivel családja nem akart beleegyezni a házasságba, felcsapott juhásznak, elvándorolt Bácskába, Csantavérre.

Tény, hogy a csantavéri plébánia 1782-től vezetett születési anyakönyvében számtalan Balassa születését anyakönyvezték. 1799. január 6-án a következő bejegyzés található:

„Újszülött: Gáspár. Apa: Balassa József. Anya: Kolop Petronella.”

A Délvidéken nemcsak Csantavéren él nagyszámú Balassa, hanem Péterrévén (Pecellón) is.

A Balassákat *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete* (III. kötet, 1992) is emlegeti.

A *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle) 2004/29. számában olvasható Balassa Rudolf tanulmánya *Kutatásaim a Balassa-ősök után és a pecsétnyomó titka* címmel.

A folyóiratban nyolc tábla található, amelyeken Balassa Józseftől végigkövethető a bácskai Balassák összes leszármazottja. A VIII. tábla többek között tartalmazza Péter dédapám, Gellért nagyapám (1901–1973), édesanyám, Balassa Piroska (1928–2010), valamint zárójelben édesapám, Fenyvesi Mihály (1929–1986) nevét.

Mindez tintával írva nagyon az oklevelekben. Itt vannak a dobozban, időrendbe szedve, ki is adjusztálva, aláhúzogatva, lábjegyzetelve.

Háborúk, cselszövések, párbajok, száműzetés lengyel földre, világfájdalmak, bonyodalmak, tragikomédiák, házasságok, egy erdélyi asszony keze, szerelmek, Júlia, Célia.

*„Jelentem versben mesémet,
de elrejttem értelmemet;
Kérem édes szeretőmet,
Fejtse meg nekem ezeket:”*

Balassa Gellért és családja Bogarasban vészelté át a második világháborút és a partizán „felszabadítást”, a magyarok lemészárlását, majd telket és földet kaptak Mohol-Gunarasban. Istennek hála, ezután nagyon nagy baj már nem történhetett velük.

A FALU FELETT

A falu felett vadászgép suhan,
a Bara partján sok a szúnyog,
a vizek tündérét bezárták egy pincébe.
Egymásnak verseket suttnognak a fák.

A POCSOLYA TÖRTÉNETE

Nekem a pocsolya is a táj szerves része,
és a Kopolya melletti sáros út is, meg
a vetésre váró barázdán billegő madarak.

A TANYA

A szülőföld. A „kapirgálós” tanya
tele volt kapirgáló tyúkokkal,
kacsákkal, libákkal, malacokkal.
Szárnyaló galambokkal.
Fákkal szegélyezett út vezetett a tanyaára.
A gazda csak nagyjából tudta,
hány disznó hízik az ólban,
tyúkot pedig nem ültettek kosárba,
mert előhozta ő magától az utódait
valamelyik szalmalukból vagy a szárkúp alól.
A tyúkokat reggel meg kellett tojózni,
hogy hány tojásra számíthattunk.
Lesz-e miből levestésztát gyúrni?
A tojások föllelése nagy gondot okozott.
Nem vesztek kárba, legföljebb
előjöttek maguktól csirkeként.
Minden tojás bio volt,
minden csirke és tyúk is az,
inkább a szabadságuk hívta föl rájuk
a figyelmemet, mintsem a bioságuk.
A tanya az elmaradottság jelképe volt,
ahova a kultúra nehezen szivárgott be.

A SZÓBESZÉD

Azt mesélték: a háború után,
amikor Titóék népszavazást írtak ki
Jugoszlávia sorsáról, maradjon a királyság
vagy inkább kommunista köztársaság legyen,
a helyiek 100%-ban a királyságra szavaztak.
A községi elöljárók meghamisították az eredményt,
nehogy megorroljon a gunarasiakra az új hatalom.
Kommisszárokat küldtek a faluba:
hithű elvtársakat.
A szóbeszéd szerint a környéken élő kolonisták
negyvennyolcban löfegyvert kaptak,
mindenkinek ott lapult a szekrényében.
Azt beszéltek.

A ZEMZADRUGA

A föld kellett nekik.
 Mindenki ment a Zadrugába.
 Társulni kellett, a földet be kellett adni.
 A közösbe. Szót kellett fogadni,
 az ember könnyen pórul járhatott.
 A Zemzadruga tele volt párttitkárral,
 brigadérossal. Voltak traktoristák, bakterok.
 A parasztok csak szántottak, vetettek,
 nem esett nehezükre a munka,
 szerették a földet művelni.
 Novemberben már el volt vetve a búza.
 Dicsértessék!
 Nem mondta senki:
 egyik napról a másikra
 megváltozott minden.
 Elvtársak jöttek a városból.
 Dicsértessék!
 A papot szívroham vitte el.
 Gyöngé volt a szíve és a falu hite.
 Erre mindenki római katolikus,
 csak Moravica és Feketics református.
 Dicsértessék!

A HALÁL CSÓKJA

A 19. századi bejegyzések szerint,
 sok gyerek torokgyíkban halt meg.
 Harmada, fele? Régen volt.
 Már csak kunkorodó betűk a sárguló papíron:
 torokgyík. Diftéria.
 A halál csókjának is hívták,
 se szegényt, se gazdagot nem kímélt.
 A torokgyík családonként két-három gyereket is elvitt,
 de olyan is volt, hogy mindegyik belehalt.
 A mi időnkben már nem kellett
 nyolc-tíz gyereket szülni ahhoz,
 hogy a többség megérje a felnőttkort.
 Diftéria. Torokgyík.

Féltek tőle a bácskai emberek.
Én is a gyíkoktól,
de a kígyóktól nagyon.

OKTÓBER LEGVÉGÉN

Kukoricaszedéskor születtem,
a Dózsa György utca végén.
Tele volt a saroglya szóval, kacajjal,
kukoricával. Még a novemberi esők előtt
be kellett takarítani a termést.
Az első emlékek: békebeli zamatok,
csirkepaprikás zúzával, friss krumplival.
Olykor talán pirkadt, reggeledett,
a nyitott ablakban harang szólt.
Mentünk a nagymamákhöz,
ledobtam fejemről a micim,
az asszonyok szóltak,
anyám visszament érte.
Mevolt még az összes haja,
különös béke honolt a faluban.

GERGŐ

Nem akartam megszólalni.
Szüleim már azt hitték, kuka leszek,
néma, mint a falon lógó szentképek.
Aztán hároméves koromban váratlanul
elszóltam magam, megeredt a nyelvem.
A tisztaszoba ablakában álltam,
odakint, az utcán, a szomszéd fiú éppen arra jött.
Anyám neki köszönhette az első kerek mondatom:
– Ott megy a Gergő!

A KISVASÚT

A kisvasútról nem sokat tudok.
A sínpár Gunarásból, a Zemzadrugától
nyílegyenesen vezetett, a Szőke-soron keresztül
Kishegyes felé, az ottani igazi vasútállomásra.

A kisvasúton általában cukorrépát szállítottak.
 Kishegyesről vitték tovább a verbászi cukorgyárba.
 Gyerekkoromban a falu határában répahegyek álltak,
 melyeknek tetejéről tán' még a topolyai
 katolikus templom tornyát is látni lehetett?
 Amikor megépült a kövesút Topolyára,
 felszedték a síneket.
 Teherautók jöttek a termésért.
 Volt egyszer egy kisvasút,
 már csak híre maradt.

ABBÓL A KÚTBÓL KIJUTNI

Vizet húzok a kútból.
 Falusi, ásott kút.
 Legalább tíz méter mély.
 Vizet húzok, friss, földmély illatú vizet
 abból a gunarasi kútból, melybe Fenyvesi Sándor
 nagyapám szerelmi bánatában beleugrott,
 miután három napig nem ment haza.
 A Nagyvölgyben beleszerelmesedett a kocsmárosnéba.
 Elmulatta a búza árát, de boldogságával egyedül maradt.
 Nagy bújja közepette hazajött, és beugrott a kútba.
 Nem tudott úszni, azt remélte, majd belefutad.
 Errefelé, Közép-Bácskában, nehéz megtanulni úszni:
 nincs folyó, csak térdig érő bara meg kopolya.
 Nagyapámat a Deák szomszédék húzták ki,
 nem fulladt a kút vizébe.

Nekünk, gyerekeknek a kút felé
 nem volt szabad menni, belenézni meg pláne!
 Mert ott laktak a tündérek és boszorkányok.
 De titokban azért mindent láttunk,
 és gyorsabban vert a szívünk,
 ha vizet kellett húzni abból a kútból.

Még ma is érzem a föld mélyének illatát,
 és sejteni vélem a kút mélyén rejtőző
 különös titkokat.

A NAGYVÖLGY

A modern kori történelem első elnéptelenedett települése a Bácskában. 2015-ben hagyta el utolsó lakosa. Eltűnt, mint az erő, a bizonyosság, a hit, a tekintély, a férfiaság és a megváltozhatatlanság boldogsága.

ERZSÉBET

Ő volt a nagyanyám, a falubelieknek: Örzse néni.
Deák vezetéknevvel anyakönyvezték Moholon.
Délutánonként kint ült a ház előtt,
várta a szomszédokat vagy az unokákat.
Egész életében tyúkokat kopasztott,
a kiskacsáknak csalánt tépett,
tehenet fejt, túrórt sajtolt,
kukoricát kapált és morzsolt,
kakaspörköltet főzött.
Kertet művelt, a lehullott gyümölcsökből
pálinkát főzött. Még halála előtt is.
Kilencvenhárom évig élt, megcáfolva azt a tézist,
hogy azok élnek legtovább,
akik nem csinálnak egész életükben semmit.
Sokat imádkozott, búcsúba járt.
A kakastökét nem szerette,
mindig akkurátusan apróra szeletelte,
és odaadta a macskáknak.

SZÖKTETÉS

A Fenyvesi és a Balassa család Mohol-Gunarasban,
az Ady Endréről elnevezett utcában lakott.
Egy ház volt közöttük, a Toldiaké.
Feloldhatatlan ellentét feszült a Fenyvesik és a Balassák között.
Ennek a titoknak nyitjára máig nem sikerült rájönnöm.
Csak azt tudom, hárman voltak azok a Balassa lányok.
Szép és szorgalmas ivadékok. Jó volt rájuk nézni.
Ötvenhárom ősz végén anyámat apám elszöktette.
Kint húzták meg magukat a szülénél,
a faluszélén, az iskola mögött.

Sándor nagyapám soha nem bocsátotta meg apámnak,
 hogy egy Balassa lánnyal fűzte össze az életét.
 Engem, a szerelemgyereket, mogorván szemlélgetett,
 barna szemében nagy-nagy szomorúság lakott,
 párban és hűségben a boldogsággal.
 De ez régen volt. Persze nem elég régen, hogy elfelejtsem.
 Sándor nagyapám egyszer befogta lovait a szekérbe,
 maga mellé ültetett bennünket, kiskamaszokat,
 Pétert és engem, és elindultunk a bosztánba,
 a nagy fekete dinnyék közé.
 Mileševo felé, a dinnyeföldre.
 Talán eszébe jutott, hogy gyerekkorában
 errefelé egyszer herét kaszált,
 és kiszakadt a hasfala. Sérvét többször összevarrták,
 de a nehéz munkától újra és újra szétszakadt a cérna.
 Sérvkötője volt. Reggelente visszatúrte
 a helyére, amit kellett, és elindult dolgozni.
 Fejében ez a mozdulat később Fehér Ferenc bácskai
 költő, a Félúton című versének soraival nőtt össze:
 „Úgy hordom itt már napok óta a tájat,
 mint bensejét a felhasított állat”.
 Nagyapa némán, felhasított hassal szemlélte,
 ahogy egy árva nyárvégi napsugár eltéved,
 és elpityeredik a dinnyeföldön.
 És nem felejtettem a lényegét sem:
 azt a nagyapámmal eltöltött dörmögő,
 jóízű csöndöt a dinnyeföldön.

ZENTAGUNARAS

Az más tészta, az nem is Gunaras,
 az Novo Orahovo, a szomszéd falu,
 ruszinok és tótok is laknak ott meg szerbek
 meg a Fontányiék Katinka lánya.
 A miénk Mohol-Gunaras volt, valamikor,
 az igazi, magyar Gunaras.
 Moholhoz tartozott, Orahovo meg Zentához,
 most mindkettő Topolya községhez tartozik.
 Szóval van itt bőven keveredés.
 Erre sok mindenből kettő van,

Gunarasból például három,
mert Ada egyik részét is úgy hívják.
Bogarasból csak kettő van,
az egyik itt Mohol-Gunaras mellett,
a másik pedig a zentai úton, Tornyos után,
a Rózsa Sándor vendéglője közelében.
Egyszer Öcsivel elindultunk Zentagunarasra
biciklivel, de nem jutottunk messzire,
mert csak egy biciklink volt,
egyikünk hajtotta, a másikunk meg a vázon ült,
s az nem valami kényelmes.
Elfáradtunk, visszafordultunk,
különben az út is nagyon poros volt,
bokáig ért, nehéz volt benne a haladás.
Európa legjobb termőföldjét
a Duna és a Tisza szállította ide,
lemosta a Kárpát-medence termőtalajának
legjavát, és lerakta Bácskában.
A zsíros, fekete humuszt,
amely fölött pacsirták röpködnek.
Hosszúk arrafelé, nyáron, a nappalok.
Hosszabbak, mint a Dunántúlon.

A NAGYMAMA VADKÖRTEFÁJA

Az Ady Endre utca párhuzamos a Fő úttal.
Ott lakott a Fenyvesi nagymama és a nagytata.
Nekünk, gyerekeknek a padlásra tilos volt felmenni.
Az istálló tele volt borjakkal, üszökkal, tehennel,
kancákkal és kiscsikókkal.
Hátul voltak a fészerek és a kukoricagóré,
leghátul a szalmakazal és a szecs kavágó,
attól félni kellett, nagyon.
Hatalmas kert tartozott a házhoz.
Tele volt veteménnyel és gyümölcsfával.
Jókait kicifrázva: az ég nem a csillagoknál kezdődött,
hanem annak a gunarasi vadkörtefa hegyénél.

SÁNDOR, A MÁSIK NAGYAPÁM

Nagyapám, a Sándor, a szótlan Fenyvesi,
egyik délelőtt befogta a lovakat.
A kicsikót a szekér végéhez kötötte.
A saroglyába tett egy kaszát és két vasvillát,
majd felültetett Öcsit és engem a kocsira,
miután megigazította kalapját, ő is felszállt.
Elindultunk Gunarasból, ki a határba,
a bosztánba, a dinnyeföldre.
Öcsi kezébe adta a gyeplőt, mert
ő már előtte is hajtott lovas kocsit.
A ménék egykedvűn poroszkáltak a bácskai porban.
Amikor kiértünk a Kopolya mögötti földekre,
nagy fekete és sárga dinnyéket kerestünk.
Nagyapám szakértelemmel kocogtatta őket.
Kortyoltunk az otthoni vízből.
Az égen nem volt sehol egy felhő.
Nagyapám fiatalon megtanult a kaszával banni,
de kiszakadt a hasfala. Úgy élt évtizedekig.
Verbászon összevarrták, de újból szétszakadt.
Aztán hagyta, mit volt mit tenni?
Dolgozni kellett, keményen.
Látástól vakulásig.
Kaszált egy keveset. Herét.
Öcsivel felraktuk a szekérre.
Nagyapám kiválasztott három-négy dinnyét,
sárgát és görög feketét.
Feltette őket a kocsira.
Valamit szeretett volna még mondani,
de csak nézett, hosszan, Mileševo irányába.
Mintha várt volna valakit?
Miután megigazította sérvét és
kalapját a fején, csak legyintett egyet,
mintha – mi gyerekek – úgyse értenénk
semmit se.

A FENYVESI TATA

Seggnyalásban sosem volt jó.
Majdnem kopasz volt.
Volt egy fiatalkori sérve,
és majdnem mindent tudott a világról.
Felnéztünk rá.
Nem ment a Zemzadrugába.
Mentünk Braziba, Kavillóba, lagziba.
Szeretett enni és mulatni.
Amikor a szabadkai kórházban meghalt,
a mentősök hazahozták,
az asszonyok felöltöztették
kedvenc fekete öltönyébe, alatta fehér ing
és egy sosem viselt nyakkendő.

AZ ISKOLA

Nyolc tanterem, tanári,
az udvaron lehetett tornázni.
A gyerekek iskolába mentek.
Tele volt a szekérderék.
Mindenkinek volt csúfneve.
Nyolc osztály, alsó és felső tagozat.
Az emberben erős a tudásszomj,
és általában jó a magaviselet.

A LEGYEK MIND

Amikor végre kigyulladt a villany,
micsoda öröm volt a faluban.
Abban az évben sok volt a légy.
A szomszéd falvakból és még
Kavillóból is mind odajött.
Abban az évben sok volt a légy.
Dongó, szarevő, döglégy, lódarázs,
és mind ott röpködött a fejünk felett.
Ott gyülekeztek mind a lámpák körül.
Ne legyen se jobb, se rosszabb esztendő.
Ne legyen, ne legyen.

MOZI, TÁNC ÉS KUGLI

Esténként pergett a film,
amerikai limonádék, westernek,
olasz neorealisták, francia vígjátékok,
jugoszláv partizánfilmek,
magyar operettek.
Esténként filmet vetítettek,
tíz sor szék. Frissen olajozott padló.
A hétvégén meg bál volt a kultúrban:
multság, tánc és táncika.
A gardedámoktól kellett engedélyt kérni,
ha valaki lánnyal akart táncolni.
A faluban volt egy szélmalom.
Benne működött a Bagó Bar.
A teraszon zenekar játszott:
basszus, dob, ritmusgítár.
Mikrofon, erősítő és hangfalak.
A buszmegállónál, a sarki kocsmá
udvarán kuglipálya is volt.
Ott gurította a golyókat néhány aggregény,
akiknek nem jutott hitves a faluból.
A lányokból nem az ördögöt akarták kiűzni,
hanem a szüzességet.

KAVILLÓRA MENTÜNK

András napján nagy hó esett.
Kavillóra mentünk tévét nézni,
szánkóra ült az egész család.
Apám befogta a lovakat.
Siklottunk, alattunk hó csikorgott.
Keresztapámat Andrásnak hívták,
ő volt a falu esze, tévét vett
a hóval borított faluházba.
Ott szorongott mindenki, aki időben érkezett.
Kavillón vártuk az Angyalt,
akit Roger Moore-nak hívtak.
Rolls Royce-ban ült, és egy titokzatos
gyilkos után nyomozott.
Csak másnap délelőtt
mentünk haza, Gunarasba.

OLIMPIA

A falu focicsapata.
Gyakran megesett, nem volt elég focista,
kevesebb játékosal léptek pályára.
Nem értek rá a legények.
A szombat esti bálban úgy berúgtak,
egész délelőtt csak hánytak.
A vajdasági magyar csapatok
(Topolya, Kanizsa, Zenta, Ada, Csantavér,
Kishegyes, Becse, Pecelló, Moravica)
nem vihették semmire,
maximum a vajdasági ligáig.
A szabadkai Spartacus is csak
a második vonalban vergődött.
A gunarasi Olimpia meg pláne,
a legalacsonyabb osztályban,
a topolyai közséigi ligában szerepelt.
Tíz-tizenkét csapat vetélkedett,
de Gunaras mindig utolsó volt.
Soha nem tudtak elmozdulni a sereghajtó helyről.
Negyven évig tők utolsóak voltak.
Még jó, hogy sehova nem lehetett kiesni.
Ünnep volt, ha évente egy-két meccset megnyertek,
a többit meg nyugodt lelkiismerettel elvesztették.
A környező szerb telepés falvak csapatait
nem is nagyon akarták legyőzni.
Jobb a békesség: kaja, pia, olimpia.

A KEMENCE TÖRTÉNETE

Az ügyesebb mesterek kemencét csináltak.
A lényeg, hogy samott-tégla is kerüljön bele,
mert az tovább tartja a hőt.
Kívül-belül be kellett tapasztani.
Nagyon fontos még a kémény,
és jó legyen a huzat. Nehogy füstöljön!
A kemencébe kukoricaszárral kellett tüzelni.
Ott sülték a cipók, kalácsok és a disznótor
legfinomabb étkei: pecsenye, hurka, kolbász.

A kemence és a fal között volt a kuckó.
 Egy vagy másfél méter széles rés.
 A kuckóban feküdni lehetett,
 a subán, a birkabőrökön az igazak álmát aludni.
 A kemence párkányára a nagymama
 ceruzával írta fel a rég nem látott unokák nevét.

GELLÉRT, A MÁSIK NAGYAPÁM

Mindig volt tehenük.
 Mindegyikre emlékezett, tudta a nevüket.
 Negyven évre visszamenőleg.
 Néha mesélt róluk, mint elhalt rokonokról.
 Sári ilyen volt, Rózsi meg olyan. Egyik szőke, a másik barna.
 A teheneket fejni kellett minden este,
 mi, gyerekek sorban álltunk a kisbögérekkel.

És akkor még a lovakról nem is beszéltünk.
 Lovak, lovak, csikók. Paripák, kancák, csődörök.
 Gellért nagyapám lovai: Lepke, Liszka, Győztes.
 Négy évtized alatt egy egész ménés összegyűlt.
 Gyerekkoromban lovak szaladgáltak azon
 a gunarasi udvaron, szemükben emberi értelemmel.
 Álomban szárnyuk nőtt, sörényükbe kapaszkodva
 suhantunk hetedhét országon keresztül, az Óperencia felé.
 Körülöttünk seprűnyélen repült a sok
 vasorrú bába, boszorkány.

Lovak, lovak, csikók. Paripák, kancák, csődörök.
 Gellért nagyapám lovai: Lepke, Liszka, Győztes.
 Nyerítettek, dobogtak az istállóban.
 És szenvedtek és haldokoltak.
 Nehéz volt az élet, (per pillanat)
 nem akarom részletezni.
 Volt egy pár cipője és bocskora.
 Vigyázni kellett rájuk nagyon.
 Elképzelem, hogyan vágta bütykös lábujjairól
 a körmét a nagyapám. De láttam nagyanyám
 és a Balassa lányok félretaposott cipőit is.

Tele volt a nélkülözés kelléktára.
 Az emberek ráncában ott volt az életrajz,
 a történelem szakaszának nyomai.
 Gellért nagyapámnak mindig fájt a feje.
 Zúgott a füle. Sajgott naphosszat.
 Volt valami a levegőben, atom, ózon?
 Ki tudja? Régen volt,
 de valami mindenképpen volt.
 Mindent felülírt az az átkozott fülzúgás.

Aztán egy szombat délelőtt,
 a magába néző tekintetek gondterheltségével
 gondolt egyet Gellért nagyapám,
 akkor már Topolyán, a Crvena zvezda utcában,
 míg nagyanyám a piacon járt,
 feldobott egy jó erős kötelet a fészter gerendájára,
 az égre tekintett, majd keresztet vetett,
 és fellépett a szekér első lócse melletti lábtartóra,
 onnan rugaszkodott el.
 Lógott, rugdalózkodott, amíg meg nem fulladt.

A szomszédban, a moravicai úton
 lakott egy rendőr, a kövér Milán.
 Ő konstataulta a halál beálltát,
 rekonstruálta a halál körülményeit,
 rámutatott a lábtartóra és odaszólt nekem,
 gyere, fiú, segíts leszedni az öregapádat.
 A teste még meleg volt, de a lelke már messze járt,
 ahogy megemeltük, nyikkant egyet.
 Talán akkor távozott a fejből
 az a mindent megrontó zúgás,
 és beköltözhetett a kertben álló
 kedvenc barackfájába.

FENYVESI Ottó (1954) költő, író, szerkesztő, képzőművész. A Balaton északi partján, Lovason él. Legutóbbi kötetei: *Hatvanhat – válogatott versek* (Művészetek Háza, 2021) és *Paloznak overdrive* (versek, Scholar, 2021), *Halott vajdaságiakat olvasva* (versek, Forum, 2024), *Mély vizek, magas hegyek* (útinapló, Művészetek Háza, 2024).

ABSTRACT • Fenyvesi Ottó's postmodern lyrical sociography examines the past, spatial structure, and collective memory of Mohol-Gunaras (Gunaroš) in Vojvodina. Through family histories, local historical data, and scenes of everyday life, the verse cycle outlines the twentieth-century experience of rural life in the Bačka region, with particular attention to the disintegration of traditional peasant culture and the imprints of historical traumas. – The poetics of the work integrates elements of folklore, sociographic sensitivity, and the expressive tools of postmodern lyric poetry, thereby functioning simultaneously as a document of memory and as an autonomous literary work. The author's strong ties to Vojvodina and multifaceted creative activity contribute significantly to the interconnection of personal and collective memory, as well as to the literary reinterpretation of peripheral spaces.

KEY WORDS • literary sociography, Hungarian literature of Vojvodina, folklore, collective memory, rural life, postmodern lyric poetry

SAŽETAK • Postmoderna liriska sociografija Ota Fenjvešija ispituje prošlost, prostornu strukturu i kolektivno sećanje Gunaroša u Vojvodini. Kroz porodične istorije, lokalne istorijske podatke i prizore svakodnevnog života, pesnički ciklus oslikava iskustvo seoskog života u Bačkoj tokom dvadesetog veka, uz poseban naglasak na raspad tradicionalne seljačke kulture i tragove istorijskih trauma. – Poetika dela povezuje elemente folklor, sociografsku senzibilnost i izražajna sredstva postmoderne lirike, čime tekst istovremeno funkcioniše kao dokument sećanja i kao autonomno književno delo. Autorove snažne vezanosti za Vojvodinu i višeslojna stvaralačka delatnost značajno doprinose povezivanju ličnog i kolektivnog sećanja, kao i književnoj reinterpretaciji perifernih prostora.

KLJUČNE REČI • književna sociografija, vojvodanska mađarska književnost, folklor, kolektivno sećanje, seoski život, postmoderna lirika

Beérkezés időpontja: 2025. december 22.

Elfogadás időpontja: 2025. december 29.

KÉT PILLANATKÉP

TWO MOMENTS
DVE CRTICE

CSORBA BÉLA

Néprajzkutató, publicista

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, ny. egyetemi főlektor
csorbabela1@gmail.com

KÓNYA SÁNDOR

Néprajz-, népzene kutató, pedagógus, énekelversszerző és -előadó
konyacsoka@gmail.com

Csorba Béla költőt, néprajzkutatót, publicistát, lapunk munkatársát köszöntjük két megzenésített versének közlésével 75. születésnapja alkalmából. A verseket Kónya Sándor énekelversszerző zenésítette meg és kottázta le. Mindkét vers az irodalmi szociográfia sajátos valóság szemléletének lírai lenyomata.

EMLÉKEK TELE

$\text{♩} = 96$

1. Fe - hér te - tők - ről hul - lik a por - hó,
hul - lik a por - hó, hord - ja a szél,
szán - kó - val trap - pol két szi - laj pej ló,
két szi - laj pej ló, sa - pám meg én.

Nincsen megállás, közel a szállás,
közel a szállás, mondja apám,
odáig bírd ki, de hogyha fáznál,
de hogyha fáznál, vedd a subám.

Kint a határban éhes a róka,
éhes a róka, vadnyulat üz.
Bent a tanyákon pöfög a ganca,
pöfög a ganca, játszik a tűz.

Elő-, utó- és közjáték:

HAZÁD HAMUJÁBA

giusto ♩ = 80

hi - szel vagy nem hi-szel / el - visz a szél vagy nem visz el

ho - mok - nak por - nak / sző - lö - nek bor - nak

sem - fü - sem - fá - nak / tús - ke - bo - kor - nak

hul - ló ko - rom-nak / hul - ló ko - rod - nak / jó le - szel

Az ismétlésnél: dúdolva, és még egyszer énekeljük, halk, parlando előadásmódban.

KENGYIA-SZIGET TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

HISTORY OF KENGYIA FROM THE BEGINNINGS TO THE PRESENT DAY
ISTORIJA KENĐIJE OD POČETKA DO DANAŠNJEG DANA

KALINKA TAMÁS

okleveles kommunikátor

Hét Nap Lapkiadó Kft., Szabadka, újságíró, külső munkatárs

tamas.kalinka@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Napjainkban Kengyia szigetét Szerbia és Horvátország közt ragadt senki földjeként is emlegetik. Kengyia azonban nem csupán földrajzi értelemben sziget, de múltjában, kultúrájában és néprajzában is egyedi, különálló egységet képez. – Kengyia a Duna-ágak által körbeölelt mocsárvilágból emelkedett ki hajdan, s olyan természetközeli életet éltek itt az emberek, ami napjainkban is követendő példa lehetne. Annak ellenére, hogy Kengyia a 20. század derekára már-már kisebb falunak számított, lakosai mégis megőrizték a természeti környezetet, melyben éltek, mert nagyban függtek annak állapotától. – Bár Kengyia virágkora már rég a múlté, s jóformán nyoma sincs az egykori tanyavilágnak, az emberek emlékezetében még mindig élnek a nádfedeles szállások, a jószágokkal teli istállók és a mulatozástól hangos Lina csárda is. – Munkám során különféle forrásokat felhasználva és elemezve igyekeztem megírni a sziget történetét korról korra haladva, s közben nemcsak a történelemről, hanem a kengyiaiak mindennapi életéről, népszokásairól is igyekeztem szót ejteni. Mindezt azzal a céllal tettem, hogy a lehető legteljesebb képet kapjunk Kengyia szigetéről és az itteni emberekről.

KULCSSZAVAK • Nyugat-Bácska, Bezdán, Kiskőszeg, Kengyia, sziget, néprajz, helytörténet

A TERÜLET EGYEDI ELHELYEZKEDÉSE

Kengyia-sziget a szerb–horvát–magyar hármastól kissé délre, szinte pontosan a Duna hosszának felénél, az 1426. folyamkilométernél, a folyó bal partján helyezkedik el Kiskőszeg (Batina, Horvátország) és Bezdán (Bezdan, Szerbia) települések között. Ma – a Duna mederváltásának következtében – Vajdaság bácskai tájegységéhez tartozik, azonban korábban a Baranyai, illetve

Drávaszegi régió, a Dunántúl részének számított. A félkör alakú Kengyiasziget a Mohácsi-sziget (Margitta-sziget) legdélebbi belszigetének is tekintethető. Területe 700 hektár, tengerszint feletti magassága átlagosan 85 méter (ANDREJEV 2004).

Kengyia a folyószabályozások és lecsapolások miatt ma már nem a szó szoros értelmében vett sziget. Töltések, földhidak kötik össze a szárazfölddel. A szigetet hajdan a Lassú-fok és a baracskai Duna-ág határolta; mára ezeknek a vizeknek a jelentősége nagyon megváltozott, a vízszakaszt alaposan felszabdalták, így most a néhai szigetet a Bajai-csatorna (Baja–Bezdán-tápcsaatorna), az úgynevezett Döglött-Baracska és a már említett Lassú-fok fogják közre. Északról és nyugatról a Karapanca tájegysége, délről a bezdáni sziget, keletről pedig a bezdáni, illetve a küllödi (koluti) határ szomszédos vele. Kengyia területe jelenleg Szerbia fennhatósága alá tartozik (de facto), ám jogilag (de jure) Horvátország, a Darázsi járás része.

A terület felszíni vizeit a Duna lefűződött holtágai, mellékágai és a mesterségesen kialakított csatornahálózat képezik. A sziget felszínének jelentős része a Bajai-csatorna vízszintje alatt fekszik. A talajvíz 2–4 m között ingadozik, de az egykori baracskai Duna-ág mellett sekélyebben található a talajvíztükör. A kutak vizének magas a vastartalma (HERVAI 2020). A sziget vízrendszerét ma a Nyugat-Bácska Vízgazdálkodási Vállalat kezeli.

A NÉV EREDETE

Kengyia elnevezését illetően – elsősorban Reuter Camillo és Kovács Éva munkáira támaszkodva – szinte biztosan állíthatjuk, hogy a sziget neve a *kengy*, illetve a *kengyel* szavakból ered. Előbb azonban már most érdemes megemlíteni, hogy a régi térképeken a *Kengya* és *Kongye* névalakok is fellelhetők. A korabeli térképeken a sziget megnevezésére 1767-ig nincs adat, ekkor is a bellyei főhercegi uradalom térképén szerepelt *Insel Kongye* alakban. Az *Insula Kengyia*, azaz Kengyia szigete megnevezés 1804-ben tűnik fel először, mégpedig Lipszky János Magyarország-térképén. Más 19. századi térképeken a Kengyia-sziget egyszerűen *Insula Domini Bellye* néven, azaz a 'bellyei uradalom szigeteként' szerepel. A *kengy* – a kengyel szó előtagja – mára eltűnt a magyar nyelvből, de a legközelebbi rokon nyelvekben, a vogulban és az osztjákban még ma is fellelhető. Ott bórharisnya, szőrcsizma, rénbőr cipő a jelentése (HORGER 1924).

De ne vonjunk még le semmilyen következtetést sem, a sziget nevének ugyanis semmi köze a csizmaféle lábbelihez! Feltehetően alakja után kapta elnevezését, hisz a baracskai Duna-ág itt nagy ívben kanyarodik – ami már Luigi Ferdinando Marsigli 1726-os térképén is szembe tűnő –, és csaknem

szabályos félkör, kengyel alakúra formálta Kengyia szigetét. Reuter Camillo *Két vízrajzi köznévi: kégy és kengyel* című munkájában fejti ki a folyókanyarulatok által képzett félkör alakú területek nevével kapcsolatos kutatásának eredményeit. Haan Lajost idézi, aki *Békésvármegye hajdana* című művében jelentős földrajzi névgyűjteményt közöl helységenként. „Itt írja a következőket: »A mi végre a *Kengyel* nevet illeti, az alföldi magyar *kengyel*nek hívja az oly helyet, hol valamely folyó vagy ér félhold formában bekanyarodik s mintegy kengyelnek néz ki«” (REUTER 1971: 345).

Kovács Éva *Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése* című dolgozatában is megjegyzi, hogy „[a] *Kengyel* víznévben a *kengyel* főnév kengyel, kör alakban kanyarodó tóra utal” (KOVÁCS 2007: 31), illetve idézi Bíró Ferencet, aki szerint „»a *kengyel* mint földrajzi köznévi ’elő hurok, félkör vagy U alakú, esetleg négyszöghöz hasonló meder, vízfolyás’ jelentéssel bír«” (KOVÁCS 2007: 15).

Reuter Camillo szerint a Duna menti *Kengya* és *Kengyia* helynevek 18–19. századi délszláv hatást tükröznek. Az eredeti magyar *Kengyel*, vagy *Kengy* névhez hozzáadódott az -a és/vagy -ia végződés, így keletkezhetek a *Kengya*/*Kengyia* névalakok.

Kengyia nevének eredetét illetően egy anekdota is ismert a lakosság körében: a történet szerint már réges-régen is nagy sarak voltak Kengyiában, előfordult, hogy a szekerek a kerékagyig leültek a lapályok sarában, s alig lehetett őket megmozdítani. A lovak s a lovas is kínlódott. A beragadt kocsik gazdáit az ostorral csapkodták, s csak azt hajtogatták a lovaknak, hogy kínn, gyia... kínn, gyia! Egy másik helyi anekdota szerint pedig az első itt letelepedett ember, néhai Kengyi János után kapta a nevet a terület. B. Foky Istvánnak, a neves bezdáni írónak is volt saját elmélete Kengyia elnevezéséről: „Kíngyiának becézgették abból kiindulva netán, hogy arrafelé kínn volt létezni mindhalálig” (FOKY 2007: 30).

Meglehetősen rendhagyó értelmezés, ám kétségtelen, hogy van igazságtartalma.

A SZIGET KORAI TÖRTÉNETE

Kengyia-sziget korai történetét illetően nem létezik egységes álláspont a szakirodalomban. Mivel szinte semmilyen emlék nem maradt fenn a sziget múltjából, e korszakról kizárólag okleveles forrásokra hagyatkozhatunk, melyek viszont nehéz olvashatóságuk és értelmezhetőségük miatt könnyen zsákutcába vezethetik a kutatót. Dr. Balla Ferenc és dr. Balla István helytörténészek a *Bezdan története – A kezdetektől 1914-ig* című könyvükben a következőképp írtak Kengyről (azaz a mai Kengyiáról): „Az egyik legrégebbi helység Bezdan közelében. Először egy 1918-ban íródott oklevél említi, amelyből megtudjuk,

hogy a kalocsai érsek a falu dézsmáját átengedi a káptalannak” (BALLA-BALLA 1993).

Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című alapvető kézikönyvében a *Kengy (Kend)* címszó alatt már a következőket jegyzi: „Kérdéses, hogy *Kend* elírása-e a két Kend falu, melynek dézsmáját a kalocsai érsek 1198-ban átengedte a káptalannak. Az egyik birtokosa ekkor Ipolit volt. 1331-ben kendi köznemes a Bodrog megyei Adorján iktatásához kiküldött királyi ember. – Bodrog megyében 1391-től ismeretes *Kendi* ~ *Kengyi* falu. Ma egy sziget neve Bezdán mellett ÉNy-ra” (GYÖRFFY 1987: 722).

Szekeres László a *Középkori települések Északkelet-Bácskában* című tanulmányában a következőket írja Kengy (Kend)-ről:

„A Kengy, vagy Györffy olvasata szerint: Kend falu (esetleg Csöd, ahogyan Iványi írja egy helyen) dézsmáját 1198-ban a kalocsai érsek átengedte a káptalannak. Ekkor Kengy az okori dézsmakerületbe tartozott, ami azt jelezheti, hogy a mai Moravica környékén feküdt. Egy 1331-ből való irat egy kengyi köznemest, Cosmant említ; ennek az iratnak egy 1360-ban készült átirata maradt ránk. – Györffy egy 1390-ből származó adatból kiindulva Bezdán közelébe lokalizálja, ugyanúgy, mint Iványi. P. Flach pontosabb megoldást nem tud ugyan felajánlani, de az előbbi véleményeknek határozottan ellentmond, s ebben közvetve az én véleményemet támogatja, azt ugyanis, hogy Kengy valahol Közép-Bácskában volt” (SZEKERES 1982: 29–30).

Csánki Dezső *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című könyvében a következőket írja a *Kengyi (Kendi)* címszó alatt: „Úgy látszik Paka (kétségtelenül azonban: Ordód) vidékén feküdt” (CSÁNKI 1894: 203).

Az imént idézett négy szerző mindegyike másképp vélekedik, máshová helyezi a települést, melynek sem nevét, sem első említését illetően nem mondhatunk semmi biztosat. Én Szekeres véleményét látom a leghitelesebbnek, ugyanis nem bízom abban a feltevésben, miszerint Kengyia múltja 1198-ig nyúlna vissza, hisz ez a terület egészen a 19. század végéig a Duna hullámterre; ártér, amelyet minden egyes áradás elöntött – így bizonyára nem alakulhattott itt ki virágzó település, melynek adózó polgárai és köznemesi címet viselő tagjai lettek volna. Állandó település a 19. század végéig nyilvánvalóan nem alakult ki Kengyia szigeten, de az nagy bizonyossággal állítható, hogy a sziget nem volt teljesen lakatlan. Valószínűleg a török elől menekülő magyaroknak is menedékéül szolgált, akárcsak a közeli Karapanca mocsaras erdősege.

Kengyiáról 1700 előttről egyelőre semmilyen konkrét információ nem áll rendelkezésünkre. A 18. század elején keletkezett térképek még nem jegyzik a sziget nevét, csak a Mohácsi-sziget (Margitta-sziget) részeként hivatkoznak rá.

Kengyia nevének *Insel Kongye* (vagy talán *Kengye*) változata először 1767-ben szerepel Andreas Kneidingernek a bellyei uradalom darázsi részét ábrázoló térképén.

KENGYIA A 19. SZÁZADBAN

Kengyia 19. századi történetére vonatkozóan az első adatunk egy 1804-ben keletkezett német nyelvű térkép, mely Baranya vármegyét mutatja be. A térkép arról tanúskodik, hogy a vidéken ez idő tájt lótenyésztés folyt. Más források is alátámasztják, hogy a bellyei uradalom tulajdonában lévő Karapancsepusztán, azaz Kengyia tőszomszédságában jelentős hercegi mintagazdaság volt található: az erdőkkel, legelőkkel és mocsarakkal szabdaltnak kiváló élőhelye volt a szabadon vagy félszabadon tartott lovaknak, disznóknak és szarvasmarháknak. A táj alacsonyabb fekvésű részein halastavak létesültek, a tisztásokon pedig növénytermesztés is folyt. Albrecht főherceg Ő Fensége bellyei uradalmának leírásában olvasható, hogy a Karapancai járás egykor fa-, nád- és fűtermés, valamint legeltetés tekintetében igen jól jövedelmező volt (BALÁS 1883).

Valószínűleg ekkoriban, az 1800-as évek elején épülhettek a sziget első épületei is: erdészlak, valamint istállók és cselédlakások a Bajai-csatorna partján; ez utóbbi az *Ekonomiának* nevezett épületegyüttes. Az *Ekonomiánál* kisebb kikötő is létezett hajdanán, stégjének tölgyfa oszlopai még néhány évtizeddel ezelőtt is láthatóak voltak a part közelében. Itt hajtották fel a hajókra a jószágot, illetve itt pakolták uszályokra az erdőben kitermelt fát is. A szárazföldi utak rossz járhatósága miatt a vízi közlekedés volt az uralkodó errefelé. Kengyia 1808-ban szerepel ismét térképen: *Insula Kengyia* néven Lipszky János Magyarország-térképén.

A következő adat 1813-ból származik: ez egy tervrajz, mely a bezdáni Sebes-fokot és a dunai révet összekötő töltésút tervét szemlélteti. Kengyiából nem sok látszik a térképen, csak a baracskai Duna kanyarja és Kengyia déli partja. A sziget itt *Insula Domini Bellye* néven van feltüntetve, a Duna-ág pedig *Ramus Danubialis Baratskiensisként* szerepel.

Következő 19. századi emlékünknél egy 1830-ban keletkezett tervrajz, mely szintén a Bezdán–Batina közötti utat hivatott ábrázolni, ám ezen már jóval több látszik Kengyiából. Itt már fel van tüntetve a sziget becses neve, és először látható a Banga, illetve a Kis-sziget (*Adica*) elnevezés is. Ezen a rajzon

szépen kivehető a sziget belsejében található mocsarak természetes lefolyása a Baracska-ág felé, továbbá feltűnnek a Duga Bara és a Gabrina Bara elnevezésű vizek is.

Kengyia az 1834-ben készült Duna-atlaszban is szerepel, melyet Vásárhelyi Pál, a Duna-mappáció igazgató mérnöke és Rauchmüller von Ehrenstein, az Építési Igazgatóság vezetője, valamint a felmérést végző mérnökök ajánlékoztak József nádornak (DEÁK 2009). Ezen a térképen jelenik meg Oraskovica, Tormáshát és Cselára tava mint Kengyia részei. Továbbá itt olvasható először a Lassú-fok elnevezés is.

Kengyia-sziget első szállásai, azaz tanyái egy 1836-ban keletkezett térképen tűnnek fel először, amely valójában a Duna Kisköszeg és Monostorszeg közötti szabályozásának a terve. Ezen a rajzon tizenhárom épület látható, melyek a mai Bajai-csatorna partján, illetve a Banga-parton sorakoztak, tudniillik ezek Kengyia legmagasabban fekvő részei.

A II. katonai felmérés keretein belül készült, azaz az 1840-es évekre datálható térkép már bővebb információt szolgáltat Kengyia szigetéről és az itteni szállásokról. Ezen a térképen a Kengyia Insel név szerepel, s az is feltűnik, hogy a Bajai-part szállásai megfogyatkoztak. Ez valószínűleg az 1838-as árvíznek tudható be. Azonban itt már más, új szállások is láthatóak, mégpedig a Lassú-fok partján. A szigeten ekkortájt hét-nyolc épület van megjelölve, ezek közül néhánynál az elnevezés is olvasható: Gorjancev-szállás (Banga-part), Oraskovic-szállás (Lassú-fok partja), Szvits-szállás (Lassú-fok partja), Kengyia-szállás (Lassú-fok partja).

A sziget első kocsíútjai is megjelennek a térképen, melyek nyomvonala az 1980-as évekig ugyanaz maradt. Mindemellert a kengyiai rév is feltűnik, melyről később bővebben is szólunk. A III. katonai felmérés (1869–1887) térképén a Kengyia-sziget elnevezés szerepel, s a Gorjancev-szállástól kicsivel északra feltüntették a Damjanović-féle szállást is. Más, újabb megjelölések nem jelennek meg ezen a térképen.

A II. katonai felmérés szelvényein szereplő többi szállásnak nyoma sincs ezen a később rajzolt térképen, ami bizonyára az 1876-os nagy dunai árvíz következménye. Akkor a jeges ár óriási károkat okozott a területen. A megzabolázhatatlan folyó a teljes Mohácsi-szigetet elöntötte, s a Bajai-csatorna töltésén is tizenhat szakadás keletkezett. E katasztrófa után alakult meg 1877-ben a Mohács-szigeti Dunavédgát Társulat, de együttműködés hiányában később is csak kezdetleges magántöltések épültek (IHRIG et al. 1973).

Nem tudjuk pontosan, hogy a III. katonai felmérés Kengyiat ábrázoló térképszelvénye melyik évben készült el, így a rajta látható szállások megépítésének ideje is ismeretlen, viszont Albrecht főherceg Ö Fensége belyei uradalmának leírásából kiderül, hogy Kengyianak 1883-ban mindössze három lakosa volt: egy férfi és két nő, akik református vallásúak voltak (BALÁS 1883: 76).

Az is lehetséges, hogy az itteni szállások lakói kisköszegi címeken voltak nyilvántartva, s ezért nem szerepelnek az összeírásban. Mivel ekkorra már felépült a nagy karapancai (Holpert-féle) erdészház is a Bajai-csatorna partján, a sziget háromfőnyi népességét ez idő tájt valószínűleg az uradalmi birtok erdésze és családja képezte.

Kengyia első sajtóbeli említése 1891. január 25-én történik a *Mohács és Vidéke* című lap 10. évfolyamának 4. számában, amelyben leírják a Margitta-szigeti (Mohácsi-szigeti) belvízszabályozás eddigi eredményeit s jövőbeni terveit. Itt szerepel Kengyia mint olyan terület, melynek belvizeit a jövőben szabályozni kell, ugyanis a baracscai Duna-ág elzárása (1890) és a Baja-Bezdn-csatorna kiépülése (1875) óta a sziget belvizei már nem távoznak el megfelelően a természet alkotta levezető csatornákon.

KENGYIA A 20. SZÁZAD ELEJÉN – A BENÉPESÜLÉS

Kengyia-sziget felvirágzását a 20. század hozta el, ugyanis a 19. század végéig a terület teljesen kiszolgáltatott volt a Duna áradásaival szemben. A 19. század végétől – a dunai töltés megépülésének hála – a szigetet már kevésbé veszélyeztették a folyó áradásai, a folyamszabályozások keretében pedig további töltések, földhidak épültek, melyek összekötötték Kengyiat a bácskai szárazfölddel, ami nagyban megkönnyítette a terület megközelítését. Immár lóval, kocsival is el lehetett innen szállítani a terményt, nem kellett vízi járműveket alkalmazni. 1905-ben pedig véget értek a sziget belvizeinek lecsapolási munkálatai is, felépült a kengyiai szivattyútelep, s ezáltal nagy mennyiségű föld vált megművelhetővé (FALUDI–NEBOJSZKI 2008).

Az 1899-ben megalakított Margittaszigeti Ármentesítő és Belvízelvezető Társulat területén 16 300 katasztrális holddal nőtt a szántóföldek területe (FERKOV 2012). A karapancai (ma Magyarországon, Hercegszántó mellett található) és a kengyiai szivattyútelep kiépülése nagymértékben járult hozzá a Mohácsi-sziget nagy részén a mezőgazdasági termelés feltételeinek fejlődéséhez és az itteni földek értékének növekedéséhez (FALUDI–NEBOJSZKI 2009):

„Hogy ilyen lecsapolások után a földek értéke mennyire emelkedhet, arról ékesen tanúskodik a Dávod község szomszédságában levő »büdzsáki« terület, melynek katasztrális holdját a margitta szigeti vízlecsapoló megalakulása és működésének kezdete előtt 60–80 koronáért osztogatták, ma mint biztosan vízmentes területnek katasztrális forgalmú értéke 1600–1800 korona” (*Bácska* 1912. június 18.: 4).

A mély fekvésű terület növénytermesztés szempontjából kiváló adottságú, földjei első osztályúak. A napfényes órák és a fagymentes napok száma magas, a csapadékmennyiség kedvező. Tehát a belvízmentesítésnek volt döntő szerepe abban, hogy a sziget lakóinak száma a 20. század elején megtöbbszöröződött, kialakult a tanyavilág, majd néhány kis település. Egészségesebbé vált az élet (megszűnt a malária), járhatóbb utak épültek, fejlődött és jövedelmezővé vált az agrártermelés (SZURCSIK 2004).

Bár a barackkai Duna-ág az 1870 és 1890 közti időszakban elvesztette jelentőségét a szabályozások által, és a Duna fő ága a Mohácsi-ág lett, a vármegyehatárok nem követték a folyó mozgását, így Kengyia szigete Baranya vármegye s Kisköszeg község részeként a Duna bal partján, a Bácskában ragadt. Kengyia földjeinek birtokosai kisköszegi nagygazdák maradtak. A legnagyobb birtokos Bartos Antal volt (TAUSZ 2005). Neki több tíz hold földje és később hét szállása volt Kengyiában.

Kisközegről viszont bonyolult és nehézkes volt átjutni Kengyiába földet művelni: kompon kellett átkelni a Dunán, ami pedig a viharok vagy a jégzajlás miatt nem mindig volt lehetséges. Emiatt a tehetősebb batinai gazdák szállásokat építettek szigeti földjeiken, s főleg Kupuszináról érkezett föld nélküli családoknak adták bérbe azokat, akik a termés bizonyos hányadával fizettek a tulajdonosnak.

A családok ott lakhattak a tanyán, s művelhették a területet, tehát a Duna túlsó partján élő tulajdonosoknak egyáltalán nem volt gondjuk földjeikre. Így alakultak ki Kengyia-sziget meglehetősen összetett birtokviszonyai, melyek egészen az 1945-ös jugoszláv agrárreformig így is maradtak (id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján). Kengyiában községi földek is voltak, sőt a kisköszegi plébánia és egyházközség is rendelkezett földbirtokkal a szigeten. Ezeknek az állami és egyházi földterületeknek a bérbeadását nyilvános árverések előzték meg. Az első ilyen bérbeadási árverésre 1904. július 17-én került sor a kisköszegi község házában. Ekkor az 1905. január 1-jétől 1909. december 31-éig terjedő időszakra lehetett a 9 hold 1279 öl nagyságú földet bérbe venni (*Baranyavármegye Hivatalos Lapja* 1904. június 23.).

Kengyia-sziget kupuszinai „tótokkal” való rohamos benépesülése tehát a lecsapolások 1905-re tehető befejezése után kezdődött meg, de előtte is ide-települt már egy-két család. A *Mohács* című lap 1902. március 2-ai számából például kiderül, hogy Beck Antal kisköszegi lakos kengyiai tót szállásokon lévő háza leégett, a tűz gondatlanságból keletkezett, s a kár 120 koronára rúgott (*Mohács* 1902. március 2.).

Timár György *A Duna–Drávaszög népesedéstörténete* című munkájában Kisközegnél megjegyzi, hogy „[a] hozzá tartozó Kengyia szigeten századunk elején egy család élt” (TIMÁR 1987: 369).

Bácskertes (Kupusziná) község 1905., 1908. és 1911. évi választói névjegyzékéből tudjuk, hogy ebben az időszakban már körülbelül 25–30 Kupuszináról elszármazott család élt Kengyián, ezek a következők: Buják György (György fia) nős Szlávik Klárával, 44 éves; Marásek Pál 48 éves, aki Kupuszinán az 547. házszám alatt tartatott nyilván; Siplika István (Elek fia) 33 éves; Merscher Ferenc; Guzsvány Mihály (apja Miklós); Pópé Imre; Szlávik Mihály nős Péter Erzsébettel; Bocsa János; Csizmadia András; Soód Mihály és neje, Siplika Örzse; Pilin János; Szurap István; Molnár Mátyás; Kiss Pál; Szarvas Márton; Ujlakos György; Kajári Mihály; Szlenár András; Novits Gáspár; Szlamecska Gáspár; Dubacz Gáspár; Kajári Sándor; Pilin Vince; Maros József; Papp Péter; Sulcz Antal (SILLING 1990).

A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtárából, melyben népszámlálási adatok is szerepelnek, kiderül, hogy Kengyia lakossága 1913-ban már 182 fő volt (*Helységnévtár* 1913).

A KENGYIAIAK GAZDÁLKODÁSA ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A kengyiai szállások jórészt Kupuszináról kirajzott bérlői legfőképp kerti vetemények termesztésével foglalkoztak. Az ártéri talaj nagyon kedvezett ezeknek a növényeknek, az erős harmat miatt öntözésre nem volt szükség, s a hajdani áradásoknak köszönhetően tápanyagokban is gazdag volt a föld. Fő portékájuk a vöröshagyma volt, de termeltek még burgonyát, répát, görögdinnyét, azaz *gerceskét* is. Gabonát leginkább csak maguknak, illetve jószágaik részére termesztettek. Egy kengyiai család maximum négy-öt hold földet művelt. Jószágot is főleg csak saját részére tartott, a módosabb szállásokon volt egy-két tehén, egy-két ló, melyekkel a földet művelték, továbbá annyi disznó, amennyi a család éves hússzükségletét biztosította. Egyes családok, főleg azok, amelyekben sok gyerek volt, nagy nyomorban éltek (Pörzsölt Ilona és Sóta István 2022. január 22-ei, id. Tatai János 2022. január 14-ei és id. Sztrikovits János 2021. április 2-ai szóbeli közlése alapján).

A zöldségfélétet a kengyiaiak többnyire horvátországi piacokon, vásárokon értékesítették. A legtöbb család Kiskőszegre járt árulni, de gyakran Eszékre, Pélmonostorra vagy Zágrábba vitték terményeiket. Ilyenkor a szerkére felpakolt árut kompon vitték át a Dunán Kiskőszegre, majd ott vonatra rakták, s az árus a nagyobb városok vasútállomásán adta el portékáját a nagybani vevőknek közvetlenül a peronról (Pörzsölt Ilona 2022. január 22-ei szóbeli közlése alapján).

A termények horvátországi piacon való értékesítése 1991-ig, Jugoszlávia felbomlásáig biztos bevételt jelentett a földműveléssel foglalkozó családok számára. Kengyiában hajdan a szőlőtermesztés is jelentős volt, szinte minden

szálláshoz tartozott kisebb-nagyobb szőlőskert, 30–40 *bukor* szőlővel, ugyanis Kengyiában ez volt a szőlőtőke elnevezése. A szőlőből természetesen bort készítettek a család, esetleg a tágabb rokonság részére (ifj. Sztrikovits János 2022. május 2-ai szóbeli közlése alapján). A szállások körül persze gyümölcsösök vagy kisebb erdők is voltak, melyekben gyakran tartottak néhány család méhet is. Tűzifájukat a kengyiaiak leginkább a karapancai erdőből szerezték be. Az erdőgazdaság minden évben kijelölt bizonyos területeket, ahol a lakosok kivághatták a száraz vagy sérült fákat, ezzel is segítve az erdészet munkáját. Kengyiában a házak legtöbbször vályogból épült, ritka volt a téglafalazatú épület. A tetőket főleg nád fedte; eleinte csak a módosabb szállásokon engedhették meg maguknak a cseréptetőt. A melléképületek (fészerek, istállók) fala is sárral betapasztott nádból vagy vesszőből készült. A kerítéseket többnyire vesszőből fonták (id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján).

A szállásokon élő családok meglehetősen gyakran költözködtek Kengyián belül. Ha a gazda valamiért úgy döntött, hogy maga műveli meg földjét, vagy másnak adja azt bérbe, akkor a *feleseknek* pakolniuk kellett. Megesett, hogy egy-egy bérlő élete során három-négy szálláson is megfordult (Bezdán Mária 2022. január 7-ei és id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján).

A fővezetékhez közel eső szállásokra már az 1960-as években bevezették az áramot, a Bajai-csatorna partjára viszont csak 2000-ben ért el, s még ma is vannak Kengyiának olyan részei, ahol nincs áramszolgáltatás.

A kengyiaiak a pélmonostori vásáron az 1950-es években
(Pörzsölt Ilona gyűjteménye)

A buja természeti környezetnek, a sok erdőnek és víznek hála, a vadászat és a halászat is jelentős tevékenység volt Kengyia szigetén. A vízparton lévő szállások lakói rendszeresen halásztak és horgásztak, szép eredményekkel. Csónakja s néhány varsája vagy hálója szinte mindenkinek volt. A kifogott halat frissen fogyasztották el, de olykor szárítással is tartósították. Kedvelt étel volt a halpaprikás és az ún. mundrucos (mundéros) csuka is. A főlölesleges halat a lakosok a kisköszegi, illetve bezdáni csárdáknak adták el (Paksi Kovács István 2022. március 5-ei szóbeli közlése alapján).

Olyan halbőség volt, hogy megesett, tojás helyett az asszonyok halikrát keverték a tésztába. A tésztát később meg lehetett szárítani, így a halikrának ez a fajta felhasználása egyben tartósítása is volt. A szállásuk közelében található természetes lapályokba egyesek halivadékot telepítettek, így halastavakat hoztak létre (ifj. Sztrikovits János 2022. május 2-ai szóbeli közlése alapján).

A dunai ártér közelében élők tavasszal kijártak az elárasztott erdőbe, hogy ott vesszőből font borítókossal fogják a pontyot. Télen a Lassú-fokban hurokkal fogták a csukát, ha tükörjég volt, akkor pedig a balta fokával a hal fölél suhintva kábították el azt. Az elkábult csuka fölött ezután léket vágtak, s egyszerűen kiemelték (id. Tatai János 2022. január 14-ei és Paksi Kovács István 2022. március 5-ei szóbeli közlése alapján).

Az ár levonulása után az ártéri erdőben, a Duga Bara nevű mellékágban és a Lassú-fokban állítólag annyi csuka volt, hogy még a vízfelszínre hulló falevelekre is rákaptak (ifj. Sztrikovits János 2022. május 2-ai szóbeli közlése alapján).

A halászat és a horgászat a nők körében is kedvelt tevékenység volt. Az asszonyok is ugyanúgy kijártak a vízre – hálót húztak, horgásztak –, akárcsak férjeik (Sóta István 2022. január 22-ei szóbeli közlése alapján).

A Kengyiat körülvevő vizek – a Döglött-Baracska, a Banga és a Bajai-csatorna – egykor két hivatásos halásznak is megélhetést biztosítottak: egy Kanizsai és egy Paksi Kovács nevezetűnek. A halászcsaládok maguk készítették, kötötték halászszerszámaikat.

KENGYIA AZ 1940-ES ÉVEKBEN

Kengyia, mint ahogy a világ nagy része is, igencsak megsínylette az 1940-es évek eseményeit. 1941 tavaszán Magyarország visszacsatolta a Bácskát és a Drávaszöveget, ezáltal Kengyia – a Trianon óta eltelt 21 év után – ismét magyar fennhatóság alá került. A bevonuló csapatokat ünnepélyesen fogadták a magyar többségű településeken, így a közeli Kisköszegen és Bezdánban is (Sóta István 2022. január 22-ei és id. Sztrikovits János 2021. április 2-ai szóbeli közlése alapján).

A második világháború első négy évének vérontásai ugyan elkerülték Kengyia szigetét, ám az 1944-es esztendő ezzel szemben fájdalommal és mély gyásszal sújtotta az itt élőket a viszonylag békés évek után. 1944 őszén a rohamosan előretörő partizáncsapatok vették át a hatalmat. A bezdáni magyar lakosság elleni megtorlás november 3-án kezdődött, és isterbáci vérengzéseként került be a történelemkönyvekbe. A megszárlás során Bezdán egyik határrészében, az isterbáci pusztán több mint százhusz magyart végeztek ki (BALLA–BALLA 2001).

KENGYIAI VESZTESÉGEK 1944-BEN

1944. október végén a partizánok elrendelték Kengyia-sziget lakosságának teljes kitelepítését, amire az akkor küszbönálló dunai átkelési hadművelet végett volt szükség. A családoknak tehát el kellett hagyniuk otthonaikat, a kengyiai nép lovas szekerei a Bajai-csatorna melletti úton – Adicán keresztül – vonultak a Sebes-foki híd felé. Teheneiket a szekerek hátsó saroglyájához kötötték, úgy haladtak keresztül a szigeten. A kiköltöztetetteknek az volt a szándékuk, hogy bezdáni ismerőseiknél, rokonaiknál keresnek szállást. Ezt a Sebes-foki hídnál, a kövesúton a Duna irányába vonuló hadsereg megakadályozta. A szekereket leterelték a kövesútról, és Küllöd felé irányították őket. Sáros földutakon kellett haladniuk Küllődig, ahol elhagyott német lakóházakba költözhetek be (BALLA–BALLA 2013).

November 5-én a partizánok Küllődön elrendelték, hogy minden 18 és 40 év közötti férfi jelentkezzen a községházán. Azokban a napokban a településen tartózkodtak a Kengyiából kiköltözött családok is. A partizánok a küllödi községháza udvarában megjelent férfiak közül kiválogattak mintegy ötvenet. Azt mondták nekik, hogy munkára viszik őket, árkot kell ásniuk a katonaság részére. Már sötétedni kezdett, amikor a férfiak menetoszlopa – fegyveresek kíséretében – megindult Zombor felé. Az éjszakát a bezdáni főutca három tantermes iskolaépületében töltötték (BALLA–BALLA 2013: 207).

A kengyiai Tatai György klumpában tette meg a tizennyolc kilométeres utat Zomborig. A sziget lakói közül a csoportban volt többek között Tatai (György) István, Tatai (János) István, Tatai (István) István, Sóta György, Sóta István és Fischer György is (BALLA–BALLA 2013: 222).

Sóta György és Sóta István bátyja, ifj. Sóta Pál küllödi tartózkodásuk idején megpróbálta lebeszélni fivéreit arról, hogy megjelenjenek a városházán, ám nem hallgatott rá a két fiatal. A Küllődön maradt családtagoknak másnap délután 3 óráig el kellett hagyniuk a falut, és annak a keleti határrészében lévő szállásaira kellett költözniük. Lovaiikat és teheneiket elvitte a katonaság. A Zomborba kísért kengyiaiak felől több nap elteltével sem érkezett semmi

hír. Hozzátartozóik hetekig keresték őket a városban, de nem sikerült a nyomukra bukkanniuk. Egyszerűen eltűntek (BALLA–BALLA 2013: 222).

Amikor a Zomborba kísért csoportból hazaengedték Nikola Baraković küllődi juhászt, aki délszláv származású volt, Sóta Pálné Tatai Rozália többször megkérdezte a férfit, hogyhogy őt hazaengedték, a többieket pedig nem. Baraković minden alkalommal csak azt válaszolta, hogy „nem tudja”. De azt sem tudta megmondani, mi történt azokkal a férfiakkal, akik nem tértek haza (BALLA–BALLA 2013: 222).

Ezekben a napokban az Ozna' zombori szervezetének a székházában, a Krónich-palotában, amely börtön is volt egyben, három bezdáni személy is dolgozott fogolyként, ők takarítás közben olyan eldobott tárgyakat találtak, amelyek a november 5-én bekísért kengyiai férfiakéi voltak (BALLA–BALLA 2013: 222).

A bezdáni Balla fivérek helytörténeti munkájából a következők is kiderülnek:

„Egy nap a bezdáni Gál Imre (1928–2002) átadott egy 1940-es évek elején készült fényképet Sóta Pálné Tatai Rozáliának, amely ünnep-lőruhába öltözött fiát ábrázolta. Elmondta a kengyiai asszonynak, hogy a fényképet a zombori Krónich-palota pincéjében találta, annak tisztogatása közben. – Gál Imre Gádorról (ahol egy német családnál szolgált) került a Krónich-palotába. Ott nagyon megverték. Ezt követően az épületben maradt, és fizikai munkák végzésére osztották be. A pincében talált fénykép hátulján a tintával írt következő mondat volt olvasható: »Tatai Györgynek / emlékül adom / András.« Tatai György valószínűleg szándékosan hagyta az unokaöccsétől korábban kapott fényképet a pincében. Erre akkor határozhatta el magát, amikor már látta, hogy élve nem térhet haza. A hatóság nem adta ki egyetlen kengyiai férfi holttestét sem, soha semmit nem közöltek a családtagokkal az eltűnt férfiak hollétéről és sorsáról, nyughelyük ismeretlen maradt. A Tatai és a Sóta család bíróságilag nem nyilvánította holtta szeretteit, nem vezették be őket sem a községi, sem az egyházi halotti anyakönyvbe” (BALLA–BALLA 2013: 222).

Azonban Kengyiából nem csak a Sóta, a Tatai és a Fischer család tagjai vesztek oda a partizánok terrorja során. A kivégzettek vagy eltűntek között volt még ifj. Siplika Mihály, Koleszár András, Nagy Vince, Szibler József és Szlávik József is (BALLA–BALLA 2013: 222).

¹ Odeljenje za zaštitu naroda ('Népvédelmi Osztály')

A KENGYIAI ISKOLA

Kengyia szigetének gyermekei 1945-ig Kiskőszegre jártak iskolába. A gyerekek minden reggel – télen-nyáron – gyalogosan közelítették meg a dunai kompot, ki közelebből, ki távolabbról. Volt, akinek több kilométert is gyalogolnia kellett. A komp akkoriban minden órában járt, a diákok ezen keltek át a folyón, de télen megesett, hogy a befagyott Duna jegén mentek át Batinára, majd a tanítás után vissza Kengyiába. Nagy hó esetén a szülők úgy könnyítették meg gyermekeik számára az iskolába járást, hogy a lovak után farönköket vontatva vágtak utat a hóban (id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján).

1941-ben Kengyiában már 75 szállás állt, a lakosság száma pedig 227 főt tett ki (FÜZES 1982). Így iskolás korú gyermek is bőven akadt már ez idő tájt (Sóta István 2022. január 22-ei szóbeli közlése alapján).

A kengyiai iskola megalakulásának története a következő: 1944 novemberében az isterbáci pusztán rendezett mészárlás során a partizánok agyonlőtték Kedves János bezdáni vendéglőst és földbirtokost (BALLA-BALLA 2001: 93), kinek a Lassú-fok partján álló szállása így özvegyére, Pálinkás Évára maradt. 1945 őszén azonban – a földosztásról szóló törvény értelmében –, elkobozták Kedves Jánosné 14 hold 1201 négyszögöl területű földbirtokát – az ún. iskolaföldet –, így állami tulajdonba került (BALLA-BALLA 2001: 162).

A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (JSZNK) Közoktatásügyi Minisztériumának Ideiglenes Közoktatásügyi Tanácsa 1945 augusztusában engedélyezte a kisebbségi iskolák megnyitását (BALLA-BALLA 2001: 80), így lehetőség nyílt arra, hogy a területen álló tanyán iskolát létesítsenek a kengyiai gyerekek számára, akik ezzel megspórolhatták a Batinára vezető hosszadalmas út fáradalmait és veszélyeit.

AZ AGRÁRREFORM HATÁSAI KENGYIA SZIGETÉN

A második világháború után a jugoszláv állam első jelentős intézkedései közt szerepelt az agrárreformról rendelkező törvény, mely már 1945. augusztus 23-án megszületett. A törvény két alapelve: a föld azé, aki megműveli, illetve, hogy az adományozott birtok automatikusan az új birtokos magántulajdonává válik (LUKÁCS 2009).

A Horvát Nemzetgyűlés Elnöksége 1945. november 24-én adta ki a földreform Horvátország területén való végrehajtásáról szóló törvényt. A törvény magában foglalta a jugoszláv szövetségi törvény minden rendelkezését, de szigorúbban határozott a földbirtokok területét illetően: a birtokolható földterületek maximumát a nem földművelésből élők számára három hektár-

ban szabta meg. A rendelet továbbá előírta minden negyvenöt hektár fölötti szántóföld elkobzását, amennyiben azt haszonbérbe adták vagy egyéb módon másokkal műveltették (LUKÁCS 2009: 68).

A földnélküliek, így a kengyiai lakosok nagy része is, maximum öt hold földet kaphattak. A törvény 24. cikkelye leszögezte, hogy a föld új tulajdonosa a kapott birtokot húsz évig nem oszthatja fel, nem adhatja el, nem műveltetheti haszonbérletben, birtokát nem növelheti, és nem zálogosíthatja el (BALLA-BALLA 2001: 152).

Az agrárreform Horvátországban 37 926 birtokot érintett, melyekből összesen 390 510 hektárnyi földalapot hoztak létre, ennek 13,1 százalékát képezték a konfiskált nagybirtokok. A földalapba a legtöbb területet Eszék körzete adta, több mint 120 000 hektárt (LUKÁCS 2009: 70).

Ebbe a körzetbe tartoztak Kengyia földjei is. Kengyia-sziget földjeinek legfőbb birtokosai, a kisköszegi nagygazdák, az agrárreform értelmében elvesztették területeik jelentős részét. Mivel a földek elosztásánál a helyi igénylők előnyt élveztek, a néhai birtokosok haszonbérleői közt osztották fel a területeket. A kengyiai földművesek így saját maguk rendelkeztek egykori bérleményeik fölött. Ennek köszönhetően a földreformot követő tíz évben több mint húsz új szállás épült a szigeten. A birtokokon álló szállások és a körülöttük lévő földek (három hektárig) többnyire a hajdani nagygazdák tulajdonában maradtak, ők ezeket a birtokokat és tanyákat továbbra is bérbe adhatták a nagyrészt bácskertes (kupuszinai) származású földműveseknek (Bezdan Mária 2022. január 7-ei és id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján).

KENGYIA 1956-BAN, A JEGES ÁR IDEJÉN

Kengyia virágkora kérészetlűnek bizonyult. Az alig egy évtizedes „aranykornak” az 1956-os év elképesztő mértékű veszteségei vetettek véget. A sziget lakosait talán még a második világháború tragikus eseményei sem viselték meg annyira, mint 1956 tavaszának természeti katasztrófája, a hírhedt dunai jeges áradat. 1955 telének és 1956 tavaszának rendkívüli időjárása addig soha nem látott méretű jeges árhullámot idézett elő a Dunán. A legnagyobb mértékű károk ott keletkeztek, ahol a jeges árvizek addig még soha nem haladtak meg a jégmentes árvizek vízszintjét, azaz a Baja alatti Duna-szakaszon (ORSZÁGOS VÍZÜGYI FŐIGAZGATÓSÁG é. n.).

Bár a magyar és a jugoszláv hadsereg légiereje is több helyen bombázta a jégtorlaszt, az akció nem járt sikerrel. A hatalmas víznyomás következtében a Mohácsi-szigetet védő töltések tizennégy helyen szakadtak át a magyarországi részen. A jeges ár 1956. március 13-án tetőzött, ekkor Bajánál 1037 cm volt a Duna vízállása (FALUDI-SZÁDECZKY 2015).

A Mohácsi-szigetre betört áradat a keleti, alacsonyabb fekvésű részeken (a baracscai Duna egykori medrében) nagy erővel áramlott dél felé (SZÁSZHELYI-VARSA 1956). 1956. március 15-ére Magyarországon 58 500, míg Jugoszláviában 4800 hektárnyi területet árasztott el a víz. Kengyia és Karapanca mellett a bezdáni, a küllői és a béregi határ egy része került víz alá (ANDREJEV 2006).

Kengyia kitelepítését már napokkal előbb, a magyarországi gátszakadások után azonnal elrendelték. Ekkor még semmi jele nem volt a betörő víznek, leszámítva az állatok különös viselkedését. Az árvizet megélt idősök beszámolóí szerint a kutyák úgy viselkedtek, mintha meg lennének veszve: nyüszítettek és zaklatottak voltak az áradás előtti napokban. A helybeliek hitetlenkedve a dunai töltésre mentek, hogy megnézzék, milyen a folyó állapota. Meglepődve tapasztalták, hogy alig van víz a befagyott Dunában. Ez a csalóka látvány annak az eredménye volt, hogy a magyar–jugoszláv határnál kialakult jégtorlasz nem engedte lefolyni a felsőbb szakaszokon felgyülemlt óriási mennyiségű vizet. De nem volt más választás, a kengyiaiaknak menniük kellett. Akinek volt ismerőse vagy rokona Bezdánban, az oda menekült. A bezdániak szekerekkel, csónakokkal jöttek segíteni a kengyiaiaknak a költözködésben. Először a jószágot és a legfontosabb értéktárgyakat menekítették, majd pedig a görékban maradt kukoricát. Az áradás megérkezése előtt több napon át folyt a költözködés. Az utolsó túrák során a kitelepülők láthatták, ahogy a Bajai-csatornából az adicai részen már a szántóföldekre folyik kifelé a víz. Mire Adicáról a Sebes-fokhoz értek a kengyiai családok szekerei (kb. két kilométeres távolság), a lovak már bokáig érő vízben jártak. Másnap reggelre Kengyiat egybefüggő vízfelület borította, és viharos szél fújt, ami nagy hullámokat korbácsolt. A területen átlagosan 2,5 méter mély víz állt, de az alacsonyabb fekvésű részeken a négy métert is elérte (ANDREJEV 2006: 6). A kengyiai szivattyútelep gépházának falán ma tábla jelzi az egykori vízállást, körülbelül háromméteres magasságban. Az elöntött kengyiai szállások többsége pár óra alatt, még az éjszaka folyamán összedőlt. A Sebes-foknál csónakok várták a kengyiai családfőket, akik a szélsőséges időjárás ellenére is beveztek a szállásaikhoz. Akinek még valami csoda folytán állt a tanyája, az igyekezett a tetőről a cserepeket a vízbe dobálni, hogy legalább azok épségben megmaradjanak. A fák vízből kiálló részén tyúkok és más baromfi sorakozott. Csak a Cservenyák-szálláson maradtak otthon a háziak, mivel a házuk téglából épült, ők a padláson húzták meg magukat (id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján).

A Kengyiában és Karapancsán felgyülemlt víz levezetésére a vízügyi szervek Vladan Kolarov mérnök vezetésével március 15-én egy 600 méteres szakaszon átvágták (felrobbantották) a dunai védtöltést az 1428. folyamkilo-

méternél, Karapancsánál (ennek helye ma az ún. Szakajtás). Később, közbenső földgerendák bennhagyásával, 900, majd 1300 méter szélességűre bővítették a víz levezetését szolgáló átvágást. Az apadást helyenként a Bajai-csatornába való levezetéssel is segíteni lehetett. Vízemésztés szempontjából a Sebes-foki zsilip kinyitása volt a legnagyobb jelentőségű. Március 20-án a legmagasabb előntési szinthez képest már 80 centiméternyi apadás mutatkozott (SZÁSZ-HELYI-VARSA 1956: 428–429).

Bár a szigeten álló víz legnagyobb részének levezetése viszonylag gyorsan megtörtént, a szállások romjai még jó ideig megközelíthetetlenek maradtak a nagy sár miatt. Május lett, mire a körülmények megengedték, hogy a helyiek visszatérjenek. A búzavetés nagy része tönkrement, de a magasabb fekvésű területeken már sikeresen lehetett kukoricát vetni (Sóta István 2022. január 22-ei szóbeli közlése alapján). A legtöbb család számára egyértelmű volt, hogy újjáépítik egykori házaikat, s Kengyiában folytatják tovább az életüket. Egyesek a górékban vagy ideiglenes építményekben húzták meg magukat, amíg az új lakóépületek fel nem épültek. Sokan éltek a lehetőséggel, amit az árvízkárosultaknak járó jelentős állami segély nyújtott, s házat építettek Bezdánban vagy Kiskőszegen. Ez azért is volt praktikus – főleg a gyerekes családok számára –, mert a kengyiai iskola nem épült újjá, így nagy könnyítést jelentett, hogy nem a szállásokról kellett bejárni az iskolába (Bosnyák Erzsébet 2021. december 10-ei szóbeli közlése alapján).

A kengyiai szivattyútelep 1956 márciusában, a jeges ár idején
(A szerző gyűjteményéből)

A közvélékedéssel ellentétben – miszerint Kengyia az 1956-os katasztrófa után néptelenedett el – még többen tértek vissza a nagyvizet követően, mint ahányan elmentek. Kupuszináról és több környező faluból, sőt, Magyarországról is költöztek új lakosok a szigetre, így az 1960-as évekre már több mint száz szállás állt Kengyiában (Sóta István 2022. január 22-ei szóbeli közlése alapján). A sziget elnéptelenedése csak az 1970-es években kezdődött meg, amikor a tagosítás által a bezdáni termelőszövetkezet monopolhelyzetbe került a területen, s térhódítása által két évtized alatt teljesen ellehetetlenítette a kengyiai gazdákat. A kengyiai földművesek sorra adták át földjeiket a kombinátnak, néhányan más földekért, mások pedig nyugdíjért cserébe (id. Tatai János 2022. január 14-ei szóbeli közlése alapján).

KENGYIA 1956-TÓL 1991-IG

Az 1956-os természeti katasztrófa után sem állt meg az élet Kengyiában. Bár a közelmúltban a Kengyia helyzetét tárgyaló cikkek többsége – nyilván merő tájékoztatásból – azt írta, hogy a sziget az 1956-os árvíz után néptelenedett el, ez nem fedí a valóságot.

Sóta István, Kengyia egyik utolsó időse lakója elmondta, hogy az ő emlékezete szerint az árvíz után még több szállás épült a szigeten, mint amennyi előtte volt. Ő 96 szállásról beszélt, mivel tisztán emlékezett a házak számozására. Id. Tatai János, aki Kengyiában nőtt fel, alátámasztotta Sóta István állításait. Ő azt mesélte, hogy az azóta elhunyt unokatestvérével, Siplika (szül. Polgár) Veronával összeszámolták, egyikük 108, míg másikuk 111 szállásra emlékezett az 1960-as évek elejéről.

A szóbeli közlések számomra teljes megerősítést nyertek, amikor az oss.uredjenazemlja.hr oldalon, vagyis a horvát kataszteri hivatal (Državna geodetska uprava) oldalán az 1968-as légifelvételeket tanulmányoztam. A térkép alapján könnyedén rekonstruálható Kengyia ötven–ötvenöt évvel ezelőtti kinézete. A szállások és a hozzájuk tartozó földdarabok is tisztán kivehetők ezen a térképen. E felvételek alapján az is elmondható, hogy a szállások száma kilencven és százöt között lehetett – sajnos sok esetben nem lehetünk biztosak abban, hogy a térképen látható egyes erdőcskék és ligetek rejtenek-e szállásokat, vagy sem, innen ered a bizonytalanság. 1956 telén a Magyarországról menekült Solti család is otthonra lelt Kengyiában (Sóta István 2022. január 22-ei szóbeli közlése alapján). Az 1969–1970-es években került sor a dunai védtöltés nagy léptékű megerősítésére: ez magasítást és szélesítést foglalt magában. Ezek az árvízvédelmi intézkedések – bár több szállás végleges lebontásához vezettek, mert az új töltés útjában álltak – tovább növelték a megmaradt kengyiai nép biztonságérzetét (ifj. Sztrikovits János 2022. május 2-ai szóbeli közlése alapján).

Id. Tatai János azt is elmesélte, hogy az is nehezíti a szállások pontos számára és elhelyezkedésére vonatkozó visszaemlékezést, hogy az állandó tanyák mellett sok volt az ideiglenes épület is, amelyekben néha laktak, néha viszont nem. Sőt olyan építmények is akadtak szép számmal, melyek kizárólag a jószágállomány számára épültek: hodályok, istállók, etetők stb. Az is nehezíti a pontos rekonstrukciót, hogy a szállások lakói gyakran költöztek egyik házból a másikba, jöttek-mentek a bérlők, a felesek; ezért nagyon nehéz megállapítani, hogy egy-egy szállás mikor kié volt.

Az interjúk készítésekor magam is tapasztaltam, hogy egyes szállásokra szinte minden alanyom pontosan emlékezett, tudta, hogy az mikor kié volt, kik laktak ott. Ezek a régebbi, nagyobb szállások abban különböztek a kisebbektől, hogy ezekben maga a tulajdonos lakott, és a föld sem volt bérbe adva, mivel maga a gazda művelte. Akkor vajon miért néptelenedett el Kengyia, a virágzó tanyavilág? A választ id. Tatai János a bezdáni termelőszövetkezet térhódításában találta meg. Megkezdődött az itteni földek felszabdalása, a dűlőrendezés, s persze a legfőbb oka az elvándorlásnak az volt, hogy a gazdák az 1970-es évek derekára nem tudtak már megélni néhány holdas birtokaikból. Be kellett tagosodniuk; ki így, ki úgy egyezett ki az állammal: néhányan nyugdíjat, mások ingatlant kaptak földjeikért cserébe. Közvetett úton bár, de mindenképp a szövetkezet térnyerése hozta el a kengyiai lakosság fokozatos elfogyását. A helyiek elmondásából – így az 1989-ben a kengyiai Popovics Juliannával készült interjúból is – kiderült, hogy az 1980-as évekre mindössze tíz-tizenöt szálláson maradtak lakók, jellemzően csak idősek (HAJNAL 1989).

Halálukkal földjeik többsége a kombinát tulajdonába került, a fiatalok pedig Kupuszinán, Bezdánban vagy külföldön keresték boldogulásukat (Marások Erzsébet 2021. december 14-ei szóbeli közlése alapján). Kevesen voltak abban a helyzetben, hogy megtarthatták földjeiket. Főleg azok engedhették ezt meg maguknak, akik nem csak földművelésből éltek, illetve azok, akiknek máshol is voltak termőföldjeik (ifj. Sztrikovits János 2022. május 2-ai szóbeli közlése alapján).

Az 1980–1990-es évek újságcikkeiből meg a helyi idősek elbeszéléseiből is kiderült, hogy a bezdáni kombinát különösen azért vágyott a kengyiai magánbirtokokra, mert itt voltak a legjobb minőségű termőföldek Bezdán környékén. Földjén különösen a konyhakerti növények (elsősorban hagyma, dughagyma termelésére kiváló), de a szója és a kukorica is rekordterméseket hozott. Id. Sztrikovits János, aki vadőrként is dolgozott, 1987-ben 4168 kg szóját termelt hektáronként. Abban az évben Zombor község mezőgazdasági versenyének ezüstérmese lett. Elmondása szerint azért termett jól szinte mindig a kengyiai föld, mert a növényeket sok harmat éri (DUDÁS 1988).

A bezdáni kombinát kengyiai térnyerése Momčilo Pivac igazgatósága alatt – sajnos a természeti környezet rovására – jelentős fejlesztéseket hozott

a szigetre: az egykori kisköszegi egyházi vagyont képző Buják-szállás helyén (mely Kengyia egyik legszebb szállása volt) 1995-ben Bariša Gorjanac vezetése alatt megkezdte működését a csárda is; aszfaltos út épült a Bajai-csatorna partjáig, 500 hektárra kiterjedő öntözőrendszer jött létre, 2000-ben pedig már (Milka Galović igazgatónő vezetése alatt) az elektromos áram is megérkezett a szállásokra és a Bajai-partra (MAROS 1997).

A csárda 3843 négyzetméteres telkét, melyet egy ideig az Augustinović család jogtalanul művelt, a kombinát Pélmonostor községtől vásárolta meg 1987-ben, az egyházzal folytatott hosszas pereskedés után. A csárda mellett haltenyészet is működött a Bajai-csatornán, itt termelték meg a csárda számára a halat. Az 1998-ban Zárol Jánossal, a bezdáni szövetkezet igazgatóbizottságának elnökével készült interjúból kiderül az is, hogy 45 ketrecben itt évi tíz vagon hal tenyésztésére volt kapacitás. Később, a kombinát végnapjaiban ez évi három vagonra csökkent (Paksi Kovács István 2022. március 5-ei szóbeli közlése alapján).

Amikor a bezdáni kombinát a délszláv háború okozta gazdasági visszaesés következtében válságba került, a vezetőség a Bajai-csatorna partjának felparcellázása mellett döntött. Nyolcvan darab 370 négyzetméteres parcellát árvereztek el – a környezetvédelemre természetesen nem ügyelve –, melyekre maximum 54 négyzetméteres épület építését engedélyezték. Ahogy a *Magyar Szó* 2003. június 23-ai cikkében áll: „ezt a magánosítást elretentő példaként emlegetik az egész községben, azóta minden megváltozott a messze földön híres Kengyiában” (HAJNAL 2003: 5).

A leendő tulajdonosok Pélmonostoron igényelheték az építkezési engedélyt, ám ezek kiadására a két ország közötti háborús helyzet miatt soha nem kerülhetett sor – a parton álló épületek sorsa így a mai napig rendezetlen. Kengyia és a kengyiaiak fokozatosan kibontakozó drámájában az 1991-ben kitörő délszláv háború adta meg a kegyelemdőfést az addig is igencsak hányatott sorsú vidék lakói számára. Kengyia szó szerint a legrosszabb helyen ragadt: a harcban álló felek, azaz Szerbia és Horvátország között. A háború során – szerencsére – sem a Jugoszláv Néphadsereg, sem pedig a szabadcsapatok nem vonultak be Kengyia-szigetre, amit a helyiek az utak rendkívül rossz állapotával magyaráztak.

Bár a kengyiai lakosság mindig is horvát állampolgársággal rendelkezett, Jugoszlávia egyéges léte idején nem volt jelentősége annak, hogy hol húzódik a köztársaságok közti határ. Az ország széthullásával azonban ez megváltozott. A délszláv háború elmúltával a dunai hajózási útvonal közepét tették meg hivatalos határnak, így Kengyia a folyó bal partján, úgymond Szerbiában ragadt Horvátország exklávéjaként. Ez csaknem lehetetlenné tette az 56 horvát állampolgársággal rendelkező lakos számára jogainak gyakorlását; ahhoz

ugyanis – ha például valaki orvoshoz kíván menni – mindenképpen át kell kelnie a hivatalos szerb–horvát határon. A kengyiai mezőgazdasági termelők is hasonló gondokkal küzdenek: gazdaságuk Horvátországban van bejegyezve, azonban terményeiket nem adhatják el Horvátországban, és nem árulhatják horvát piacokon, mivel ehhez a vámon való átkelés elkerülhetetlen. Ez elvágja őket a különböző pályázatokon való részvételtől is. Az ellehetetlenülés következtében 2005-ben Kengyia már csak tizennégy lakost számlált (VÍGI 2006).

Kengyia helyzete a mai napig rendezetlen, területét de facto Szerbia felügyeli.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomat igyekeztem úgy összeállítani, hogy az olvasó a lehető legteljesebb képet kapja e meglehetősen különleges területről. Bár munkám a történelmi tények köré épült, nem hagytam figyelmen kívül a földrajzi és egyéb információk közlését sem, mivel véleményem szerint csak ezek átfogó ismeretében rekonstruálhatjuk megfelelő mértékben a sziget történelmét és az egykor itt élők életét.

Az évszázadokon átívelő történelmi múlt sok érdekességgel szolgált. A 19. század derekától kezdve a folyamszabályozással egyre inkább emberközelibbé válik Kengyia addig mocsaras szigete. Az 1800-as évek végén az első sajtóbeli említésre is sor kerül. A 20. század elejétől kezdődik meg a sziget valódi fejlődése. Az 1900-as évek elején történik meg Kengyia belvizeinek teljes rendezése, ami kiváló termőföldekhez juttatja a baranyai nagygazdákat. A Duna túloldalán élő földtulajdonosok számára azonban, a folyón való problémás átkelés miatt, nem éri meg, hogy saját maguk műveljék a földeket, így bérbe adják, jórészt kupuszinai földteleneknek. Ők alakítják Kengyia kultúráját a következő hetven évben, s nekik köszönhető az a néprajzi és kulturális egyediség, mely a szigetet jellemezte. A kengyiai nép összhangban a természettel, a hagyományos gazdálkodást művelve, kemény munkával tartotta el magát, megőrizve közben ennek az életmódnak az egyik utolsó csíráját. Az 1941–1944-es évek tragikus történései után 1945-től – az agrárreformnak köszönhetően – felvirágzik a tanyavilág, sokan jutnak földhöz, gombamód szaporodnak a szállások, nő a lakosság száma, iskola létesül, majd mindennek az 1956-ban érkező katasztrofális jeges áradat vet véget. Kengyia a csapás után újra benépesül, ekkor több mint kilencven szállást számlál a tanyavilág, azonban az egyre inkább teret nyerő szocialista gazdasági modell fokozatosan ellehetetleníti a kengyiai gazdálkodókat. Megindul a migráció a környező városok és falvak felé, ezért az 1970-es évektől kezdve rohamosan csökken a lakosság lélekszáma. 1989-re már csak tíz-tizenöt szállást lagnak. Az 1990-es

évek háborúskodása hozza el a végső pusztulást: Kengyia két ország között ragad – ez tovább nehezíti az itt élők eddig sem fényes helyzetét. 2005-re az itt élők száma mindössze tizennégy, nagyrészt idős emberre apadt.

Öröm volt számomra Kengyia múltjában elmélyülni, s igen szerencsésnek érzem magam, hogy még beszélhettem a sziget legidősebb lakóival, s úgy mond részt vehettem az itt maradottak mindennapi életében. Úgy gondolom, az utolsó pillanatban örökítettem meg írásommal a kengyiai léteket, hisz a jövő nem sok jóval kecsegtet a még itt maradt néhány ember számára.

AZ ADATKÖZLŐK NEVE ÉS AZ INTERJÚBESZÉLGETÉSEK IDŐPONTJA

BEZDÁN Mária (2022. január 7.)
 BOSNYÁK Erzsébet (2021. december 10.)
 MARÁSEK Erzsébet (2021. december 14.)
 PAKSI KOVÁCS István (2022. március 5.)
 PÖRZSÖLT Ilona (2022. január 22.)
 SÓTA István (2022. január 22.)
 SZTRIKOVITS János, ifj. (2021. április 2.)
 TATAI János, id. (2022. január 14.)

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDREJEV, Nikita 2004. *Vode Dunava i razvoj vodoprivrede u Apatinskom i Somborskom Podunavlju*. Kulturni centar, Sombor. https://vukovisadunava.com/archive2.php?topic=25468.0#google_vignette. (2025. 10. 10.)
- ANDREJEV, Nikita 2006. *Pedeset godina nakon ledene poplave severozapadnog podunavskog dela Bačke*. VDP „Zapadna Bačka”, Sombor
- Bácska 1912. június 18. Sóstó szabályozási előmunkálatok. In: *Bácska*, 46., 4. https://epa.oszk.hu/05400/05442/03100/pdf/EPA05442_bacska_1912_046.pdf. (2025. 10. 10.)
- BALÁS Árpád 1883. *A bellyei uradalom. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által kiadott „Albrecht főherczeg ő fensége bellyei uradalmának leírása” c. munkájának ismertetése* [a *Mezőgazdasági Szemlében* megjelent cikk különnyomata]. Czéh Sándor nyomdája, Magyar-Óvár
- BALLA Ferenc – BALLA István 1993. *Bezdán története. A kezdetektől 1914-ig*. Tóthfalusi Római Katolikus Plébániahivatal, Tóthfalu
- BALLA Ferenc – BALLA István 2001. *Bezdán története. A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésétől a termelő parasztszövetkezetek felbomlásáig (1944–1953)*. Logos, Tóthfalu

- BALLA Ferenc – BALLA István 2013a. Az 1944. novemberi bezdáni megtorlás áldozatai. In: Szabó József (szerk.): *Évkönyv 3. (2011. május 22. – 2012. december 31.)*. Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Bajmok, 214–213. https://www.vamadia.rs/sites/default/files/2021-03/vajdasagi_magyar_helytorteneti_egyesulet_evkonyve_3.pdf. (2025. 10. 10.)
- BALLA Ferenc – BALLA István 2013b. „Eltűntek” 1944 novemberében. In: Szabó József (szerk.): *Évkönyv 3. (2011. május 22. – 2012. december 31.)*. Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Bajmok, 206–227. https://www.vamadia.rs/sites/default/files/2021-03/vajdasagi_magyar_helytorteneti_egyesulet_evkonyve_3.pdf. (2025. 10. 10.)
- Baranyavármegye Hivatalos Lapja 1904. június 23. Árverési hirdetmény. In: *Baranyavármegye Hivatalos Lapja*, 25., 254. https://adt.arcanum.com/hu/view/BaranyavarmegyeHivatalosLapja_1904/?pg=277&layout=s&query=Árverési+hirdetmény. (2025. 10. 10.)
- CSÁNKI Dezső 1894. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. II. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/5513/2/MagyarKozepkor_0118_magyarország_tortenelmi_foldrajza_a_Hunyadiak_koraban_2_175.pdf. (2025. 10. 10.)
- DEÁK Antal András 2009. *A Duna magára ismerésének története. A folyó térképi ábrázolásának fejlődése*. Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Esztergom
- (ás) [DUDÁS Károly] 1988. Nyomok az árterületen. Foglalkozása – rekorder. In: *7 Nap*, 15., 24. <https://www.vamadia.rs/pdf.js/113266>. (2025. 10. 10.)
- FALUDI Gábor – NEBOJSZKI László 2008. A Mohácsi-sziget kialakulása és vizeinek történelmi változásai. In: *Hidrológiai Közlöny*, 4., 47–57. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HidrologiaiKozlony_2008/?pg=252&layout=s. (2025. 10. 10.)
- FALUDI Gábor – NEBOJSZKI László 2009. A karapancsai szivattyútelep. In: *Hidrológiai Közlöny*, 4., 27–34. https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiKozlony_2009/?pg=232&layout=s&query=karapancsai. (2025. 10. 10.)
- FALUDI Gábor – SZÁDECZKY Attila 2015. Baja 1956, jeges árvíz, Vörös híd. In: *Hidrológiai Közlöny*, 1., 63–67. https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiKozlony_2015/?pg=64&layout=s. (2025. 10. 10.)
- FERKOV Jakab 2012. A Mohácsi-sziget nyugati részének benépesülése. In: Kothencz Kelemen (szerk.): *Sarjadó sorsok. A VIII. Duna–Tisza közti nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia (Baja, 2011. július 14–15.) előadásai*. Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Baja–Kecskemét, 121–128. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BACS_Sk_2012_SarjadoSorsok/?pg=0&layout=s. (2025. 10. 10.)

- FOKY István, B. 2007. Leányvártól a Dobronaki kopjafákig. Vízsonon, ahol a baranyai nap születik. In: *Hét Nap*, 15., 30. <https://www.vamadia.rs/pdf.js/115597>. (2025. 10. 10.)
- FÜZES Miklós 1982. A népszámlálások szervezési tapasztalatai Baranyában, különös tekintettel a nemzetiségek összeírására (1920–1949). In: Szita László: *Baranyai helytörténetírás. 1981*. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 515–544. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_Evk_1981/?pg=0&layout=s. (2025. 10. 10.)
- GYÖRFFY György 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Aba-újvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye* [1. köt.]. 3. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest
- H. Á. [HAJNAL Árpád] 1989. Kukoricapite. In: *Dunatáj*, 3. (951.), 3. <https://www.vamadia.rs/pdf.js/90143>. (2025. 10. 10.)
- H. Á. [HAJNAL Árpád] 2003. Ne vágják ki az ostorfákat! Szögesdrót a bezdáni Kengyán? – A VM zombori községi bizottságának kifogásairól. In: *Magyar Szó*, 146., 5. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarSzo_2003_06/?pg=348&layout=s&query=ezt+a+magánosítást. (2025. 10. 10.)
- Helységnévtár 1913 = Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1913. *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára*. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. <https://www.kshkonyvtar.hu/helysegnevtar/1913/helysegnevtar-1913.pdf>. (2025. 10. 10.)
- HERVAI András 2020. *A Mohácsi-sziget talajvíz rendszerének átalakulása a tájátalakítások következményeként*. Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs
- HORGER Antal 1924. *Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye*. Kókai Lajos kiadása, Budapest
- IHRIG Dénes – KÁROLYI Zsigmond – KÁROLYI Zoltán – VÁZSONYI Ádám 1973. *A magyar vízszabályozás története*. A könyvet összeállította és szerkesztett Ihrig Dénes. Országos Vízügyi Hivatal, Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/VizugyiKonyvek_087/?pg=3&layout=s. (2025. 10. 10.)
- KOVÁCS Éva 2007. *Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése*. Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen. https://mnytud.arts.unideb.hu/szakedolgozat/1559/kovacs_e_1559.pdf. (2025. 10. 10.)
- LUKÁCS B. György 2009. Agrárreform Horvátországban 1945–1948 között. In: *Világtörténet*, 1., 64–73. https://tti.abtk.hu/images/vt_2009_1/lukacs.pdf. (2025. 10. 10.)
- MAROS István 1997. Holt-Baracska és Bajai-csatorna. In: *Magyar Szó*, 111., 12. <https://www.vamadia.rs/pdf.js/97677>. (2025. 10. 10.)

- Mohács 1902. március 2. Tüzek [Beck Antal kisköszegi lakos kengyiai tót szállása gondatlanságból leégett]. In: *Mohács*, 9., 6. https://adt.arcanum.com/hu/view/Mohacs_1902/?pg=59&layout=s. (2025. 10. 10.)
- Országos Vízügyi Főigazgatóság é. n. *Az 1956 évi dunai jeges árvíz évfordulója*. http://www.ovf.hu/hu/korabbi_erdekessegek/1/az1956vidunaijegesarviz_evforduloja. (2025. 10. 10.)
- REUTER Camillo 1971. Két vízrajzi köznév: *kégy* és *kengyel*. In: *Magyar Nyelv*, 359., 343–347. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNyelv_1971/?pg=266&layout=s. (2025. 10. 10.)
- SILLING István 1990. A kupuszinaiak kirajzása a XX. század elején. In: *Üzenet*, 7–9., 607–617. <https://www.vamadia.rs/pdf.js/103597>. (2025. 10. 10.)
- SZÁSZHELYI Pál – VARSA Ferenc 1956. A Duna 1956 márciusi árvize utáni vízépítési feladatok. In: *Vízügyi Közlemények*, 4., 425–450. https://library.hungaricana.hu/hu/view/VizugyiKozlemenyek_1956/?pg=408&layout=s. (2025. 10. 10.)
- SZEKERES László 1982. Középkori települések Északkelet-Bácskában. In: *Hungarológiai Közlemények*, 1. (50.), 1–78. https://www.vamadia.rs/sites/default/files/periodika_szam/digitalizalt/Hungarologia_XIV_50_.pdf. (2025. 10. 10.)
- SZURCSIK István 2004. *Térségünk agráriumának néhány jellemvonása*. K. n., Hercegszántó
- TAUSZ Imre 2005. *Batina – Kisköszeg – Adatok a község történetéhez*. HunCro Lap- és Könyvkiadó Kft. Eszék
- TIMÁR György 1987. A Duna–Drávaszög népesedéstörténete. In: Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1987/1988*. (A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1987/1988), Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 343–372. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_Evk_1987-88/?pg=5&layout=s. (2025. 10. 10.)
- VÍGI Zoltán 2005. A senki földje lakói. Kengyija Vajdaság területén fekszik, de Horvátország a területet és a lakosokat is sajátjának tekinti. In: *Magyar Szó*, 201., VI Hétféje. https://adt.arcanum.com/cs/view/MagyarSzo_2005_08/?pg=529&layout=s&query=A+senki+földje. (2025. 10. 10.)

ABSTRACT • Today, Kendija Island is often described as a no-man’s-land situated between Serbia and Croatia. However, Kendija is not only an island in a geographical sense; in terms of its history, culture, and ethnographic characteristics, it also constitutes a fully unique and distinct entity. – Historically, Kendija emerged from a marshland encircled by branches of the Danube, where a nature-oriented way of life developed that may still be regarded as exemplary today. Although by the middle of the twentieth century Kendija had come to resemble a small village, its inhabitants nevertheless preserved their

natural environment, as their livelihoods were largely dependent on its condition. – Despite the fact that Kendija's period of prosperity is in the distant past and that hardly any visible traces remain of its former homestead-based settlement structure, collective memory continues to preserve images of reed-roofed dwellings, livestock-filled stables, and the Lina inn, once known for its lively social life. – Based on the analysis of a wide range of sources, the study reconstructs the history of the island in a chronological framework, while also addressing aspects of everyday life and folk customs alongside historical processes. The aim of the paper is to provide as comprehensive a picture as possible of Kendija Island and its inhabitants.

KEY WORDS • **West Bačka, Bezdan, Batina, Kendija, local history, ethnography, island**

SAŽETAK • Ostrvo Kendija se danas često opisuje kao ničija zemlja smeštena između Srbije i Hrvatske. Međutim, Kendija nije ostrvo samo u geografskom smislu, već u pogledu svoje prošlosti, kulture i etnografskih osobenosti predstavlja i potpuno jedinstvenu i izdvojenju celinu. – Kendija se u prošlosti uzdigla iz močvarnog područja okruženog rukavcima Dunava, gde se razvio način života izrazito blizak prirodi, koji se i danas može smatrati uzornim. Iako je sredinom dvadesetog veka Kendija već gotovo imala obeležja manjeg sela, njeni stanovnici su ipak očuvali prirodno okruženje u kojem su živeli, budući da je njihov opstanak u velikoj meri zavisio od njegovog stanja. – Uprkos tome što zlatno doba Kendije odavno pripada prošlosti i što od nekadašnjih salaša gotovo da nema vidljivih tragova, u kolektivnom sećanju i dalje su prisutne slike nastambi pokrivenih trskom, štala punih stoke, kao i čuvene Lina čarde, nekada poznate po živahnom društvenom životu. – Rad, zasnovan na analizi raznovrsnih izvora, hronološki prikazuje istoriju ostrva, pri čemu se, pored istorijskih procesa, razmatraju i aspekti svakodnevnog života i narodnih običaja stanovnika Kendije. Cilj rada jeste da se na kraju pruži što potpunija slika ostrva Kendija i ljudi koji su na njemu živeli.

KLJUČNE REČI • **Zapadna Bačka, Bezdan, Batina, Kendija, lokalna istorija, ostrvo, etnografija**

Beérkezés időpontja: 2025. október 18.

Elfogadás időpontja: 2025. október 30.

ZONGORA A FEHÉR KASTÉLYBÓL / RÉSZLETEK

PIANO FROM THE WHITE CASTLE / EXCERPTS
KLAVIR IZ BELOG DVORA / ODLOMCI

GION NÁNDOR (1941–2002)

Híd és Neven irodalmi, továbbá Déry Tibor-, József Attila-, Márai Sándor-
és a Magyar Köztársaság Babérkoszorúja díjas prózaíró, szerkesztő

FÉNYKÉPEK EGY HÁBORÚRÓL

Tél vége felé járunk. Ilyenkor már lucskosak az utak, és sárosak a szőlősdombok, nyirkos hideg van odakint, és hideg van a szép tágas irodámban is, de én még ilyen hidegben is szeretek itt üldögelni, talán azért, mert már évtizedek óta igencsak kis lakásban lakom, ahol minduntalan elkeverednek a könyveim és a kézirataim, a szép tágas irodában viszont mindennek megvan a maga helye, meg aztán sokan elférünk itt, hatalmas asztal áll az iroda közepén, nemrégén még mi, okos szerkesztők gyakran körülültük az asztalt, és általában okos dolgokat mondtunk egymásnak, de az utóbbi időben, főleg amióta a háború kitört, egyre ritkábban ülünk az asztal mellett, és egyre kevésbé vagyunk okosak, a nagy asztal azonban továbbra is szép és hasznos, sok minden elfér rajta, a kinagyított háborús fényképek is.

Szabó Zoltánnal nézegetjük a kitergetett háborús fényképeket, és nem tudunk okosakat mondani egymásnak. [...]

...és ekkor eljutunk a Süllő-szigetig. A Süllő-szigeten egyszer jártam, nem tudom pontosan, hogy miért, lehet, hogy azért, mert azt mondták, hogy rendkívül szép hely, és hogy nekem okvetlenül meg kell nézmem. Megnéztem. Tényleg szép hely volt. A Duna jobb partjához ragadt egy keskeny bekötőúttal, hatalmas fák zöldelltek mindenfelé, a fák között szorgalmas emberek... Kellemes, szép hely volt tehát a Süllő-sziget, igaz, hogy lakóinak békés életét időnként megbolygatták a szárazföldről a keskeny bekötőúton besurranó vaddisznók, melyek hangosan rőfögtek, és feltúrták a veteményeskerteket, de a sziget lakói összefogtak és baltákkal lecsapták a vaddisznókat, vagy visszaűzték őket a szárazföldi erdőkre. Ma már nincsenek vaddisznók a szigeten, és régi lakókból is alig maradt ott valaki... Egyenruhás emberek jöttek oda igen korszerű fegyverekkel, a vaddisznókat lelővöldözték, a békés horgászok meg sürgősen elhagyták faházaikat. Három ősz hajú öregasszony maradt még ott, ők egy nyomorúságos földszintes faházban laknak, ez a leglepusztultabb

faház a szigeten, de az öregasszonyok nem akarnak onnan kiköltözni, mert belefáradtak már a költözködésekbe, csöndesen tevékenykednek a házban és a ház körül, az egyik a veteményeskertet gondozza, a másik a ház köré ültetett kőrtétfákat nyesegeti, a harmadik meg leginkább zongorázik egy kopott, lehangolódott zongorán, bent a kis faházban. A minap kézigránát dobta a kertjükbe, a kézigránát nagyot robbant, de az öregasszonyok még akkor sem mentek el. Ennyit mond el nekem Szabó Zoltán, többet nem is mondhat el, mert vaddisznó módjára éppen csak besurranhatott a szigetre, a fegyveres hazafiak gyorsan kiebudalták onnan, egyetlen fényképet készíthetett csupán a három öregasszonyról, pár szót váltott velük, egyikük az én nevemet is említette, talán hallott rólam, vagy talán ismert is valamikor.

Nézem a három ősz hajú öregasszony fényképét, és arra gondolok, hogy talán a Torontál nővérek lehetnek. Ők ismertek engem valamikor kamaszkoromban, és ők tényleg belefáradhattak a költözködésbe. Sokat költözködtek életükben, és mindig rossz időkben költözködtek. Az első vagy az egyik meg a második költözködésüknél én is segédkeztem. Akkor is rossz idők jártak. A második világháború véget ért már ugyan, de kegyetlen és rossz idők jártak még, és akkor is mocskos volt a tél vége. [...]

A Torontál nővéreknek azonban el kellett menniük a faluból. A tantestület döntött így egy csillagos, tavaszi estén. A tantestület ülésén részt vett a párttitkár és a falu elnöke is, és igen sokáig tanácskoztak a Torontál nővérek erkölcstelen viselkedéséről, amely általános felháborodást váltott ki a faluban, megemlétték a rendőrtisztek ellen elkövetett merényletet is, de erről nem sokat beszéltek, mert sehogyan sem tudták összehozni Dietrich Schröder lövöldözését a Torontál nővérek erkölcstelen viselkedésével.

Sokáig tartott a tanácskozás...

– A lövöldözésről csak mellékesen beszéltek – mondta Fodó tanár úr. – Főleg az éjszakai lármázások miatt ítélték el a Torontál nővéreket.

– És ők mit szóltak? – kérdezte Burai J.

– Zsuzsanna nem szólt egy szót sem – mondta Fodó tanár úr. – Ő csak ült, hallgatott és látszott rajta, hogy jó előre tudja, hogy mi lesz a sok fecsegés vége. Márta viszont sokat beszélt. Elmesélte, hogy a háború előtt nagyon gazdagok voltak. Egy szép kastélyban laktak. A kastélyban szép bútorok és szép festmények voltak, a kastély körül meg erdő és gazdagon termő szántóföldek. A háború alatt német tisztek látogatták őket, Elvira zongorázott nekik, és a német tisztek sokszor ott ebédeltek náluk a kastélykertben. Már akkor elég rossz hírbe keveredtek. Aztán a német tisztek elmenekültek, és megjöttek a partizántisztek, akik már értesültek a Torontál nővérek hazafias viselkedéséről. Ezért igen gorbombán viselkedtek velük, Elvira akkor bolondult meg, a

vőlegényét börtönbe zárták, Zsuzsannának akkor sérült meg a csípője, csak Márta maradt épségben, ő volt közöttük a legokosabb, ő gyorsan belenyugodott a sorsába. Később jött az orosz felszabadító hadsereg is, az orosz tisztek is elég durván viselkedtek...

– A kastélyt természetesen elvették tőlük, és ők mentek egyik faluból a másikba földrajzot, fizikát és számtant tanítani. Csakhogy az egykori partizántisztek immár bőrkabátos rendőrtisztként mindenhová utánuk mentek...

– A Torontál nővérek féltek a bőrkabátosoktól – mondta Burai J. – Nem azért énekeltek, mert jókedvük volt, hanem azért, mert féltek.

– A bőrkabátosok mindenütt megtalálták őket, és jóízűen mulattak velük. A Torontál nővérek meg folyton költöztek. Bútoraik egyre fogytak, a kínai porcelánok is összetörték, lehet, hogy holnapra is megfogyatkoznak már a bútoraik, de reggel indulniuk kell valahová, Zsuzsanna ezt jól tudta... Így hát reggel megint elköltöznek valahová, persze előbb-utóbb ott is megtalálják őket... [...]

HÁBORÚS FÉNYKÉPEK NYOMÁBAN

Nyugat felé megyünk Szabó Zoltán ósdi kocsiján..., [aki] ragaszkodott hozzá, hogy menjünk el a Süllő-szigetre, és nézzük meg a három ősz hajú öregasszonyt nyomorúságos faházukban, ahonnan nem akarnak elmenni, és az én nevemet említették egy röpké beszélgetésben, lehet, hogy ők a Torontál nővérek, és én végtére is valamikor szerelmes voltam Zsuzsannába, az egyik Torontál nővérbe, igaz, hogy a Torontál nővéreknek akkor még nem volt ráncos az arcuk, és a hajuk is hollófekete volt. [...]

De lassan már közeledünk a Duna felé, egyre több katonai járművel találkozunk, és terepszínű egyenruhás emberek állítják le rozoga kocsinkat, gyanakodva vizsgálgatnak bennünket és az iratainkat. Az irataink rendben vannak...

Ráhajtottunk a hídra, amelyet még nem robbantottak fel az ellenséges diverzánsok, itt is igazoltatnak bennünket, aztán átgördülünk a túlsó partra, és befordulunk a Süllő-szigetre. A sziget nagy fái most nem zöldek, csupasz ágaik sötétbarnák, és olyan szárazaknak látszanak, mintha soha többé nem akarnának kizöldellni...

Azután Szabó Zoltán hirtelen lecövekkel, és már egyáltalán nem lelkesedik. A nagy barna fák között egy faház üszkös maradékai látszanak. Kérdően nézünk szakállas kísérőnkre, ő a vállát vonogatja, azt mondja, hogy egy éjszaka leégett a faház. Bizonyára felgyújtották, jegyzi meg halkán Szabó Zoltán, a szakállas mégis meghallja, de megint csak a vállát vonogatja és megismétli: hogy egy éjszaka leégett a kis faház, minden benne égett. Ezek szerint a zongor-

ra is, mondom Szabó Zoltánnak. A szakállas harcos erre elmosolyodik és azt mondja, hogy hála istennek, a zongora is elégett. Ennek mindenki örült, mert az egyik bolond öregasszony szinte éjjel-nappal csapkodta a zongorát, minél több katona jött a szigetre, ő annál hangosabban zongorázott, a másik kettő meg esténként énekelt a zongoraszó mellett, öreges, rezgő hangon. Tulajdonképpen bolond volt mind a három. A legbolondabb az volt, aki zongorázott, már véreztek az ujjai, de ő még akkor is csapkodta a billentyűket. A másik is bolond volt, aki állandóan a körtefákat nyesegette, hiszen ez a vizenyős talaj egyáltalán nem jó a körtefáknak. És bolond volt a harmadik is, aki alig tudott már járni, erősen sántított, mégis folyton a veteményeskertet kapálgatta.

Összenéztünk Szabó Zoltánnal. Igen, majdnem bizonyos, hogy a Torontál nővérek laktak itt, és aztán egy éjszaka rájuk gyújtották a faházat. Megkérdeztük, hogy mi történt az asszonyokkal. Ők kimenekültek a házból, mondja a fegyveres harcos. Egész éjszaka nézték az égő, parázsló faházat, reggel meg elmentek valahová a partra, a szőlősdombok közé. Az egyikük, talán a legbolondabb, azt mondta, hogy egy fehér falú kastélyba mennek, ahol senki sem fogja őket megtalálni. Nagyon messzire kell menniük, mert errefelé nincsenek fehér falú kastélyok...

In: GION Nándor 2021. *Zongora a fehér kastélyból*. Gion Nándor Regényei 6. Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest

A FELVIDÉKRŐL A BÁCSKÁBA – EGY BÁCSKAI SEBÉSZ ÉS CSALÁDJA ÉLETE A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN: JAKOBEY JÁNOS

FROM UPPER HUNGARY TO BÁCSKA: THE LIFE OF A SURGEON
FROM BÁCSKA AND HIS FAMILY IN THE MID-19TH CENTURY:

JÁNOS JAKOBEY

OD GORNJE UGARSKE DO BAČKE – ŽIVOT BAČKOG HIRURGA
I NJEGOVE PORODICE SREDINOM 19. VEKA: JANOŠ JAKOBEI

FÁBIÁN BORBÁLA

PhD, történész

Délvidék Kutató Központ, Szeged, munkatárs

fabianborbal@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány célja egy orvos és családja életének bemutatása a 19. századi Bácskában. A Felvidékről származó, 1787-ben Pilisen született nemes Jakobey János (1787–1855) a Pesti Egyetem elvégzése után Nemesmiliticsen lett községi orvos, majd 1820-tól a Kúlai járás seborvosa. A kolera elleni küzdelmének és az *Orvosi Tárb*ban megjelent cikkeinek köszönhetően nemcsak a Bácskában, hanem Magyarország-szerte ismert lett, 1837-ben ezért is választották meg Baja város seborvosává. Az 1840-es nagy bajai tűzvész alkalmával ingyen kezelte a beteget, de más alkalmakkor is szívesen adakozott. – A katolikus hitre 1811-ben Rozsnyón áttért Jakobey evangélikus feleséget választott magának. Hét gyermekük született Nemesmiliticsen, Újverbáson és Kúlán; közülük öten érték meg a felnőttkort. Hat gyermekének keresztapja Pollermann Ferenc bajai gyógyszerész volt. Fiait először az újverbázi evangélikus gimnáziumba járatta, Bajára költözésük után pedig a bajai gimnáziumba íratta be őket. Leghíresebb gyermeke, Károly festőművész lett, aki első festőműhelyét Baján nyitotta meg. A legidősebb fiuk, Sándor ügyvédként a Bajai Takarékpénztár alapításakor és annak első éveiben jelentős szerepet játszott. 1858-ban városi képviselőnek választották, majd városi ügyész lett. 1861-től a zombori törvényszéken dolgozott. Később vármegyei törvényszéki ülnök, majd az újvidéki bíróság egyik bírója. Életét óbecsei ügyvédként fejezte be. – Zomborba költözése után fiai továbbra is a bajai gimnáziumba jártak. Jakobey János legidősebb gyermeke, Amália, a Bácska első nőegyletének, a Bajai Jótékony Asszonyegyletnek volt a tagja. Legkisebb fia, József vasárus, majd az 1848–1849-es szabadságharcban honvédként harcolt, később az evan-

gélikus egyház pénztárosa lett Budapesten. A Nemzeti Tornaegylet ellenőre és választmányi pótagja is volt. – Jakobey jövedelméből saját házat és szőlőt tudott vásárolni. Mindkét végrendeletében vagyona örököséként feleségét, Koromzay Karolint nevezte meg. Jakobey János a város megbecsült polgáráként 1855-ben halt meg.

KULCSSZAVAK • orvosok, 19. század, Bácska, végrendelet, család, sebész, író, művelődéstörténet

Jakobey János bajai városi sebész (*chirurgus*) halálhírének munkatársa, a városi orvos, dr. Rosenman Pál¹ így jelentette a városi tanácsnak:

„Fájdalmas szívvel kéntelenek a tisztelt Tanács Községet arról értesíteni miszerént Jakobey János seborvosunk, egyébként hivatali segédem két hónapig tartó betegeskedése után életének 68dik évében elhamvadván folyó évi Julius 2 i én fényes gyülekezetü kíséretben eltakarított. Született ezen férfú pesti Pilisen – sebészi diplomáját nyeri Pesten 1816-án ezután Nemes–milititsen mint községi orvos működven – 1820ban a kulai járás seborvosi állomást nyeri el mellyet az akkori karok és rendek folytonos megelegedésével és tiszteleti kitüntetésével visele – 1831–1836ban cholera dühöngéseit páratlan küzdelemmel írtá 1837ben a városi seborvosi állomást vállalta el, ezen pályája alatt ily a’ mint az köz tudomásra vagyon, rendíthetlenül gyógy nemtője volt a’ szenvedő embertársainak” (MNL BKML IV. 1105 B. II. 388/1855.).

Baja város közgyűlésének 1855. augusztus 23-án és 24-én tartott ülésén olvasták fel Rosenman Pál értesítését Jakobey haláláról, és kérését, hogy „elhúnyt sebész úr szolgálati érdemei méltánylásául megelegedési nyilváníását a’ jegyzőkönyvbe igtatni könyörög” (MNL BKML IV. 1103. B. I. 1. 233–234). Mindkét helyen szerepel, hogy betegsége idején Fialla Julius (Gyula)² ingyen helyettesítette Jakobeyt „személye iránti tiszteleti érdekből”. A jegyzőkönyvben így fogalmazták meg a Rosenman által kért elismerést: „elhúnyt Jakobey János sebész hivatali sebészi állomásban úgy – valamint polgári pályán szer-

¹ Rosenman Pál (Magyarnándor, Nógrád m., 1802 – Baja, 1861. jan. 22.) orvosdoktor, a Pesti Egyetemen végzett 1826-ban, 1833-tól Baja város főorvosa (FÁBIÁN 2018. 17–18.).

² Dr. Fialla Jakab, később Julius/Gyula (Hrzsichkov, Csehország, 1807 – Budapest, 1875) evangélikus vallású sebész, 1828-ban a Pesti Egyetemen végzett, 1850-től a Bajai uradalom seborvosa (MNL BKML XV. 33. 14. D. és a gyászjelentése).

zett, átallyános előismerésre méltó érdemei, 's betsületeségi jutalmául" (MNL BKML IV. 1103. B. I. 1. 233-234).

Bács-Bodrog vármegye egészségügyének 19. századi múltjáról keveset tudunk. A Borovszky-féle monográfiában külön fejezetként nem szerepel. Az *Irodalom, tudomány, művészet* című fejezetben sok orvostól olvashatunk; ezek egyike „Jakobei János, seborvosmester, városi és uradalmi orvos Baján" (BOROVSZKY II. é. n. [1909]: 509). A *Bácsmege* című lap 1911-es cikkében Fialla Lajos halála kapcsán mégis azt a megjegyzést tette, hogy Fialla apja is orvos volt, és „a mult század elején Baja egyetlen orvosaként működött" (*Bácsmege* 1911. január 13.: 5), és ezért Baja későbbi nagyjait, például Türr Istvánt vagy Tóth Kálmánt, az ő édesapja, Fialla Gyula kezelte. Ez téves megállapítás, hiszen Türr Istvánnak a nagyapja, Udvary József is sebész volt, s ő volt a városi sebész egészen 1837-ben bekövetkezett haláláig.

A 19. század közepén számos orvos élt Baján. A nagy tűzvész évéből származó összeírás szerint 1840-ben egyik az orvostudományok doktora, hat diplomás orvos, nyolc sebész, illetve borbély dolgozott itt (SCHÖNBERGER 1841: 104). Név szerint ismert orvosok a korabeli kalendáriumokból: a városi orvos dr. Rosenman Pál volt; két izraelita orvos: Broër Adolf és Lemberger Henrik; orvostudor (*doctor*) volt még Sonner József; a városi sebész Jakobey János volt, de rajta kívül még több sebész is működött: Fialla Jakab, Csekrei János, Krajnik László, Kubinszky Antal és Schmidt Antal (SZALKAY-NÉMETH 1846: 342; SZALKAY é. n. [1847]: 179).

A 19. század közepéről egy összeírás is fennmaradt, melyet dr. Rosenman és Jakobey készített. E szerint az összeírás szerint az 1850-es években még három másik orvostudor: Szohner Ferenc, Peplowszky Sándor, Hoffmann Alajos is működött; seborvosok pedig: a bajai születésű Krajnik László, valamint Fialla Gyula, Kubinszky Antal és Peák János. Közülük a legidősebb az ó-kanizsai születésű Peák János volt, aki ekkor 88 éves, és aki 1786-ban végzett a Pesti Egyetemen. Az arany érdemjelt kiérdemlő gyógyító 1850-ben költözött Zomborból ide; menekültként, valószínűleg a vejénél, Krajniknál lakott. Hoffmann nem praktizált, hanem a városi gimnáziumban tanított fizikát, történelmet és német nyelvet. A legrégebb óta Krajnik, a járási seborvos működött Baján. Őt dr. Broër követte 1817-től. A városi főorvos 1833-tól Rosenman volt. Két gyógyszerész – és több segédgyógyszerész – is élt itt, mivel két gyógyszertár is működött a városban. Két baromorvos; a nyolc diplomás szülésznő közül ketten izraeliták voltak, rajtuk kívül nyolc szülésznő diploma nélkül működött a köznép között (MNL BKML XV. 33. 14. D.).³

³ Az iratot Borsay Jenő is felhasználta (BORSAY 1938: 4).

A JAKOBEY/JACOBELI CSALÁD

Jakobey János életútja nem Baján kezdődött, nem is a Bácskában. Felvidéki nemesi családban született, a bácskai nemesi családok 1841. évi összeírásában az akkor Baján lakó Jakobey nem szerepel, de az ugyanitt dolgozó orvostár-sa, a szintén nemesi származású dr. Rosenman Pál sem található meg a listán (DUDÁS 1896).

A családi hagyomány szerint csehországi eredetűek, és a fehérhegyi csata után költöztek Magyarországra, de már 1593-ból is ismert egy Jakobei András vágbesztercei lelkész (HELLEBRONTH 1912: 49). Több családtag is evangélikus lelkész volt.

1670-ben I. Lipót adományozott nemességet és címert Jakobaei Andrásnak és két testvérének: Györgynek és Jakabnak, amit 1671-ben Hont megye ki is hirdetett (KEMPELEN 1913: 223; HELLEBRONTH 1912: 49–50).

A Jakobey család címere – a nemesi oklevél részlete
(Jakobey István leszármazottjainak tulajdona)

Jakab és utódai Trencsén vármegyében éltek. György Jakobey János őse volt. Jakobey János nagyapja, Pál nemességét 1740-ben igazolták, és ő volt, aki Nógrádból Losoncra, Hont megyébe költözött. A nemesi oklevélen Jacobaeiként szerepel a családnév, és a család címere: „kék pajzsban, zöld dombon korona, melyen lúdtollat és három piros rózsát tartó vörös mezü balkar nyugszik. Sisakdísz: természetes színű lúd, jobbjában gömböt tartva” (HELLEBRONTH 1912: 50).

Jakobei Pál ezüstműves első feleségétől, Kordik Esztertől 1749-ben Losoncon született Dániel fia. Ő Losoncon és Kecskeméten tanult, patikát szeretett volna nyitni. Apja halála miatt a szirági uradalomban lett íródeák négy évig, majd Pilisen lett nótárius. 1783-ban Bodonyban kötött házasságot lászlófalvi Ördög Annával. Hellebronth szerint második gyermekük, Zsuzsanna 1791-ben Tótkomlóson született. Jakobei Dániel 1801-ben halt meg (HELLEBRONTH 1912: 50).

Theodor Bernhard Rudolf Blätterbauer: Jakobey János,
1847 (Jakobey István leszármazottjainak hagyatéka,
Türr István Múzeum, Baja)

Családnevét Jacobeiként vagy Jakobeýként is használta Jakobey János. *A magyar írók élete és munkái*k című lexikonba Jacobei Jánosként került be (SZINNYEI 1897: 253). Az 1831-ben az *Orvosi Társ*ban megjelent első értekezésében a szerző megnevezése: „Jacobaei János, Ns Bács vármegye’ r. seborvosa” (JACOBAEI 1831: 2007). A bajai levéltári iratok közt több aláírása is fennmaradt, például 1838-ból „Jacobai János Város seborvossa”, vagy 1848-ból „Jacobei János Városi tiszti seborvos” változatban.⁴

ÉLETE

1787. február 7-én született Pilisen a losonci születésű Jakobei Dániel és lászlófalvi Eördögh Anna gyermekeként. Nem sok időt tölthetett itt, mert Zsuzsanna nevű testvére 1791-ben már Tótkomlóson látta meg a napvilágot

Rozsnyó (Fábián Borbála gyűjteményéből)

⁴ A továbbiakban, ha a szövegűség nem indokolja, akkor a Jakobey vezetéknevet használjuk.

(HELLEBRONTH 1912: 50–52). Itt tanulhatott meg szlovákul is. 1850-ben három másik nyelven is beszélt: magyarul, németül és rácul. 1814-ben, 27 éves korában kezdte meg sebészi tanulmányait a Pesti Egyetemen, mégpedig a Békés megyei Tótkomlósról, özvegy édesanyja ugyanis ott lakott (SIMON 2013: 318). 1816-ban végzett a Pesti Egyetemen, ugyanabban az évben, mint amikor a bajai gyógyszerész, Pollermann Ferenc is.⁵

**Theodor Bernhard Rudolf Blätterbauer: Jakobey János felesége,
Koromzay Karolin, 1847 (Jakobey István leszármazottjainak
hagyatéka, Türr István Múzeum, Baja)**

⁵ Pollermann Ferenc (Baja, 1795 – Baja, 1870) gyógyszerész, a bajai Üdvözítőház címzett patika tulajdonosa. Felesége 1820-tól Radány Borbála (1803–1879) volt. Bertalan fiuk (1840–1914) is gyógyszerész lett.

János 1811-ben Rozsnyón katolizált. 1818-ban, amikor megnősült, evangélikus feleséget választott magának: Koromzay Karolint. A késmárki születésű Karolin ekkoriban zombori lakos volt, ezért esküdtek itt, november 26-án a katolikus templomban. Az esküvői tanúik Asbóth János és Piukovics József voltak. Jakobey ekkor már Nemesmiliticsen lakott, és az első gyermek születési anyakönyve szerint sebészként dolgozott. Hét gyermekük született, közülük kettő még gyermekkorában meghalt (HELLEBRONTH 1912: 50–52).

1821-től tizenhat évig volt a Telecskai járás sebésze. Újverbászon, majd (1825-től egészen biztosan) Kúlán laktak. Kúlán 1820-tól már gyógyszer-tár is működött (FÁBIÁN 2012a). Ennek első vagy egyik első gyógyszerésze nemes Pollermann Ferenc volt. (Újverbászon csak 1861-ben nyílt patika.) Pollermann Ferenc feleségével 1823-ban Kúlán lakott, ahol az anyakönyvek tanúsága szerint keresztszülők lettek (SCHERER–FREIDRICH 2007). Amália kivételével a többi hat Jakobey gyermek keresztszülei Pollermann Ferenc és Radány Borbála. A két család közötti kapcsolat szoros lehetett, mivel Pollermannéknak húsz év házasság után, 1840-ben született egyetlen gyermekük keresztanyja Jakobey Amália lett. Pollermann Ferenc 1833-ban visszaköltözött szülővárosába, Bajára, ugyanis ebben az évben meghalt – az akkoriban egyetlen – bajai gyógyszer-tár vezetője, Heinrich György, aki után átvette az Üdvözítőhöz címzett patikát (FÁBIÁN 2012b).

Az újverbászi református és evangélikus templom
(Fábián Borbála gyűjteményéből)

1837. május 27-én hetvenéves korában halt meg Udvary József, Baja város seborvosa, Türr István tábornok nagyapja (KFL I. 1. D. Baja – belvárosi halotti anyakönyv). Jakobey megválasztásáról dr. Rosenman Pál tudósította az *Orvosi Tárat* 1838-ban (ROSENMANN 1838: 346). Ebben az évben ketten is pályáztak a városi sebészi állásra. A tanács Jakobeyt választotta, mert „több évekről gyakorlati ügyessége által szép hírt szerezvén magának a’ megyei közönség bizodalomára: meglegedésére érdemeztetett, mind az hogy a’ közfájdalomunkra elhúnyt érdemes néhai Udvary Józsefnek a’ közbizodalomnál fogva méltó utódúl nem más mintegy sokévekgi orvosi gyakorlat által ügyessé vált férfiú avattatnék” (MNL BKML IV. 1001. I. 13. 63. sz.). Jakobey az állást 1838. október 1-jétől töltötte be.

Baja városában a 18. századtól ispota is működött, amely dr. Rosenmannak köszönhetően 1835-től egyben kórház is volt. Ennek betegeit a két városi orvos, Rosenman és Jakobey látta el. A bajai Remete Szent Pál Kórintézet 1837–1838. évi működéséről készített hivatalos jelentést mindketten aláírták (MNL BKML IV. 1001. II. 61/1839.). Az 1849–1850-es évről készített egészségügyi jelentés statisztikai részét szintén mindkét orvos neve jegyzi; Jakobey tisztsége ekkor: „Jakobey János Baja Város és Kórház rendes seborvosa” (MNL BKML IV. 1103. A. II. 123/1851.). A kórház iratai közül fennmaradt az 1836–1844 közötti évekből a bajai kórházbeli betegek és gyámoltalanok jegyzőkönyve. Ennek végén az 1844-es összefoglaló statisztikát a kezelt betegekről szintén mindketten aláírták; itt Jakobey aláírása: „Jacobei János ugyanazon Városi seborvos” (MNL BKML VIII. 801. 128. D.).

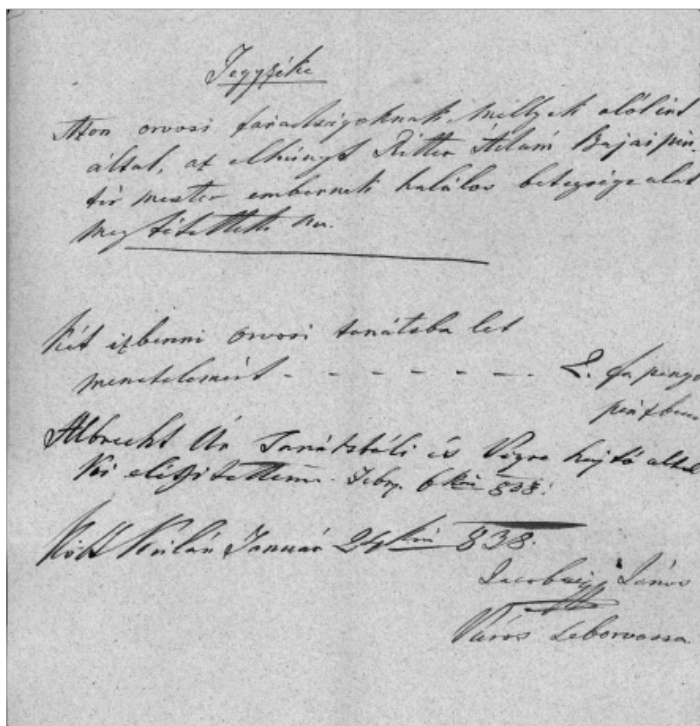
Ismertségéhez hozzájárult, hogy különös orvosi eseteiről 1831-től kezdve rendszeresen jelentek meg cikkei az *Orvosi Tár* című folyóiratban. A magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésein nem vett részt, bár a bajai orvosok közül az első és a negyedik gyűlésen dr. Broër Adolf, a hatodik pécsi gyűlésen pedig Rosenman Pál is jelen volt (CHYZER 1890). A pécsi nagygyűlésen a közegészségügy rendezésére indított adakozásba a bajai orvosok is bekapcsolódtak; Rosenman egy aranyat, Broër Adolf két forintot, Jakobey János, Lemberger Henrik és Krajnik László pedig egy-egy forintot küldött a szervezőknek (HALÁSZ 1847).

Baja társadalmi életében is cselekvő módon vett részt. 1838-ban a bajai lövészegylet tagja lett (TIM 55.348. 1.). A Bajai Takarékpénztár létrehozásában a lövészegylet tagjai is részt vettek, ezért ezzel is magyarázható, hogy nemcsak ő, hanem két gyermeke, Sándor és Amália is szerepel a takarékpénztár első részvényesei között. 1862-ben már egyikük sem részvénytulajdonos (BAJAI TAKARÉKPÉNZTÁR 1863).

1839-ben a bajai Remete Szent Pál Kórintézet javára az újévi üdvözletek megváltásakor negyven krajcárt adományozott. Ez átlagos adománynak te-

kinthető, többen csak tíz krajcárt adtak. Negyven krajcárt általában a városi tanácsnokok ajánlottak fel a nemes célra; Türr Jakab viszont csak húsz krajcárt adományozott (MNL BKML XII. 81.). Az újévi üdvözetek megváltása a reformkorban kezdődött egy korabeli szokás kiváltására, illetve adományok gyűjtésére. A Bácskából csak Bajáról maradtak fenn nyomtatott megváltási névsorok három különböző évből is; a két másik névsor Jakobey városba költözése előtti években készült: 1836 és 1837 újévéhez kapcsolódva (FÁBIÁN 2010). Más célokra is adományozott; 1845-ben a Szepes megyei éhezők számára a *Pesti Hirlap*nál indított adakozásra egy forintot küldött.

1840-ben az *Orvosi Társban* „Baja városa és azon nevű uradalom sebésze”-ként szerepel (JACOBEI 1840: 129). Ebben az évben volt a nagy bajai tűzvész, és bár a bajai orvosok és sebészek is kárt szenvedtek, a tűzkárosultakat és a szegény betegeket díjmentesen kezelték (SCHÖNBERGER 1841: 46). Az 1839-ben Schuster János tanár emlékére létrehozott alapítvány, melyet az idős és szegény orvosok, az orvosok özvegyei és árvái részére alapítottak, országos

Jakobey orvosi jegyzéke Ritter Ádám betegségével kapcsolatban
1838-ból (MNL BKML IV. 1005. 623/1838.)

gyűjtésébe a Bács megyei orvosok és gyógyszerészek is bekapcsolódtak; így például a Baján élők közül Pollermann Ferenc 12 forint 30 krajcárt, dr. Rosenman Pál 5 forint 50 krajcárt, dr. Broër Adolf 5 forintot, Jacobey János 2 forint 30 krajcárt, Fialla és Kubinszky seborvosok ugyanennyit, Bozsek József segédgyógyyszerész 1 forint 40 krajcárt, Krajnik László pedig 1 forintot adományozott a nemes célra (*Orvosi Tár* 1840. december 20.: 398). Az orvosok közti együttműködésre utal az is, hogy az *Orvosi Tár* közlése szerint Krajnik László, Jakobey és még néhány Bács megyei orvos tapasztalataikat egymás

Orvosi bizonyítvány

Hogy Sajlinger János nagyon kimerült és több helyi
 spikmester ember mellett több mint két hétig
 miután kórházban felelt meg a vizsgálatot meg
 majd sonnával fulladásával kikerült a kórház
 a kórházban ösvenybeli fel fogadására alkalmos
 len legyen - által bizonyítom.

Baján 24. Maj 1848.

Jacobey János
 Nagy Spikmester Baján
 Orvos Sebész.

Mintén Brokman Miklós bajai professor és
 most vizsgálati 1848. évi Eötvös feljegyzés
 fulladásos betegségével alkalmosult több
 évi kórházban több helyi orvosokkal
 fel sokat tapasztalva mint helyi orvos
 hiteltelen bizonyítom. Baján December
 29. hí 1848. évi Eötvös.

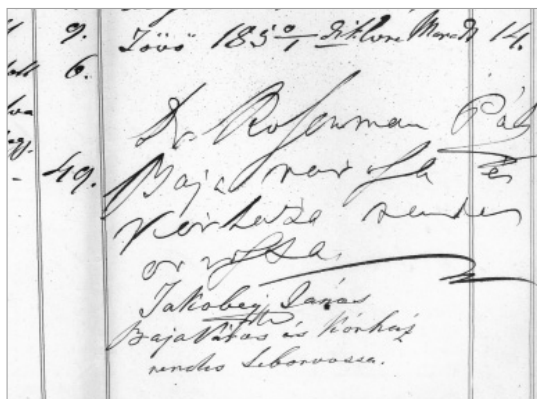
Jacobey János
 Orvosi direktor
 Sebész.

Két orvosi bizonyítvány Jakobeytől (MNL BKML IV. 1002. p. sz. n. / 1848.; MNL BKML IV. 1103. A. II. 703/1851.)

közt megosztották (KRAJNIK 1845: 397). Jakobey Jánosnak egy tucat cikke jelent meg különböző kóresetekről az *Orvosi Tárb*ban. A bajai levéltár iratai töredékesen maradtak fenn 1848 előttről, ezért kevés irat tanúskodik róla. Ezek egyike, hogy 1838-ban Ritter Ádám betegségével kapcsolatban kétszer is konzíliumon vett részt, amiért két pengő forintot kapott (MNL BKML IV. 1005. 623/1838.). Egy másik irat arról szól, hogy 1848-ban mint Bergman Márton bajai tanító háziorvosa bizonyítványt adott betegségéről (MNL BKML IV. 1103. A. II. 690/1851.). 1849-ben Bende József kádárlegény betegsége miatt kérte a honvédek közé sorozás alóli felmentését, betegségét Jakobey igazolta (KEMÉNY 2008: 625).

Fizetéséről 1848 előttről csak egy adatot találtam. Az 1846–1847-es évben ugyanannyi volt az illetménye egy évre, mint 1851-ben: 120 pengő forint (MNL BKML IV. 1407. G.). A városi főorvos, Rosenman 200 pengő forintot és 6 öl tűzifát keresett évente. A járási seborvos, Krajnik László járandósága 300 pengő forintot tett ki. 1851-ben az uradalmi seborvos Fialla Gyula volt, akinek javadalma 4 öl tűzifa (MNL BKML XV. 33. 14. D.). Jakobeynek 1854-ben már 250 forint volt a fizetése (MNL BKML IV. 1407. G.).

Nem találtam adatot arra, hogy mikor vásárolta meg a bajai házat, de valószínűleg már 1840-ben itt lakott családjával. A belvárosi ház helyét nem sikerült a rendelkezésre álló hiányos térképen beazonosítani, mert épp a szükséges térképszelvény hiányzik. Az összeírások szerint a református templom közelében lehetett, feltehetőleg a Kéményseprő utcában. Az 1855. évi végrendeletének egyik tanúja Brigly József bajai kéményseprő volt, aki a Kéményseprő utcában lakott. A bajai ferencesek háztörténetének feljegyzései szerint az 1840-es nagy tűzvészben a Kéményseprő utca felső része megmenekült a

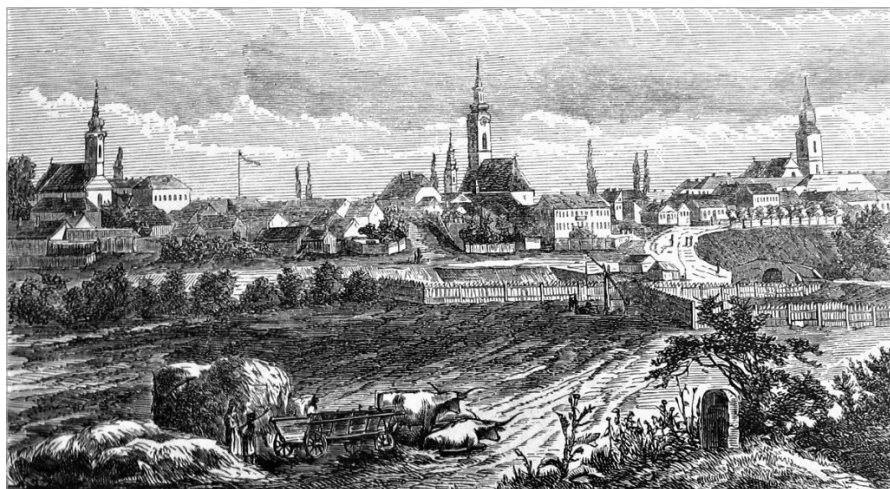
Az 1851. évi kórházi jelentés végén
a két bajai orvos aláírása (MNL BKML IV. 1103.
A. II. 123/1851.)

lángoktól (BAJAI DOLGOZATOK 2000: 468). Az utca elején álló református templom sem vált a tűz martalékává (KEMÉNY 1951: 9–10).

Jakobey János feleségének neve a bajai városi iratok közt nem bukkan fel. Az 1837-ben alakult városi nőegyletnek sem volt tagja, csak az idősebb lánya. Evangélikus hitét gyakorolta. Ennek egyik fennmaradt emléke, hogy amikor 1840-ben a bajai evangélikus egyházközség megalakult, akkor az alapítók egyike „Frau Jakoby” volt négyforintnyi adománnyal (KEMÉNY 1951: 8).

A gyerekeik nevelésében az evangélikus hit is szerepet játszhatott, de az is lehet, hogy csak praktikus okok játszottak közre abban, hogy amikor Kúlán laktak, a szomszédos faluban az újverbászi evangélikus gimnáziumba írták be a két fiút (SZEKERES 1938: 5). Jakobey Károlyról életrajzírója jegyezte fel ezt az adatot, de minden bizonnyal bátyja, Sándor is ide járt. Az újverbászi gimnáziumnak a 19. század első felében nem volt nyomtatott értesítője. Az újverbászi evangélikus gimnáziumot 1822-ben alapították, de csak 1835-ben lett saját épülete. A négyosztályos iskolába járó gyermekek összlétszáma 49–64 fő között mozgott, akiket egy tanár tanított a helyi lelkészek segítségével. 1838-tól már két tanára volt. Ebben az évben tért haza a bécsi egyetemi tanulmányait végző Becker Jakab. Az igazgató 1828–1836 között Abaffy Károly volt, akit tisztségében Godra Mihály követett (KOVALSZKY 1895: 14).

A bajai gimnázium 1815-től kezdve már saját épületben működött. Az 1814–1815-ös tanévtől hatosztályos városi gimnáziummá nőtte ki magát, amelyben ferences tanárok tanítottak, mégpedig minden évfolyamon más-

Baja városa a 19. század közepén
(CZIRFUSZ 1866: 481)

más tanár. A 19. század első felében több mint háromszáz tanulója volt tanévenként a tanintézetnek egészen az 1840-es nagy bajai tűzvészig, miután 241 főre csökkent a diákok létszáma. De az 1844–1845-ös tanévtől már ismét 300 fölé emelkedett diákjainak száma (KAIZER 1927: 2). Jakobey János Bajára költözésük után íratta be fiait a bajai gimnáziumba.

Jakobey János 1855. július 20-án halt meg; temetése a következő napon volt. Közösségen belüli megbecsültségét az is mutatta, hogy a gyakorlattól eltérően Heroldt János plébános temette el, míg általában a káplánok végezték a temetéseket. A bajai Rókus temetőben lévő sírjára a család vörös kőkeresztet állíttatott, mely 1936-ban még megvolt (BORSAY 1936: 2).

VÉGRENDELETE(I)

Jakobey Jánosnak két végrendelete is fennmaradt. Az első végrendelet 1853-ból származik, a második pedig halála előtt egy hónappal, június 29-én íródott:

I.

„Életemben szerzett vagyonomból – tudván hogy az ember halandó, halálom esetén a' következő rendelést teszem.

1. Lelkemet Istennek ajánlva testem tisztességes egyszerűséggel takarításék el.

2.szor Akarom hogy özsves vagyonomat szeretett Nőm született Koromzay Karolina halálom után élte fogytaig ki zárólag birhassa; annálfogva őt, nevezett nőmet özsves vagyonom átallányos örökösivé teszem 's rendelem.

Kelt Baján Julius hó 4.dik napján

Jakobeÿ János
Baja Város seborvossa”

II.

„Végrendelet,
Melly szerint halálom után hátramaradandó vagyonom iránt következőleg rendelkezem:

1ör míg szeretett nőm született Koromzay Carolina élni fog, addig özsves vagyonom, szabad tetszése szerint kezelve, az ő birtokában maradjon, 's belőle éljen.

2or Nőmnek az élők közöli elköltözése után a' fennmaradandó vagyomból először is Amalia leányomnak – ki öregségemben ápolóm volt – pengő 500 forintot fizetessenek ki [.]

3or Szerencsétlenül férjezett Laura leányomnak – tekintvén hogy férjhezmenetelekor már pengő 400 frot kapott – a' vagyontömegből még 100 pengő forint adassék ki.

4. Ezekenk, és az adósságok, s' minden terhek levonása után fennmaradandó vagyon tömeg mindannyi öt gyermekeim : Amalia, Sándor, Károly, Laura és József között egyformán osztassék fel –

5. Azonban Laura leányomat illetendő Rész – ide értve a' 3ik pontban részére rendelt 100 pftot is – Takarékpénztárba , vagy egyéb ként biztosan helyeztessék el, s' ő annak jövedelmét huzza , de neki , vagy éppen mostani férjének Gaál Jánosnak a' tőke maga ki ne adassék .

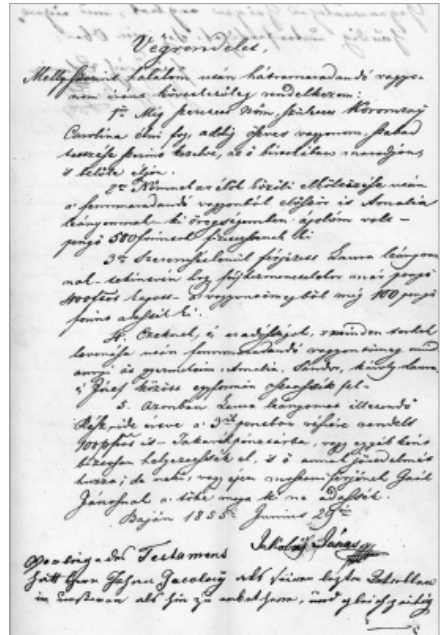
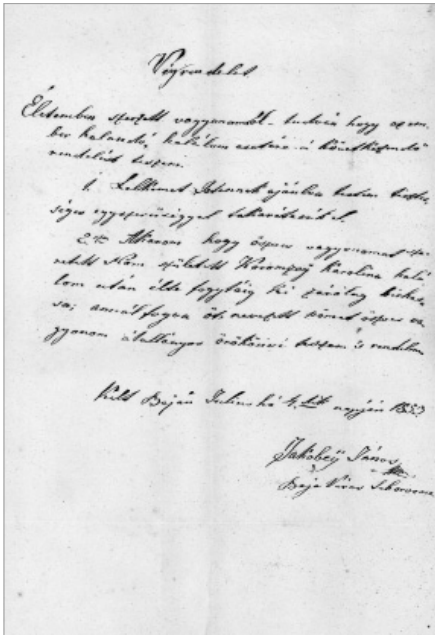
Baján 1855. Junius 29én

Jakobeÿ János

két tanú : Fridrik ?, Josef Brigly”

(MNL BKML IV. 1002. R. I. 5. 81. sz.).

A két végrendelet közül az első valószínűleg betegsége idején íródhatott, amikor úgy gondolta, hogy nem éri meg a következő napot. Ezen a végrendeleten nem szerepel tanúk aláírása, így nem tekinthető hiteles végrendeletnek. A második végrendeletet valószínűleg nem saját kezűleg írta, de az aláírása

Jakobey János két végrendelete (MNL BKML

IV. 1002. R. I. 5. 81. sz.)

akkor készült, amikor a két tanú is jelen volt. A végrendeletek különlegessége, hogy ezeken maradt fenn a pecsétje, amin a családi címer és monogramja is szerepelt. Az irat felzete szerint kinyitására nem Jakobey halála évében, hanem 1860-ban került sor két gyermeke: Jakobey Sándor és Farkas Amália jelenlétében.

GYEREKEI

Hét gyermekükből kettő nem élte meg a felnőttkort. Az 1825-ben Kúlán született Teréz Borbála 1831-ben ugyanott halt meg. A legkisebb gyermek, az 1831-ben Kúlán született Imre Ágoston hét évvel később, 1838-ban Baján távozott az élők sorából. Imrét a helyi plébános, Bartók Mátyás temette.⁶

Theodor Bernhard Rudolf Blätterbauer: Jakobey Amália, 1847
(Jakobey István leszármazottjainak hagyatéka, Türr István
Múzeum, Baja)

⁶ Hellebronth Károly szerint 1837-ben halt meg a legfiatalabb gyermek. A bajai anyakönyv szerint 1838-ban (KFL I. 1. D. Baja-belváros halotti anyakönyve).

JAKOBEY AMÁLIA

1819. október 31-én Nemesmiliticsen született, keresztanyja az ómoraviczai Piukovics József táblabíró felesége, Németh Katalin volt (KFL VIII. 8. b. Nemesmiliticsi r. k. születési anyakönyv).⁷ Húszéves korában a bajai jótékony asszonyegyesület, vagyis a bajai nőegylet tagja lett, mert akkor négy kisaszszonyt is a tagok közé választottak (Jelenkor 1839. január 9.: 9).

1854-ben a bajai református templomban ment feleségül alsó-takácsi Farkas Pálhoz (Nagydorog, 1810 – Vác, 1891), aki 1854-ben már özvegy; a foglalkozása ekkor haszonbérelő, és Baján lakik. (1890-ben jószágigazgatóként említik nevét.) Esküvői tanúik az eskető református pap, Herczeg Benjamin, továbbá Telegdi Sándor és Pollermann Ferenc gyógyszerárosok voltak.⁸ Szalkszentmártonban 1862-ben született Katalin (Katica) nevű lányuk. Gyermekük: Emil, Mária, László, István, Ilona, Katalin és ifj. Farkas Pál (1858–1890), aki a Duna Gőzhajózási Társaság kapitánya volt.

Jakobey Amália Vácott halt meg 1890. július 5-én. A gyászjelentése szerint evangélikus szertartás szerint temették el a református temetőben. Unokája írta meg a Jakobey család történetét a *Családtörténeti jegyzetekben* (HELLEBRONTH 1912).

JAKOBEY SÁNDOR

1823-ban született Újverbászon, de mivel ott nem volt katolikus templom, ezért Kúlán keresztelték meg (HELLEBRONTH 1912). Három keresztnévet kapott, de a János és a Ferenc nevet nem használta. Középiszkolai tanulmányait valószínűleg öccséhez hasonlóan az újverbászi gimnáziumban végezte. Egy éven át, az 1836–1837-es tanévben a bajai gimnázium első humanista osztályába is járt. Eminens tanuló volt. Tanára Angyal Január volt (III.BGI). 1840–1841-ben magántanulóként a pécsi jogakadémián jogtudományi vizsgát tett (KOPCSÁNYI 1897: 102). Ügyvéd lett, és Baján lakott. 1847-ben szerepel Fényes Elek *Magyarország leírása* című könyvének előfizetői listáján (FÉNYES 1847: 500). 1848-ban megyei esküdtnek választották (*Pesti Hírlap* 1848. május 20.: 459). 1849-ben a felsőjárásbeli esküdtek egyike (*Közlöny* 1849. április 15.: 293). Egy 1849. év végi jegyzék szerint Temesvárott is volt (MNL BKML IV. 1105. A. II. 1849. végi névjegyzék).

Az 1847-ben alapított Bajai Takarékpénztár segédkönyvvezetője volt 1848-tól. Az 1850-es években a takarékpénztár ellenőre (VAHOT 1854: 343; FRIEBEISZ 1856: 169). Az 1850-es évek első felében ügyvédként a takaré-

⁷ Piukovich József (Kúla, 1774 – Nemesmilitics, 1842) felesége dömötöri Németh Katalin (Nagyunyom, 1791 – Pest, 1824) volt (Gáspár Zsolt Gábor kutatásai).

⁸ Bajai református házassági anyakönyv (1811–1857).

pénztár pereit is vitte, 1859-ben leköszönt tisztségéről (BERNHART 1898: 26). 1857-ben „Jacobei Sándor, Baján” (Pesti Napló 1857. július 28.: 1) bejegyzéssel a triezsti „Első magyar általános biztosító társulatnak” is részvényese volt.

Édesapjához hasonlóan a bajai lövészegylet, majd annak 1853-as újjászervezésétől kezdve választmányi tagja is, 1860-tól jegyzője (Bajai Közlöny 1860. április 29.: 70). Felesége, Jakobey Etelka neve is szerepel az egyik évben – 1859-ben – a bajai nőegyletnek az óvoda javára szervezett újévi üdvözletek megváltása 103 adakozója között – harminc krajcárral (MNL BKML XV. 33. 10. d.).⁹

1852. május 24-én vette feleségül Treiber Etelkát (Adelheid) (1831–1867) Baján. A gyerekeik születési anyakönyvében mindig más házszám szerepel, valószínűleg bérelték lakhelyeiket. Édesapja halála után az övé lett a családi ház, a városi iratokban ugyanis ő szerepel tulajdonosként. Az 1857-es népszámláláskor a feleségével, Etelkával és négy gyermekével: Józseffel (1853), Ilonával (1855), Dezsővel (1856) és Etelkával (1857) itt lakott (MNL BKML IV. 1105. G. Belváros). A Borsay- (MNL BKML XV. 33. 1. d.) és Hellebronth-féle (HELLEBRONTH, 1912) forrásokban szereplő, 1854-ben született Mária nevű gyermeküket a bajai katolikus anyakönyvben nem találtam. Gyermeküknek három keresztnévet is adtak, a keresztnyjuk Etelka testvére, Treiber Júlia volt.

1853-ban a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területére kinevezett ügyvédek egyike (Budapesti Hírlap 1853. október 30.: 1424). Az 1856. évi naptár szerint a bajai járás területére kinevezett 15 ügyvéd egyike (TÓTH-BRASSAY-GALGÓCZY é. n. [1855]: 292).

1858-ban a városi képviselők közé választották (MNL BKML IV. 1103. B. 1858. évi jkv. máj. 12. 185. sz.). Az augusztus 2-ai városi tisztviselő-választáson ügyésznek jelölték, és meg is választották (MNL BKML IV. 1103. B. I. 4. 221. sz.). Szeptember 1-jén jegyezték be a városi jegyzőkönyvbe, hogy Baja önálló város lett (nem mezőváros többé). A hónap végén felolvasták, hogy a kerületi hatóságok jóváhagyták a tisztviselő-választás eredményét; Jakobey Sándor 600 forint fizetéssel városi ügyész/ügyvéd lett (MNL BKML IV. 1103. B. I. 4. 279. sz.). 1861-ig árvaszéki ülnök is volt (MNL BKML IV. 1108. III/B. 2. 1860. év. 7. sz.). Városi ügyvédként nemcsak a városi pereket vitte, hanem a bajai uradalom megvásárlására vonatkozó tárgyalásokat is gróf Zichy-Ferraris Bódoggal. Baja ugyanis 1858-ban szabad város lett, de a bajai uradalom – és a város földjei – a földesúr tulajdonában maradtak. A város ezeket 1862-ben tudta megvásárolni.

⁹ „Névsora azon jótevőknek kik a bajai »Nőegylet« felügyelete alatt álló kisdéd-óvó-intézet pénzalapjának növelésére az 1859 újévi üdvözlések megváltása által kegyeskeblűleg járulának.”

1861-től a zombori törvényszéken dolgozott (Pester Lloyd-Kalender 1862: 25). 1863-tól a telekkönyvi hivatalnál kap munkát (MNL BKML IV. 1407. G.). A kiegyezés évében, 1867. június 3-án vármegyei törvényszéki ülnöknek választották meg (Budapesti Közlöny 1867. június 15.: 835). Felesége Zomborban halt meg.

Második feleségével, özvegy Kerdl Magdolnával (1836–1925),¹⁰ Zomborban kötöttek házasságot 1872. április 22-én (KFL VIII. 8. B. Zombor). Második feleségének az előző házasságából származó gyermekeit is közösen nevelték; egyikük, Obaleczky Hugó jogi tanulmányai után bíró lett. 1872-től az újvidéki törvényszék egyik bírója (Budapesti Közlöny 1871. december 24.: 6483). Kerdl Magdolnától két lánya született: Izabella és Berta. Mindkét fia a bajai királyi katolikus főgimnáziumba járt; Dezső fia 1867 és 1875 között (BÁNDL 1875: 35). Utóbbi visszatért Bajára, mivel 1885–1887 között a Baja Városi Kereskedelmi és Ipariskola ideiglenes tanára volt.

Jakobey Sándornak 1873-ban a Bajai Takarékpénztár – mivel nem törlesztette a felvett kölcsönt – elárvereztette bajai szőlejét (Budapesti Közlöny 1873. október 31.: 4289). 1877-ben a többi bajai ingatlan: a ház és a hat hold szőlő, valamint a szántóföld is árverésre került (Budapesti Közlöny 1877. augusztus 9.: 6354). A szőlőben gyümölcsstermesztéssel is foglalkozott, Sebők József 1858-ban a bácskai kertek bemutatásakor kiemelte, hogy itt található a legszebb görögdinnyék (SEBŐK 1858: 241). Nem véletlen tehát, hogy 1860-ban a Magyar Kertészeti Társulatnak is tagja lett (Kerti Gazdaság 1860. június 30.: 567). A szőlejében egy kétszobás ház is állt konyhával (MNL BKML IV. 1414. Házadó 1871. év).

1876-ban Óbecsére költözött, ahol ügyvéd lett, és felvették a szabadkai ügyvédi kamarába is (Magyar Themis 1876. április 6.: 111). Nevét a 19. század közepén több könyv, illetve folyóirat előfizetői közt is megtaláljuk. A jótékonyág – amikor anyagi viszonyai megengedik – számára is nagyon fontos, akárcsak a hazafias célok támogatása. Például 1867-ben az aradi vértanúk emlékművére egy forintot adományozott (MNL BKML IV. 1105. B. 1115/1867). 1882-ben Munkácsy Mihály Krisztus-képének megvételére országos gyűjtés indult; az Óbecséről is adományozók listáján Jakobey Sándor neve is szerepel (Pesti Napló 1882. március 9.: 2).

1888. november 18-án Óbecsén halt meg.

¹⁰ Hellebronthnál tévesen Kerndlként szerepel a vezetékneve (HELLEBRONTH 1912: 52).

JAKOBEY KÁROLY

Jakobey János leghíresebb gyermeke. Szekeres Margit könyvében tévesen jelent meg róla, hogy Károly Imre volt a keresztnéve (SZEKERES 1938: 5), az eredeti anyakönyv szerint ugyanis: Károly János. Az 1896-ban kiadott *Allgemeines Künstler Lexikon*ban a Károly név csak rövidítve szerepel: „Jakobey, C. Johann” – megjegyezve, hogy Kúlán született magyar festő (MÜLLER 1896: 253).

A bajai gimnáziumban tanára Torma Izidor volt.¹¹ Jakobey Károly a harmadik osztály után félbehagyta tanulmányait (MNL BKML VIII. 54. 4. k.). 1839-től festészetet tanult a pesti Marastoni Jakab-féle Első Magyar Festészeti Akadémián, 1845-től a bécsi festészeti akadémián, majd később Waldmüllernél. Tanulmányai után, 1851-ben visszatért Bajára. Itt nyitotta meg első műtermét, amelyről a *Hölgyfutár* is beszámolt (Hölgyfutár 1853. május 14.: 384), és ahol portrékat, oltárképeket és történeti festményeket készített. Egy másik híradás szerint tájképeket is festett, és „Baján létező műtermét igen sűrűn látogatják”, mégis a város elhagyására készült, hogy tanulmányait folytassa. Úti célja Franciaország volt (Hölgyfutár 1853. május 31.: 432). Az irodalom, a társas élet, a művészet és a divat körét bemutató közlönynek azért is lehettek minderről pontos információi, mivel az egyik szerkesztője, Tóth Kálmán bajai születésű költő volt, aki a festő öccsének, Jakobei Józsefnek osztálytársa volt. A bajai műteremre Donáth Gyula bajai származású orvos, egyetemi tanár is emlékezett, sőt visszaemlékezése szerint első gyermekkori emlékeinek egyike volt, hogy Jakobey Károly portrét fest róla két és fél éves korában, azaz 1852-ben. Emlékei szerint a festőműhely a nagyásártéren lévő házuktól balra helyezkedett el (DONÁTH 1940: 6).

Jakobey János büszke volt festő fiára. Szana Tamás jegyezte fel Valentiny Jánosról, hogy Baján tanult, ahol nagybátyjánál, Jakobey orvosnál lakott. Károly Bécsből több rajzot küldött haza, és „az öreg Jakobey ezeket esténként előszedte s dicsekedve mutatta a család tagjainak” (SZANA 1889: 226).

Károly 1854-ben költözött el Bajáról Pestre. 1861-ben megnősült, és 1891-ben Budapesten halt meg. A *Vasárnapi Ujság* róla szóló nekrológiájában azt írta, hogy „bajai születésű festő” (Vasárnapi Ujság 1891. július 2.: 494) volt.

¹¹ Torma Izidor (Tata, 1804 – Dunaföldvár, 1882) ferences szerzetes, tanár, orgonista, 1833-tól tanított a bajai gimnáziumban, majd Dunaföldvára került. Később baracsi plébános lett (A Hon 1882. április 11.: 2). Egy másik nekrológiájában azt írták róla: „nagyimveltségű, a klasszikus és modern tudományokban jártas férfiú” volt (Vasárnapi Ujság 1882. április 16.: 254).

JAKOBEY LAURA

Laura Zsuzsanna néven született 1828. augusztus 10-én Kúlán. 1850-ben férjhez ment Gál (Gaal) Jánoshoz,¹² esküvői tanúik Horváth Antal és Pollermann Ferenc voltak.

A rémi szálláson éltek. Részeses férje többször bántalmazta, megverte, ezért 1855. január 31-én a Szentszékhez beadta kérelmét, hogy férjétől – ágy és asztaltól – elválasszák (KFL I. 2. A. Baja, Peres iratok 280. sz.). Ez azonban nem történt meg, mert a tárgyaláson kibékültek, férje ugyanis ígéretet tett megjavulására. Gál János hét évvel később tuberkulózisban halt meg. Kutatásaim szerint nem született gyereke.

Második férje Kutnyánszky György volt, akivel Baján éltek. 1871. január 3-án másodszor is megözvegyült, Kutnyánszky ötvennégy évesen halt meg. A bajai anyakönyvek szerint közös gyermekük nem született. Kutnyánszky az 1850-es évek első felében Baja város egyik jegyzője volt, és a Bárány utcában lakott; két fia is a bajai gimnáziumba járt (III.BGI). 1854-ben árvatári bérjegyző volt (MNL BKML IV. 1407. G.). Borsay Jenő szerint Kutnyánszkyknak a szőleje közvetlenül a zsidó temető mellett terült el. Laura 1897-ben halt meg (MNL BKML XV. 33. I. D.).

JAKOBEI JÓZSEF

1830. március 5-én született Kúlán. A bajai gimnáziumban tanult 1840 és 1843 között (MNL BKML VIII. 54. 4. k.), de csak a három grammatikai osztályt végezte el – Károlyhoz hasonlóan. Az eminens tanulók közt volt (REGII GYMNASII 1841: 6). A Jakobey fiúk közül az egyetlen, aki honvédként vett részt az 1848–1849-es szabadságharcban. 1849. május 7-én a védseregbe Bajáról 115 főt soroztak be a 18–30 évesek közül. Ezek egyike – Jakobey János 18 éves róm. kat. vasárus – életkora alapján Jakobey József lehet (más Jakobey család nem élt Baján). Az iraton található megjegyzés szerint ekkor „mozgó csapatbeli” (MNL BKML XV. 33. 14. D.), tehát már korábban honvéd lett. Egy, a volt honvédekről készített 1849. év végi bajai összeírás szerint a szabadságharc után Pesten tartózkodott (MNL BKML IV. 1105. A. A. B). A későbbiekben hazatérhetett, mert 1851 januárjában már a Baján lakó sorkötelesek (1824–1830 között születettek) listáján szerepel a neve. A lista 51 személye közül a februári összeírás szerint negyvenhatan vagy nem voltak Baján, vagy nem volt ismert a tartózkodási helyük (MNL BKML IV. 1407. G.). Életével kapcsolatban az 1850-es évekből nem találtam másik iratot vagy adatot. Az

¹² (Baja, 1824 – Baja, 1862).

1860-as évekből az egyik első adat, hogy a Nemzeti Tornaegylet tagja volt, később hosszabb időn át az ellenőre is (Pesti Hírlap 1888. február 12.: 5.). 1866-ban választmányi póttag volt (A Hon 1866. augusztus 19.: 3).

A budapesti ágostai evangélikus egyházgyülekezet pénztárnoka 1865-től haláláig (DOLESCHALL 1887: 136, 174). 1867-től a főegyházmegyei gyámintézet pénztárnoka is, és 1882-től a magyarhoni egyetemes evangélikus egyházi gyámintézet főpénztárnoka is egyben (ÁRVAI TEÖREÖK 1867: 186). Budapesten a Deák tér 3. alatt lakott, az 1880-as években pedig a Deák tér 4.-ben (CONCHA 1881: 140).

A társadalmi életéről kevés hír maradt fenn, csupán néhány jótékonyági adakozása. Ezek egyike volt az újverbécsi gimnázium új épületének felépítésére küldött egyforintos adománya (KOVALSZKY 1888: 15). A Természettudományi Társulat tagja is volt (Természettudományi Közlöny 1887. június 1.: 269).

1869-ben vette feleségül Dedinszki Idát. Négy gyermekük született: László (1870–1927), Margit (1872–?), Erzsike (1874–?) és Gyula (1876–1933). Budapesten halt meg 1887. május 13-án (HELLEBRONTH 1912: 52). A *Fővárosi Lapok* nekrológja szerint „Jakobei József, a budapesti evangélikus egyház pénztárnoka, tegnap délután hosszas szenvedés után meghalt. Az elhunyt harmadfél évtized óta ritka buzgósággal és pontossággal viselte tisztségét s pénztárnoka volt az egyetemes ev. egyháznak, az ev. gyámintézetnek, a protestáns árvaháznak is. Elhunytja széles körökben kelt részvétet. A boldogult 58 évet élt” (Fővárosi Lapok 1887. május 14.: 973). A Kerepesi úti temetőben temették el evangélikus gyászszertartás szerint.

JAKOBEY JÁNOS UTÓÉLETE

Jakobey János munkásságát és gyógyításait a 20. század elejére már a feledés homálya borítja, hiszen a megyei monográfiába csak megjelent cikkeinek adatait írták be, és ezek kerültek be Szinnyei József lexikonába (SZINNYEI 1897) is. A két világháború között a bajai lapok hasábjain Borsay Jenő helytörténész, a bajai múzeum első igazgatója hívta fel a figyelmet Jakobey Károly és édesapja munkásságára (BORSAY 1936; 1938).

Az *Orvosi Tárban* megjelent írásai is tanúsítják, milyen sokféleképpen használta vezetéknevét, illetve hogyan változott a Jacobaei vezetéknevű Jakobey, majd pedig Jakobeire. Mesterségét gyermekei nem vitték tovább. A legidősebb fia maradt a Bácskában, és az ő révén unokái is itt születtek; közülük Dezső tanár és író lett, bár hivatása révén visszakerült a Felvidékre.

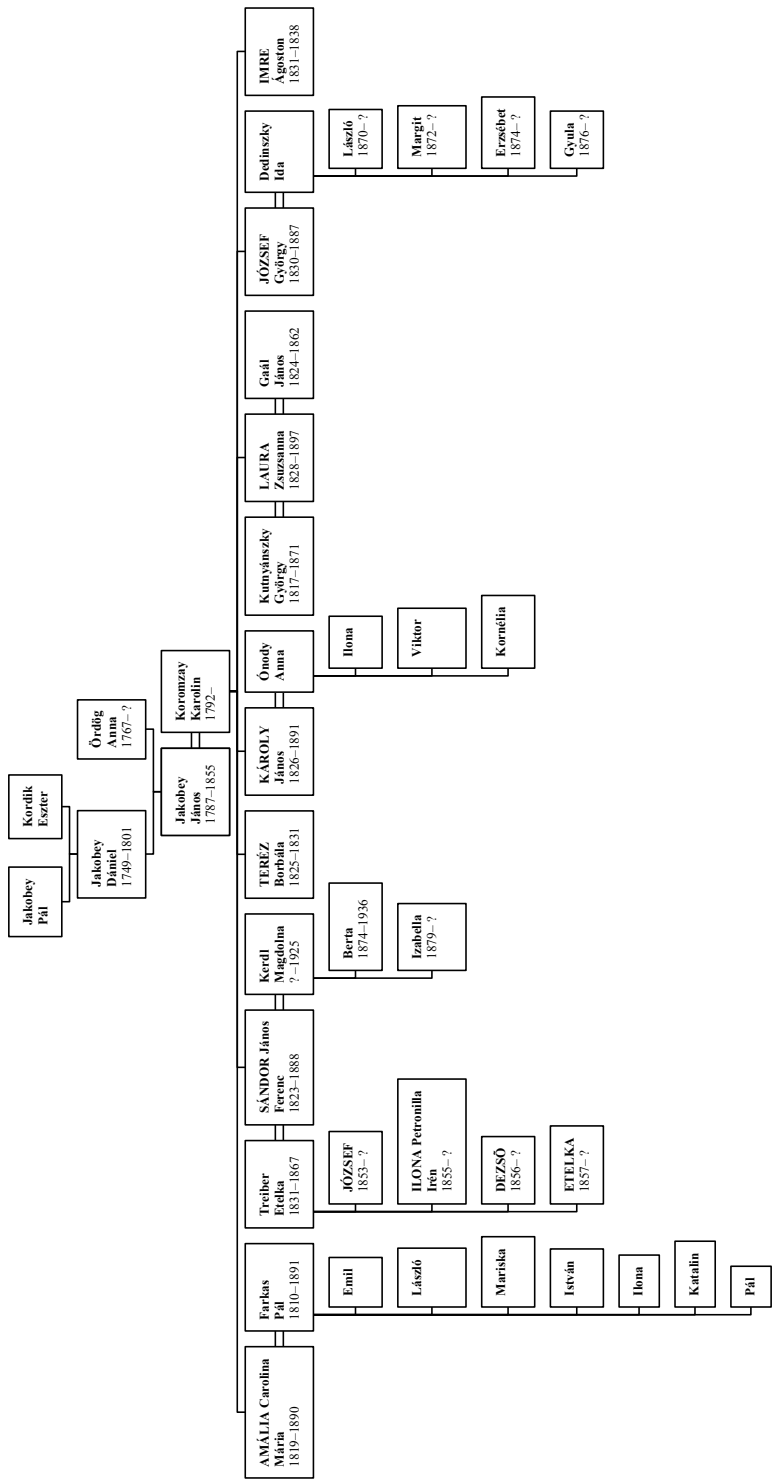
Két gyermeke, Amália és József felnőtt korukban az evangélikus hitet választották. Özvegyére és gyermekeire egy csekély vagyont is hagyott, mivel a házon kívül volt földje, szőlője, és a Bajai Takarékpénztár részvényese is volt.

Jakobey halála után Baja városi hatósága Fialla Juliust (Gyula) nevezte ki az állomására, de intézkedését a kerületi hatóság nem hagyta jóvá. Az ideiglenes seborvosi tisztséget dr. Peplovszky Sándor¹³ nyerte el, és helytelenítették, hogy rövid határidőt szabtak az álláspályázatra, illetve hogy Fiallát gyorsan kinevezték. A városi tanács azt hozta fel mentségül, hogy sok kolerás beteg volt a városban, a kórház és a katonai ispota is megtelt betegekkel. Eljárásuk igazolására még azt is megjegyezték, hogy „Fialla Julius sebész urnak 27 éve e városban tartzkodása alatt mindenkor e tanácsközség béke és rendszertő – loyális – kitünő becsületességű polgárnak – ügyes fáradhatatlan szorgalmú készséges, és lelkiismeretes orvosnak tapasztalván”, sőt a katonaságot is dicséretesen gyógyította. Szerintük Peplovszky nem a megfelelő személy a tisztségre, mivel nem beszéli a helyi nyelveket (MNL BKML IV. 1103. B. 1. 475. sz.). (Ez csak részben volt igaz, hiszen az 1851-es összeírás szerint a helyi nyelvek közül csak németül beszélt, de lengyelül, franciául és deákul is tudott, valamint tanult magyarul is. Fialla Csehországban született, így a rác nyelvet ő sem beszélte.) A bajai orvosok közül csak két seborvos, Krajnik László és Jakobey János beszélt rácul (MNL BKML XV. 33. 14. D.). Szeptember 17-étől kezdve két hónapon át dr. Peplovszky a munkájáért járó sebészi díj felét a bajai bölcsődének (vagyis óvodának), felét egyik orvostársának ajánlotta fel (MNL BKML IV. 1103. B. 1. 475. sz.). Jakobey utódja mégsem Fialla vagy Peplovszky lett, hanem Vizay Károly, akinek a megválasztása körüli nehézségek hozzájárulhattak ahhoz, hogy több évvel halála után továbbra is Jakobey János szerepel bajai sebészként különböző naptárak névtáiraiban meg a tiszti címtárakban (MÜLLER-VAHOT é. n. [1856]: 203).

A 19. század közepén Baján élt orvosokról kevés adat maradt fenn. A bajai Rókus temetőben csak egyikük neve olvasható egy később állított sírmeleken, illetve dr. Rosenman Pál feleségének a sírköve maradt fenn. Jakobey Jánosról fia, Károly készített arcképet, de nemrégiben a bajai múzeumba került Blätterbauer 1847-ben készített festménye is Jakobey Jánosról, akit e portrék – mint művészi jellemképek – alapján talán még közelebbről megismerhetünk.¹⁴ Gyermekének élete azt is példázza, hogy milyen lehetőségek, karrierpek nyíltak meg a 19. század közepén a Bácskában születettek számára.

¹³ Peplovszky Sándor (? , 1820 – Baja, 1867) orvostudor, szülész, szemész, sebész, 1847 és 1850 között a bécsi közkórházban dolgozott. 1851-ben Bajára költözött, mert felesége az örökségét Adamovits Ferenc nagybátyjától csak ezzel a feltétellel kapta meg (KEMÉNY 2005: 77).

¹⁴ Köszönöm Korhecz Papp Zsuzsanna segítségét a festmények és a családi címer megtalálásában.

Jakobey János családfája

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁRVAI TEÖREŐK Gyula 1867. E. E. E. [egyetemes evangélikus egyházi] gyámintézet. Pest, február 2-án. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 6., 186–190. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1867/?pg=94&layout=s.
- Bácsmegeye 1911. január 13. = Egy bácskai emigráns halála. In: *Bácsmegeye*, 2., 5. https://epa.oszk.hu/05400/05449/00282/pdf/EPA05449_bacsmegeye_1911_002.pdf.
- Bajai dolgozatok. 2000. *A bajai ferencesek háztörténete I. 1694–1840*. Fordította Kapocs Nándor, az előszót és jegyzeteket írta Kóhegyi Mihály. (Bajai Dolgozatok 12.) Türr István Múzeum, Baja. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BACS_bajaidolgozatok_12/?pg=4&layout=s.
- Bajai Közlöny 1860. április 29. = Közöljük a bajai lövészegylet újon alakult tisztikarát. In: *Bajai Közlöny*, 18., 70. https://epa.oszk.hu/05200/05286/00018/pdf/EPA05286_bajai_kozony_1860_018.pdf.
- BAJAI TAKARÉKPÉNZTÁR 1863 = *Kimutatása a Bajai Takarékpénztár üzletének 1862-iki Január 1-től December 31-ig*. Bajai Takarékpénztár, Baja
- BÁNDL János igazgató (szerk.) 1875. *A Bajai Kir. Kath. Főgymnasium értesítőnye az 1874/5-ik évről*. Nyomatott Paul Károl gyorsajtóján, Baja
- BERNHART Ernő 1898. *A bajai Takarékpénztár története. 1848–1898*. Baja
- BOROVSKY Samu, dr. (szerk.) é. n. [1909]. *Bács-Bodrog vármegye*. I–II. (Magyarország Vármegyéi és Városai). Országos Monografia Társaság, Budapest. https://mek.oszk.hu/11800/11859/pdf/11859_02_1_1.pdf. <https://www.scribd.com/doc/169626194/Bacs-Bodrog-2>.
- BORSAY Jenő 1936. Városunk értékei. A Jakobey-család apa és fia Baján. In: *Bácskai Ujság*, 90., 2–3. https://epa.oszk.hu/05400/05458/00338/pdf/EPA05458_bacsikai_ujsag_1936_090.pdf.
- BORSAY Jenő 1938. Érdekes régi okmány 1851-ből arról, hogy kik látták el akkor Baján az egészségügyi szolgálatot. A kimutatás... s onnan vándorolt be Magyarországra. In: *Független Magyarság*, 120., 4. https://epa.hu/05400/05465/01596/pdf/EPA05465_fuggetlen_magyarsag_1938_120.pdf.
- Budapesti Hírlap [Budapesti Közlöny] 1853. október 30. = Bácskából, oct. 20. [„a szerbovjvodina és temesibánságban kinevezett ügyvédek névjegyzéke”]. In: *Budapesti Hírlap*, 256., 1424. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1853_10/?pg=133&layout=s&query=Jakobey.
- Budapesti Közlöny 1867. június 15. = Helyhatóságok. A bácsmegeyei tisztikar felkiáltás útján következőleg alakult meg. In: *Budapesti Közlöny*, 79., 835. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1867_06/?pg=118&layout=s&query=Jakobei.

- Budapesti Közlöny 1871. december 24. = Hivatalos rész. Igazságügyi magyar miniszerem előterjesztésére... az újvidéki törvényszék területén törvényszéki bírának: Jakobey Sándor bácsmegyei törvényszéki ülnököt... In: *Budapesti Közlöny*, 6477–6483. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1871_12/?pg=433&layout=s&query=Jakobey.
- Budapesti Közlöny 1873. október 31. = Árverési hirdetmény... Jacobei Sándor újvidéki lakos tulajdonát képező a bajai 2146 sz. tjkönyvben foglalt és 3625 frt. becsült szőlőnek végrehajtási elárverezései elrendelgetvén... In: *Budapesti Közlöny*, 251., 4289. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1873_10_ertesito/?pg=420&layout=s.
- Budapesti Közlöny 1877. augusztus 9. = Árverési hirdetmény. ...Jakobei Sándor ó-becsei lakos ellen... In: *Budapesti Közlöny*, 181., 6354. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1877_08/?pg=273&layout=s&query=Jakobei.
- CHYZER Kornél, dr. 1890. *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének története 1840-től 1890-ig. A Nagyváradon 1890. augusztus 16–20-ig tartott XXV-ik, jubiláris nagygyűlés alkalmára, az állandó központi választmány megbízásából.* K. n., S.-A.-Ujhely [Sátoraljaújhely]. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_07_19dik2odikSzazadiTarsadalomtortenet_0524_Magyar_orvosok_es_termeszetvizsgalok_vandorgyuleseinek_tortenete_1081/?pg=0&layout=s.
- CONCHA Károly (szerk.) 1881. *Az „Athenaeum” nagy képes naptára az 1881-dik évre.* Athenaeum R. Társulat, Budapest. https://adt.arcanum.com/ro/view/AthenaeumNagyKepesNaptara_1881/?pg=0&layout=s.
- CZIRFUSZ Ferenc 1866. Baja városa (Bácsmegyében). In: *Vasárnapi Ujság*, 40., 480–481. <https://epa.oszk.hu/00000/00030/00657/pdf/00657.pdf>
- DOLESCHALL, Eduard Alexander 1887. *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde.* Franklin Verein, Budapest. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah4qpp&seq=5>.
- DONÁTH Gyula 1940. *Donáth Gyula élete és munkája. Önéletrajz.* Horizont Könyvkiadó, Budapest
- DUDÁS Gyula 1896. A bácskai nemes családok összeírása 1841-ből. In: D. Gy. (szerk.): *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat évkönyve.* Bittermann Nándor és Fia Könyv- és Könyomdájából, Zombor, 147–176. https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_BacsBodrogVmTortTarEvkonyve_1896/?pg=191&layout=s&query=Dudas+Gyula.
- FÁBIÁN Borbála 2010. Újévi üdvözetek a 19–20. században. Egy régi magyar szokás a Bácskában. In: *Bácsország*, 4., 3–12. [https://adt.arcanum.com/hu/view/Bacsorszag_2010/?pg=341&layout=s&query=Borbála](https://adt.arcanum.com/hu/view/Bacsorszag_2010/?pg=341&layout=s&query=Borbala).

- FÁBIÁN Borbála 2012a. Délvidéki gyógyszertárak 1875-ben. In: *Bácsország*, 1., 2–5. https://adt.arcanum.com/hu/view/Bacsorszag_2012/?pg=6&layout=s.
- FÁBIÁN Borbála 2012b. Gyógytárak és gyógyszerészek Baján. In: *Bácsország*, 1., 26–32. https://adt.arcanum.com/hu/view/Bacsorszag_2012/?pg=33&layout=s.
- FÁBIÁN Borbála 2018. Uszoda, úszás, vízi mentés a 19. század közepén Baján. In: *Bácsország*, 1., 10–18.
- FÉNYES Elek 1847. *Magyarország leírása. 2. rész. Magyarország részletesen*. Nyomatott Beemelnél, Pest. https://real-eod.mtak.hu/5323/2/Helytortenet_0741_Fenyas_Elek_Magyarország_leirasa_2_113.pdf
- Fővárosi Lapok 1887. május 14. = Halálozás [Jakobei József halálhírének közzététele]. In: *Fővárosi Lapok*, 132., 973. https://adt.arcanum.com/cs/view/FovarosLapok_1887_05/?pg=104&layout=s.
- FRIEBEISZ István (szerk.) 1856. *Müller Gyula nagy naptára 1856-dik szökő évre*. Müller Gyula sajátja; Müller Emil könyvnyomdája. Pest
- HALÁSZ Gejza [Geiza] (szerk.) 1847. *A magyar orvosok és természetvizsgálók Kassa-Eperjessen tartott hetedik nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai*. Walzel nyomda, Pest. https://real-eod.mtak.hu/1329/1/Magyar_orvosok_es_termeszetvizsgalok_1847_tartalommal.pdf.
- HELLEBRONTH Károly 1912. *Családtörténeti jegyzetek*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest
- A Hon 1882. április 11. = Halálozások [Torma Izidor baracsi plébános halálhíre]. In: *A Hon*, 2. https://adt.arcanum.com/hu/view/AHon_1882_04/?pg=57&layout=s&query=Torma+Izidor.
- A Hon 1866. augusztus 19. = Ujdonságok. (A pesti tornaegylet) [Választmányi póttag lett Jakobei József is]. In: *A Hon*, 191., 3. https://adt.arcanum.com/hu/view/AHon_1866_08/?pg=62&layout=s&query=Jakobei+József.
- Hölgyfutár 1853. május 14. = Bajáról írták. In: *Hölgyfutár*, 93., 384. https://adt.arcanum.com/hu/view/Holgyfutar_1853_04-1/?pg=389&layout=s.
- Hölgyfutár 1853. május 31. = Tehetségdúsabb ifjú festészeink egyikének, Jakobei... In: *Hölgyfutár*, 105., 432. https://adt.arcanum.com/hu/view/Holgyfutar_1853_04-1/?pg=437&layout=s.
- JACOBAEI János [Jakobey János] 1831. Különös kórjellel járt méhrák. In: *Orvosi Tár*, 3., 207–209. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OT_1831_01/?pg=209&layout=s&query=r.%20seborvosa.
- JACOBEI János [Jakobey János] 1840. Nevezetes bonczolások a betudások (imputatio) törvényszéki kérdésére alkalmazva. In: *Orvosi Tár*, 9., 129–140. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OT_1840_05/?pg=146&layout=s&query=Jacobei.

- Jelenkor 1839. január 9. = Bajai hírek dec. 31. kérés. In: *Jelenkor*, 3., 9. https://adt.arcanum.com/hu/view/Jelenkor_1839/?pg=8&layout=s.
- KAIZER Nándor, P. 1927. A bajai gimnázium statisztikája a 19-ik században. In: *Bajai Ujság*, 140., 2. https://epa.oszk.hu/05400/05460/01025/pdf/EPA05460_bajai_ujsag_1927_140.pdf.
- KEMÉNY Gábor (összeáll.) [1951]. *A bajai ágostai hitvallású evangélikus keresztény anyaegyház története: 1833-tól 1951. június 30-ig*. Kézirat
- KEMÉNY János (szerk.) 2005. Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Forrásközlemények 9. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét
- KEMÉNY János (összeáll.) 2008. *Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban*. I–II. Összeállította, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta, a német nyelvű dokumentumokat fordította, szerkesztette: Kemény János. (Forrásközlemények 11), Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKKM_Fk_11_1_1848/?pg=0&layout=s. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKKM_Fk_11_2_1848/?pg=3&layout=s.
- KEMPELEN Béla 1913. *Magyar nemes családok*. V. kötet. HÉ – KEZY. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest. https://mek.oszk.hu/25000/25079/Kerti_Gazdasag_1860_junius_30_.htm
- Kerti Gazdaság 1860. június 30. = [Jakobei Sándor Magyar Kertészeti társulat tagja lett.] In: *Kerti Gazdaság*, 1860. június 30. 567. hasáb
- KOPCSÁNYI Károly 1897. *A Pécsi Jogakadémia multja és jelene*. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs. <https://real-eod.mtak.hu/5424/1/000905789.pdf>.
- KOVALSZKY Lajos (szerk.) 1888. *Tizenhetedik évi tudósítás az Uj-verbászi pártfogósági nyilvános algymnasiumról az 1887–88. tanévben*. Herkovits Márk gyorsajtó nyomása. Kúla. https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujverbasz_40044_AllamiGimnazium_40060_1887/?pg=0&layout=s.
- KOVALSZKY Lajos 1895. Az ujverbászi államilag segélyezett községi algymnasium története. In: K. L. (szerk.): *Huszonnegyedik évi értesítő az ujverbászi államilag segélyezett községi algymnasiumról, az 1894–95 tanévben*. Nyomatott Berkovits Márknál, Kúla. 4–55. https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujverbasz_40044_AllamiGimnazium_40067_1894/?pg=0&layout=s.
- Közlöny 1849. április 15. = Bácsból. In: *Közlöny*, 80., 293. https://adt.arcanum.com/hu/view/Kozlony_1849_04/?pg=50&layout=s&query=Jakobey.
- KRAJNIK László 1845. = Idő- s kórjárát és orvosi nevezetességek Bács megyéből. In: *Orvosi Tár*, 7. köt., 25., 397–399. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OT_1845_07/?pg=412&layout=s.
- Magyar Themis 1876. április 6. = Az ügyvédi kamarákból [Jakobei Sándor óbecsei ügyvédet a szabadkai ügyvédi kamara lajstromába folytatólággal felvette].

- In: *Magyar Themis*, 14., 111. https://adt.arcanum.com/cs/view/Magyar_Themis_1876/?query=tereske+ii&pg=114&layout=s.
- MÜLLER, Hermann Alexander (vorb.) 1896. *Allgemeines Künstler-Lexikon. Leben und Werke der berühmtesten bildenden Künstler. Zweiter Band – 1. Hälfte (Gaab – Janinet)*. Dritte unbearbeitete und bis auf die neuste Zeit ergänzte Ausgabe. Literarische Anstalt Rütten & Loening, Frankfurt am Main. <https://archive.org/details/allgemeineskunsto000herm/page/n3/mode/2up?ref=ol>.
- MÜLLER Gyula – VAHOT Imre é. n. [1856]. *Müller Gyula és Vahot Imre egyesült 1857-iki magyar- és erdélyországi nagy képes naptára. Magyarország, Erdély és a szerb vajdaság és temesi bánóság lehető legteljesebb kimerítőbb tisztviselői névtárával*. I. évi folyam. 140 fametszetű képpel és vignettel. (4-r. 251 és 3 l.). Müller Gyulánál, Pest. https://books.google.cz/books?id=byFpAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false.
- Orvosi Tár 1838. november 18. = Megtiszteltetés és Hivatalnyerés. In: *Orvosi Tár*, 21., 346. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OT_1838_01/?pg=347&layout=s.
- Orvosi Tár 1840. december 20. = Boldogult Schuster harmadik emlékére adakozások. In: *Orvosi Tár*, 5. félév, 25., 396–399. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OT_1840_05/?pg=411&layout=s.
- Pester Lloyd-Kalender 1862 = *Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1862*. Pester Lloyd, Pest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_08_008_04/?pg=9&layout=s.
- Pesti Hírlap 1848. május 20. = Bácsból. In: *Pesti Hírlap*, 61., 458–459. https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1848-1/?pg=459&layout=s.
- Pesti Hírlap 1888. február 12. = Egyletek és intézetek. A nemzeti tornaegylet [Megemlékezés Jakobei József rendes tag elhunytáról]. In: *Pesti Hírlap*, 43., 5. https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1888_02/?pg=162&layout=s.
- Pesti Napló 1857. július 28. = Az „első magyar általános biztosítás”. In: *Pesti Napló*, 2258., 1–2. https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1857_07/?pg=92&layout=s.
- Pesti Napló 1882. március 9. = Munkácsy képe. In: *Pesti Napló*, 68., 2. https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1882_03/?pg=51&layout=s&query=Jakobey.
- REGII GYMNASII 1841 = *Juventus Regii Gymnasii Bajensis Ordinis Sancti Francisci Provinciae Capistranae studiis posterioris semestris anni M.D.CCC. XLI. in classes pro merito relata* [A bajai királyi ferences gimnázium tanulóinak érdemsorolása az 1841. év második félévében]. *Quinque-Ecclesis* [Pécs]. https://adt.arcanum.com/ro/view/Baja_00005_00020_1841/?pg=0&layout=s.

- SCHERER, Paul – FREIDRICH, Josef 2007. *Familienbuch der katholischen Pfarrei st. Georg, Kula in der Batschka 1771–1943. Mit der Filialen*. I–II. Heimatortsgemeinschaft (HOG) Kula in der Batschka [u. a.], Kirchdorf am Inn
- SCHÖNBERGER, Andreas 1841. *Denkbuch des großen Brandes in Baja 1840. am 1ten May*. Selbstverlag, Pest
- SEBŐK [József] 1858. Levelezés – Baja, július 11. 1858. In: *Kerti Gazdaság*, 1858. júl. 23. 241–242.
- SIMON Katalin 2013. *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)*. (A Semmelweis Egyetem Levéltárának Kiadványai 5.) Semmelweis Kiadó, Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SE_Lk_05/?pg=4&layout=s.
- SZALKAY Gergely – NÉMETH János (szerk.) 1846. *Ipar-czímtár... 1847. közön-séges évre*. K. n., Pest
- SZALKAY Gergely (szerk.) é. n. [1847] *Ipar-czímtár ... 1848-dik szökö évre*. Pest
- SZANA Tamás 1889. *Magyar művészek. Műtörténelmi vázlatok képekkel*. Hornyánszky Viktor R. -T. nyomdai műintézet, Budapest
- SZEKERES Margit, Nagyszandai 1938. *Jakobey Károly 1826–1891*. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének Dolgozatai 47.) Hollósy ny., Budapest
- SZINNYEI József 1897. *Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Iczei–Kempner*. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest, 253. mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm
- Természettudományi Közlöny 1887. június 1. = XIII. választmányi ülés. 1887. május 18-ikán. Elnök: Szily Kálmán [Jakobei József evangélikus egyházi pénztárnok halálhírének tudomásul vétele]. In: *Természettudományi Közlöny*, 19. köt. 214. f. 268–269. https://epa.oszk.hu/02100/02181/00214/pdf/EPA02181_Termeszettudomanyi_kozlony_1887_268-269.pdf.
- TÓTH Lőrinc – BRASSAY Sámuel – GALGÓCZY Károly (szerk.) é. n. [1855]. *Nemzeti képes naptár 1856-dik szökö évre*. I. évf. Landerer és Heckenast, Pest
- VAHOT Imre 1854. *Vahot Imre nagy képesnaptára 1855-re. Országos tisztii czím- és névtárral*. I. évi folyam. Geibel Armin, Pest
- Vasárnapi Ujság 1882. április 16. = Halálozások [Torma Izidor, ferencrendi szerzetes és baracsi plébános halálhíre]. In: *Vasárnapi Ujság*, 16., 254. <https://epa.oszk.hu/00000/00030/01467/pdf/01467.pdf>
- Vasárnapi Ujság 1891. július 26. = Halálozások. Jakobey Károly festőművész, elhunyt e hó 17-én, Budapesten, 66 éves korában... In: *Vasárnapi Ujság*, 30., 494. <https://epa.oszk.hu/00000/00030/01951/pdf/01951.pdf>

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- III.BGI III. Béla Gimnázium irattára, Baja.
Iskolai anyakönyvek.
- KFL Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa.
I. 1. d. Baja – Belvárosi halotti anyakönyv.
I. 1. d. Kula r.k. anyakönyvek
I. 2. a. Peres iratok – Baja.
VIII. 8. b. Nemesmiliticsi r. k. születési anyakönyv.
VIII. 8. b. Zombori anyakönyvek.
- MNL BKML Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára.
IV. 1001. Baja Város Községtanácsának és Tanácsának jegyzőkönyvei és jegyzőkönyvi iratai (1724–1849).
IV. 1002. r. Baja Város Tanácsának iratai, Végrendeletek (1752–1905).
IV. 1005. Baja Város Árvahivatalának iratai (1796–1849).
IV. 1103. a. Baja Város Községtanácsának iratai (1850–1865), Községtanácsai iratok (1848–1854).
IV. 1103. b. Baja Város Községtanácsának iratai (1850–1871). Baja város közgyűlésének iratai (1855–1871).
IV. 1105. b. Baja Város Tanácsának iratai (1850–1871), Közigazgatási iratok (1850–1871).
IV. 1105. g. Baja Város Tanácsának iratai, Népszámlálási iratok (1857).
IV. 1108. Baja város Házipénztárának iratai (1855–1871)
IV. 1407. g. Baja Város Tanácsának iratai, Vegyes iratok (1786–1950).
IV. 1414. Baja Város Adóhivatalának iratai (1792–1944).
VIII. 54. Ferences rend Bajai Gimnáziumának iratai (1815–1849).
VIII. 801. Baja Város Közkórházának iratai (1835–1946).
XIV. 81. Dórits Károly bajai tanácsnok iratai (1814–1848).
XV. 33. Bajai múzeumi gyűjtemény (Borsay-gyűjtemény).
1. d. Genealógia
10. d. Kultúrügyek
14. d. Közegészségügy; 1848–49-es iratok
- TIM Türr István Múzeum (Baja).
55.348. 1. – A Bajai Lövész Társaság év könyve (1835–?).

ABSTRACT • The aim of this study is to present the life of a physician and his family in 19th-century Bácska. János Jakobey (1787–1855), a nobleman originating from Upper Hungary and born in Pilis in 1787, became a municipal physician in Nemesmilitics after completing his studies at the University of Pest, and from 1820 served as district surgeon of the Kula district. Owing to his efforts in combating cholera and to his articles published in *Orvosi Tár*, he became well known not only in Bácska but throughout Hungary. In 1837, partly for this reason, he was elected city surgeon of Baja. During the great fire of Baja in 1840 he treated patients free of charge, and on other occasions he was also known for his charitable activities. – Jakobey, who converted to the Catholic faith in Rozsnyó in 1811, married an Evangelical woman. Seven children were born to them in Nemesmilitics, Új-Verbász, and Kúla, five of whom reached adulthood. Ferenc Pollermann, a pharmacist from Baja, served as godfather to six of their children. Jakobey initially sent his sons to the Evangelical grammar school in Új-Verbász, and after the family's move to Baja enrolled them in the grammar school there. His most renowned child, Károly, became a painter and opened his first studio in Baja. His eldest son, Sándor, played a significant role as a lawyer in the foundation and early years of the Baja Savings Bank; in 1858 he was elected a city councillor, later becoming city prosecutor. From 1861 he worked at the court in Zombor, later serving as a county court juror and subsequently as a judge at the court in Újvidék, ending his career as a lawyer in Óbecse. Even after the family moved to Zombor, his sons continued their studies at the grammar school in Baja. Jakobey's eldest child, Amália, was a member of the first women's association of Bácska, the Baja Ladies' Benevolent Society. His youngest son, József, worked as an iron merchant, fought as a soldier in the War of Independence of 1848–1849, and later became treasurer of the Evangelical Church in Budapest; he also served as auditor and alternate board member of the National Gymnastics Association. – From his income Jakobey was able to purchase his own house and vineyard. In both of his wills he named his wife, Karolina Koromzay, as his heir. János Jakobey died in 1855 as a respected citizen of the city.

KEY WORDS • physicians, 19th century, Bácska, testament, family, surgeon, writer, cultural history

SAŽETAK • Cilj ovog rada jeste prikaz života jednog lekara i njegove porodice u Bačkoj u 19. veku. Janoš Jakobei (1787–1855), plemić poreklom iz Gornje Ugarske (Felvidék), rođen 1787. godine u Pilišu, nakon završetka studija na Peštanskom univerzitetu postao je opštinski lekar u Nemešmilitiću, a od 1820.

godine i okružni hirurg kulske oblasti. Zahvaljujući borbi protiv kolere i članica objavljenim u časopisu *Orvosi Tár*, postao je poznat ne samo u Bačkoj nego i širom Ugarske. Delimično zbog toga, 1837. godine izabran je za gradskog hirurga u Baji. Tokom velikog požara u Baji 1840. godine besplatno je lečio bolesnike, a i u drugim prilikama rado je pomagao i darivao. – Jakobei, koji je 1811. godine u Rožnjavi prešao u katoličku veru, oženio se evangelističkom vernicom. U Nemešmilitiću, Novom Vrbasu i Kuli rođeno im je sedmoro dece, od kojih je petoro doživelo odraslo doba. Kum šestoro njegove dece bio je Ferenc Polerman, apotekar iz Baje. Svoje sinove je najpre slao u evangelističku gimnaziju u Novom Vrbasu, a nakon preseljenja u Baju upisao ih je u bajske gimnaziju. Njegovo najpoznatije dete, Karolj, postao je slikar i svoju prvu slikarsku radionicu otvorio u Baji. Najstariji sin, Šandor, kao advokat je imao značajnu ulogu u osnivanju i prvim godinama rada Bajske štedionice; 1858. godine izabran je za gradskog odbornika, a potom je postao gradski tužilac. Od 1861. godine radio je na sudu u Somboru, kasnije kao sudski prisudnik županijskog suda, a potom i kao jedan od sudija novosadskog suda, da bi život završio kao advokat u Bečeju. I nakon preseljenja u Sombor, njegovi sinovi su pohađali gimnaziju u Baji. Najstarije dete Janoša Jakobei-a, Amalija, bila je članica prve ženske dobrotvorne organizacije u Bačkoj – Bajskog dobrotvornog ženskog društva. Njegov najmlađi sin, Jožef, bio je trgovac gvožđem, zatim se kao *honvéd* borio u revoluciji i ratu za nezavisnost 1848–1849. godine, a kasnije je postao blagajnik Evangelističke crkve u Budimpešti; bio je i kontrolor i zamenik člana upravnog odbora Nacionalnog gimnastičkog društva. – Od svojih prihoda Jakobei je uspeo da kupi sopstvenu kuću i vinograd. U oba testamenta kao naslednicu svoje imovine naveo je suprugu Karolinu Koromzai. Janoš Jakobei je preminuo 1855. godine kao ugledan građanin grada.

KLJUČNE REČI • **lekari, 19. vek, Bačka, testament, porodica, hirurg, pisac, kulturna istorija**

Beérkezés időpontja: 2025. november 6.
Elfogadás időpontja: 2025. november 20.

A RINGLÓFÁK SZILVAHIMLŐ-FERTŐZÖTTSÉGE A DÉLVIDÉKEN

PLUM POX VIRUS INFECTION OF MYROBALAN PLUM TREES
IN THE DÉLVIDÉK REGION
ZARAŽENOST STABALA DŽANARIKE VIRUSOM ŠARKE ŠLJIVE
U DÉLVIDÉKU

BAGI FERENC

PhD, professzor doktor

Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar, egyetemi rendes tanár
ferenc.bagi@polj.edu.rs

ÖSSZEFOGLALÓ • A szilvahimlő vírus (*Plum pox virus*) a csonthéjas gyümölcsfajok egyik legjelentősebb kórokozója, amely a természetben *Prunus* fajok mellett dísz- és vadon élő fajokat is fertőz. A ringlő (*Prunus cerasifera*) a Délvidéken nagy egyedszámban fordul elő, és a fajon belüli jelentős morfológiai változatosság a vírusfertőzéssel szembeni eltérő érzékenységgel is összefügghet. A kutatás célja a ringlőfák szilvahimlővírus-fertőzöttségének vizsgálata volt a Délvidéken, valamint annak feltárása, hogy kimutathatók-e különbségek a vörös, illetve zöld levelű változatok fertőzöttségi szintjében. A DAS-ELISA módszerrel végzett vizsgálatok eredményei alapján megállapítható, hogy a sötétvörös levelű *Prunus cerasifera nigra* egyedei szignifikánsan alacsonyabb fertőzöttséget mutattak, mint a zöld levelű, sárga termésű ringlők. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a ringlőfák fontos fertőzési forrásként szolgálhatnak a természetben *Prunus* fajok számára, különösen a vektorterjedés és az alanyhasználat révén, ami a növény-egészségügyi és nemesítési gyakorlat szempontjából is jelentős.¹

KULCSSZAVAK • szilvahimlő vírus, ringlő, Délvidék, fertőzési forrás

¹ A kutatást és publikálást a Délvidékért Kiss Alapítvány ösztöndíjpályázata támogatta a Magyar Tudományos Akadémia közreműködésével. Köszönettel tartozom az Alapítvány kuratóriumi elnökének, Ágoston Istvánnak is önzetlen útmutatásáért és segítségéért.

BEVEZETŐ

A szilvahimlő vírus a csonthéjas gyümölcsfajták legjelentősebb kórokozója (CAMBRA et al. 2024). Jelenlétét korábbi kutatásaink során a Délvidéken magas százalékban igazoltuk mind az útszéli és kiskerti gyümölcsfákon, mind a nagy területű gyümölcsösökben. A szilva fokozottan érzékeny gyümölcsfaj, hiszen a 2021-ben folytatott kutatásaink során a szilvafák 68,2%-a fertőzöttnek bizonyult, míg a ringlók esetében ez jelentősen alacsonyabb (38,6%) (BAGI et al. 2021). E kutatások is igazolták, hogy a termesztett csonthéjasokon kívül a vírus gyakran fertőzi a vadon növény *Prunus* fajokat is, amelyek közül kiemelkedően magas egyedszámban vannak jelen a *Prunus cerasifera* fajba tartozó ringlók (SEBESTYÉN et al. 2008; KAMENOVA 2008). A fajon belül nagy változékonyság létezik, hiszen a sötétvörös levelű és vörös termésű növényeken kívül zöld levelű, piros vagy sárga termésű növények is találhatóak (NIKOLIĆ–RAKONJAC 2007; HORVÁTH et al. 2008; ZHAO et al. 2015; POPESCU–CAUDULLO 2016; COSMOLESCU et al. 2018; PETROV et al. 2024).

A populáción belüli morfológiai különbségek mellett a ringlófajták szilvahimlő-ellenállóságban is különbözhetnek egymástól. Gyakori, hogy a *Prunus cerasifera* fákon nincs a vírusfertőzésre jellemző tünet, mégis vírusforrást képez a fertőzött fa, azaz maga is fertőzött (BAGI et al. 2021).

A ringlófajták vizsgálata jelentős lehet, hiszen a már említett szerepük mellett gyakran alanyként is használják őket a gyümölcsészek, ami úgyszintén jelentős a vírusfertőzés terjedése szempontjából (IONICA et al. 2018).

CÉLKITŰZÉS

Vizsgálatom célja felmérni egyrészt a délvidéki ringló szilvahimlő-fertőzöttségi mértékét a délvidéki Temerin község területén, másrészt megvizsgálni, léteznek-e különbségek a vörös, illetve a zöld levelű ringlófajták fertőzöttségében.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A szilvahimlő vírus (*Plum pox potyvirus*) iskolapéldája lehet a növényeket parazitáló vírusfajok jelentőségének. CAMBRA et al. (2024) szerint a gazdasági károk óriásiak, 1995 és 2023 között világszinten $2,4 \times 10^9$ eurót is elérték. A károk nemcsak a közvetlen termésvesztésre vonatkoznak, hanem a nemzetközi áruforgalomban történő szabálytalanságok elhárítására, a víruseradikációra, a hagyományos szilvafajták elvesztésére, valamint az erőfeszítésekre, amelyek az ellenálló *Prunus* fajták nemesítésére irányulnak.

A fertőzés forrásai a gazdanövények, többek között a ringlófák, amelyek dísznövényként vagy vadon élő egyedként vannak jelen kertekben, útszéleken. A vírust a levéltetvek nem perzisztens módon terjesztik az egészséges növényekre. A levéltetvek ellen irányuló inszekticidés kezelés a vírusátvitel nem perzisztens módja miatt nem hatékony.

A nemesítés a toleráns szilva és egyéb termesztett *Prunus* fajok felé irányult, míg egyes országokban, ahol engedélyezett a genetikai módosítás, GMO-szilvafajtákban gondolkodnak (SCORZA et al. 2016). Egészen más irányban kísérleteztek ŠUTIĆ (1994), valamint VULIĆ et al. (2011), akik vírus-ellenállósági kísérleteiket az alany által biztosított, a szerzők által *vegetatív*, illetve *szektorális* ellenállóságra alapozták. E szerzők szerint az alany megválasztása bizonyos ellenállósági szintet biztosíthat a növénynek, így nem mindegy, milyen genetikai háttérű növénybe oltják a *Prunus* fajokat. NEUMÜLLER et al. (2010) a túlérzékenységre alapozták azt a nemesítési irányt, amely megakadályozza a vírus terjedését a növényi szövetben.

A gyakorlati védekezés két jelentős szempontja a vírusmentes facseteték ültetése, valamint egészségük, vírusmentes állapotuk megőrzése a vírusforrástól való térbeli távolság biztosításával (MIHALJFI et al. 2021).

A szilvahimlő vírus a *Potyvirus* nemzetség fontos tagja. Gazdanövényei a szilva, de más termesztett (sárgabarack, őszibarack, mandula, cseresznye, meggy, dísznövények), illetve vadon élő csonthéjasok (ringló, kökény) is a gazdanövények közé tartoznak (BARBA et al. 2011). A szilvahimlő vírus fonál alakú, több levéltetűfajta terjeszti, és eddig számos törzset különböztették meg (LEVY et al. 2000); ilyenek a frekvensen jelen lévő PPV-D (Dideron), PPV-M (Marcus) és a PPV-Rec (recombinant) (JAMES et al. 2013). A vírusbetegség tüneteire jellemzőek a sárga, kör alakú foltok, illetve gyűrűk. A fertőzés terméstorzulással és korai terméshullással is járhat. A gyümölcsök minősége jelentősen csökken (MAEJIMA et al. 2020).

POPESCU és CAUDULLO (2016) a ringlófajták variabilitását kutatva megállapították, hogy a *Prunus cerasifera* a Balkán-félszigetre jellemző növény, amely a Fekete-tengerig, valamint Kis-Ázsiáig terjedt el. Igen nagy az alkalmazkodóképessége és a variabilitása is. E változékonyság egyrészt morfológiai (levele, illetve a gyümölcsök színe), másrészt a betegségek elleni ellenálló képességében is vannak különbségek fajon belül. Ez abból a szempontból lehet rendkívül jelentős, hogy a ringlót gyakran alanyként alkalmazzák a termesztett *Prunus* fajok (sárgabarack, szilva, barack) szaporításában. Oltással számos betegség, elsősorban a növényi vírusok terjedhetnek, amelyek közül kiemelt jelentőségű a szilvahimlő vírus. Mindebből kifolyólag fontos ismerni bizonyos ringlófajták ellenállósági szintjét, illetve rendszeres vírusfertőzöttségi felméréseket végezni.

ANYAG ÉS MÓDSZER – MINTAGYŰJTÉS

A kutatás során Temerin község területén 54 ringlófáról gyűjtöttem be levélmintát. Mintagyűjtéskor mind a tünetmentes, mind pedig a tünetekkel rendelkező fákat véletlenszerűen választottam. Mintagyűjtés során felbecsültem a fák életkorát. Minden minta eredetét GPS-koordinátával jegyeztem le, az esetleges követhetőség, kísérletismétlés céljából. A két legtávolabbi minta között 8 km távolság volt (1. illusztráció).

1. illusztráció. A minták eredete Temerin község területén

A begyűjtött minták között 25 példány sötétvörös levelű és termésű, 21 zöld levelű és sárga termésű, míg 8 zöld levelű, de piros termésű *Prunus cerasifera* fáról eredt (2–5. illusztráció). A begyűjtött mintákat a szerológiai vizsgálatokig hűtőben +4 °C-on tartottam egy napig.

SZEROLÓGIAI VIZSGÁLATOK

A ringlómintákat DAS ELISA standard protokollal a Loewe Biochemica GmbH gyártó cég szerológiai termékével elemeztem. A vizsgálat folyamán a minták levélszövetét 0,25 g-os mennyiségben mértem ki mintaként, és a protokollt követve homogenizáltam az extrakciós pufferben (CLARK–ADAMS 1977). ELISA lemezekben a vírusjelenlétre vizsgált szövetkivonatot specifikus antitestekkel, majd az alkalikus foszfatáz enzimmel konjugált antitestekkel inkubáltam a gyártó utasítása alapján.

Az alkalikus foszfatáz enzim alkalmazása után, és az inkubációt követve, a negatív és a pozitív kontrollhoz hasonlítva, a BioTek cég Epoch típusú spektrofotométer alkalmazásával határoztam meg egy- és kétórás inkubációs időszak után a fertőzött növényi szövet jelenlétét. A fertőzött szövet esetében a spektrofotométer által meghatározott színváltozás mértéke több mint kétszerese volt a negatív kontroll esetében lemért értéknek (SERTKAYA 2003; ÖZDEMİR et al. 2011).

EREDMÉNYEK

Az eredményeket az 1. táblázatban mutattam be, miközben csoportosítottam a *Prunus cerasifera* fajtáit, illetve életkorát. Az 54 begyűjtött *Prunus cerasifera*

2. illusztráció. Sötétvörös levelű, piros termésű ringlófa

3. illusztráció. Zöld levelű, sárga termésű ringlófa

4. illusztráció. Zöld levelű, piros termésű ringlófa

növéymintából 22 (40,7%) bizonyult szilvahimlő vírussal fertőzöttnek. A 25 sötétvörös levelű ringlóból 5 (20%), a 21 zöld levelű és sárga termésű ringlók esetében 13 (61,9%), míg a 8 zöld levelű, de piros termésű *Prunus cerasifera* esetében 4 (50%) bizonyult fertőzöttnek (6–17. illusztráció).

Sötétvörös levelű, piros termésű ringlófa			Zöld levelű, sárga termésű ringlófa			Zöld levelű, piros termésű ringlófa		
1-5 éves	5-10 éves	10 évnél idősebb	1-5 éves	5-10 éves	10 évnél idősebb	1-5 éves	5-10 éves	10 évnél idősebb
6 mintából 2 pozitív	10 mintából 1 pozitív	9 mintából 2 pozitív	2 mintából 1 pozitív	6 mintából 5 pozitív	13 mintából 7 pozitív	1 mintából 0 pozitív	4 mintából 2 pozitív	3 mintából 2 pozitív

1. táblázat. A szilvahimlő vírusra vizsgált ringlófák életkora, száma és a pozitív minták száma

5. illusztráció. Folyamatban a mintagyűjtés

6–7. illusztráció. Sötétvörös levelű, szilvahimlőre pozitív *Prunus cerasifera*

8. illusztráció. Sötétvörös levelű, szilvahimlőre negatív *Prunus cerasifera*

9. illusztráció. Sötétvörös levelű, szilvahimlőre pozitív tünetmentes *Prunus cerasifera*

10–11. illusztráció. Zöld levelű és sárga termésű, szilvahimlőre pozitív *Prunus cerasifera*

12. illusztráció. Zöld levelű és sárga termésű, szilvahimlőre pozitív *Prunus cerasifera*

13. illusztráció. Zöld levelű és sárga termésű tünetes, de szilvahimlőre negatív *Prunus cerasifera*

14–15. illusztráció. Zöld levelű és piros termésű, szilvahimlőre pozitív *Prunus cerasifera*

16. illusztráció. Zöld levelű és piros termésű, szilvahimlőre negatív *Prunus cerasifera*

17. illusztráció. Zöld levelű és piros termésű, szilvahimlőre pozitív, tünetmentes *Prunus cerasifera*

A Temerin község területéről begyűjtött *Prunus cerasifera* 54 minta szilvahimlővel való fertőzöttsége földrajzi szempontból egyenletesnek mondható a mintagyűjtés területén, azaz nem vonhatóak le olyan következtetések, hogy a község egyes részein lévő *Prunus cerasifera* fák nagyobb gyakoriságban fertőzöttek. Ez természetesen az aránylag kis területről begyűjtött mintákkal is magyarázható, hiszen a két legtávolabbi mintagyűjtési pont között mindössze 8 km távolság volt, ami nem számít jelentősnek a vektorterjedés, földrajzi gétaik vagy antropológiai tényező szempontjából sem.

A három csoportba osztott *Prunus cerasifera* fajták közül a sötétvörös levelű bizonyult legkevésbé fertőzöttnek (20%), míg a sárga termésű magas fertőzöttségi százalékot mutatott (62%). Valamivel alacsonyabb, de továbbra is magas fertőzöttségű volt a zöld levelű, piros termésű csoport (50%).

Várhatóan az idősebb fák magasabb százalékban fertőzöttek, de az 5 és 10 év közöttiek és a 10 évnél idősebb fák csoportja között már nincs jelentős különbség (40%-os fertőzöttség az 5–10, illetve 44%-os fertőzöttség a 10 évnél idősebb fák esetében).

A szilvahimlő-fertőzés tünetei kevésbé kifejezettek, mint a szilva esetében, ami különösen a sötétvörös *Prunus cerasifera* esetében mondható. A sárga termésű fákon gyakrabban láthatóak a vírusfertőzésre jellemző gyűrűs sárga foltok. Fontos kiemelni, hogy gyakoriak a tünetmentes fertőzések. A mozaikosodás, klorózis tünetei nem jelentenek biztos támpontot a szilvahimlő-fertőzöttség szempontjából, hiszen e tünetekkel rendelkező növények mintái egyes esetekben fertőzöttnek, más esetben szilvahimlővírusmentesnek bizonyultak.

Mintagyűjtés során gyakoriak voltak a levéltetvekkel fertőzött fák, különösen a sárga termésű *Prunus cerasifera* esetében. A tetvek jelenléte nem jelent biztos szilvahimlő-fertőzöttséget, de a vírus igen hatékony vektorterjesztése miatt nagyobb valószínűséggel fertőzöttek a levéltetűtelepekkel ellepített fák.

ÉRTÉKELÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A *Prunus cerasifera* két szempontból is szilvahimlővírus-forrást képezhet a különböző termesztett *Prunus* fajokra nézve (szilva, sárgabarack, cseresznye stb.). Egyrészt fertőzési gócpontot képeznek a fertőzött fák, hiszen a levéltetvek (különösen a levegőáramlás – a szél által) jelentős távolságra terjeszthetik a kórokozót. Másik szempont a *Prunus cerasifera* alkalmazása mint oltási alany. Magoncokból termesztik a *Prunus cerasifera* alanyokat, amelyek erősebb gyökérzetet biztosítanak, így támasz nélkül termesztethetőek a *Prunus* fajok. A szerbiai gyakorlatban nem fordítanak figyelmet arra, mely fajtához tartozik a *Prunus cerasifera* alany. Az alany vírusmentességét ellenőrzési protokoll irányozza elő.

A 2025-ben elvégzett eredmények igazolják a négy év előttieket (BAGI et al. 2021), hiszen átlagban a ringlófák szilvahimlő-fertőzöttsége szinte megegyezik (40,7% 2025-ben, 38,6% 2021-ben). KAMENOVA (2008) Bulgáriában 49%-os szilvahimlő-fertőzöttséget állapított meg ringlón, míg POLÁK (2006) Csehországban 50%-ra becsülte a fertőzés gyakoriságát. LABONNE et al. (2004) Franciaországban jelentős szilvahimlő-fertőzési eltéréseket mutattak ki a dísznövényként termesztett *Prunus* fajok között. SEBESTYÉN et al. (2008) magyarországi kutatásai alapján megállapítják, hogy a sötétvörös levelű *Prunus cerasifera* fajták leggyakrabban látenszen fertőzöttek, azaz nem láthatóak a fertőzés tünetei.

Munkámban a *Prunus cerasifera* fajtáinak vírusfertőzöttsége jelentős eltérést mutat, ugyanis a sötétvörös levelű (*Prunus cerasifera nigra*) fertőzöttsége jelentősen alacsonyabb volt, mint a zöld levelű, sárga termésű *Prunus cerasifera* esetében. Ezeket az eredményeket nagyobb térségről és nagyobb mintaszámú kísérlettel még tovább szükséges kutatni, ahogyan a jelenség okát is. A fertőzöttségi eltérés egyrészt eredhet a vektorok-leveltetvek preferenciájából (attraktívabbak lehetnek számukra a sárga termésű fák), de a levelek morfológiája vagy a fajták különböző védekezési mechanizmusa, illetve az ellenállósági gének jelenléte is lehet a fertőzöttségi szintben való eltérés oka. A kutatás további lehetséges iránya a *Prunus cerasifera* fajták reakciója különböző szilvahimlővírus-törzsekre.

Gyakorlati szempontból fontos lenne az ültetőanyag szaporításában tudatosítani, mely *Prunus cerasifera* fajtára történik az oltás, és követni nemcsak a termesztett *Prunus* fajok agronómiai jellemzőit és hozamát, hanem vírusfertőzöttségi státusukat is. Rendkívül fontos a magoncok egészségi állapotát rendszeresen ellenőrizni, hiszen a kutatás eredményei is azt bizonyítják, hogy a fák már fiatal korukban fertőződhetnek. Ültetvények alapításakor minél nagyobb földrajzi távolságot kell biztosítani a fertőzési forrástól, illetve megsemmisíteni a vadon élő vírusforrásokat.

ÖSSZEFOGLALÓ

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a *Prunus cerasifera nigra* jelentősen alacsonyabb mértékben bizonyult szilvahimlővírus-fertőzöttnek a vizsgált földrajzi térségben, mint a sárga termésű *Prunus cerasifera*, ami alapot adhat további kutatásra mind a kórtanban, mind a nemesítési folyamatban.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAGI, Ferenc – BARAĆ, Goran – ILIČIĆ, Renata – SAVIĆ, Zagorka – BURMAZOVIĆ, Milan – MÉSZÁROS, Viktor – POPOVIĆ, Tatjana 2021. Plum pox virus infection level in *Prunus* species growing along roadsides or in backyards in Vojvodina province. In: *Pesticides & Phytomedicine*, 3., 111–118, DOI: <https://doi.org/10.2298/PIF2103111B>. <https://doiserbia.nb.rs/img/doi/1820-3949/2021/1820-39492103111B.pdf>.
- BARBA, Marina – HADIDI, Ahmed – CANDRESSE, Thierry – CAMBRA, Mariano 2011. *Plum pox virus*. In: Ahmed HADIDI – Marina BARBA – Thierry CANDRESSE – Wilhelm JELKMANN (Eds.): *Virus and Virus-like Diseases of Pome and Stone Fruits*. The American Phytopathological Society, Minnesota, 185–197. DOI: 10.1094/9780890545010.036.
- CAMBRA, Marian – MADARIAGA, Mónica – VARVERI, Christina – ÇAĞLAYAN, Kadriye – MORCA, Al Ferhan – CHIRKOV, Sergei., & GLASA, Miroslav 2024. Estimated costs of plum pox virus and management of sharka, the disease it causes. In: *Phytopathologia Mediterranea* 63(3):343–365 3., 343–365. DOI: 10.36253/phyto-15581. https://www.researchgate.net/publication/385855410_Estimated_costs_of_plum_pox_virus_and_management_of_sharka_the_disease_it_causes.
- CLARK, Martin F. – ADAMS, Anthony N. 1977. Characteristics of the microplate method of enzyme linked immunosorbent assay for the detection of plant viruses. In: *Journal of General Virology*, 34., 475–483. DOI: 10.1099/0022-1317-34-3-475.
- COSMULESCU, Sina Niculina – IONICA, Mira Elena – MUTU, Nicoleta 2018. Evaluation on genetic diversity of phenotypic traits in myrobalan plum (*Prunus cerasifera* Ehrh.). In: *South Western Journal of Horticulture, Biology and Environment*, 1., 25–34.
- HORVÁTH, Anikó – CHRISTMANN, Hélène – LAIGRET, Frédéric 2008. Genetic diversity and relationships among *Prunus cerasifera* (cherry plum) clones. In: *Botany*, 22 October 2008. 1311–1318. DOI: 10.1139/Bo8-097.
- IONICA, Mira Elena – COSMULESCU, Sina Niculina – TUTUNARU, Ion 2018. Evolution of some physical and chemical characteristics of the myrobalan plum fruits (*Prunus cerasifera* Ehrh.) during their growth and ripening. In: *South Western Journal of Horticulture, Biology and Environment*, 2., 53–63. https://biozoojournals.ro/swjhbe/v9n2/01_swjhbe_v9n2_Ionica.pdf.
- JAMES, Delano – VARGA, Anikó – SANDERSON, Daniel 2013. Genetic diversity of *Plum pox virus*: Strains, disease and related challenges for control. In: *Canadian Journal of Plant Pathology*, 4., 431–434. DOI:

- 10.1080/07060661.2013.828100. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07060661.2013.828100?scroll=top&needAccess=true#abstract>.
- KAMENOVA, Ivanka 2008. *Prunus cerasifera* as a host of *Plum pox virus* in Bulgaria. In: *Journal of Plant Pathology*, 1., (Supplement), S1.15–S1.18. https://www.researchgate.net/publication/242683691_Prunus_cerasifera_as_a_host_of_Plum_pox_virus_in_Bulgaria.
- LABONNE, Gilles – BOEGLIN, Marie – MONSION, Bernard 2004. Evaluation of three ornamental *Prunus* as reservoirs of PPV. In: *Acta Horticulturae*, 657., 255–259.
- LEVY, Laurene – DAMSTEEGT, Vern – SCORZA, Ralph – KOLBER, Maria 2000. *Plum pox potyvirus* disease of stone fruits. APSnet Feature Articles. DOI: 10.1094/APSnetFeature-2000-0300.
- MAEJIMA, Kensaku – HASHIMOTO, Masayoshi – HAGIWARA-KOMODA, Yuka – MIYAZAKI, Akio – NISHIKAWA, Masanobu – TOKUDA, Ryosuke – KUMITA, Kohei – MARUYAMA, Noriko – NAMBA, Shigetou – YAMAJI, Yasuyuki 2020. Intra strain biological and epidemiological characterization of *Plum pox virus*. In: *Molecular Plant Pathology*, 4., 475–488. DOI:10.1111/mpp.12908. <https://bsppjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/mpp.12908>.
- MIHALJFI, Teodora – ILIČIĆ, Renata – BARAĆ, Goran – SAVIĆ, Zagorka – BAGI, Ferenc 2021. Značaj i simptomatologija virusa šarke šljive. In: *Biljni lekar*, 5., 602–612. DOI: 10.5937/BiljLek2105602M. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-6160/2021/0354-61602105602M.pdf>.
- NEUMÜLLER, Markus – HARTMANN, Wolfgang – PETRUSCHKE, Markus – TREUTTER, Dieter 2010. The hypersensitivity resistance of european plum to the *Plum pox virus* and its potential impact on the epidemiology of the virus [Proceedings of the 21st International Conference on Virus and other Graft Transmissible Diseases of Fruit Crops]. In: *Julius-Kühn-Archiv*, 427., 147–150. <https://ojs.openagrar.de/index.php/JKA/article/view/424>.
- NIKOLIĆ, Dragan – RAKONJAC, Vera 2007. Divergence of myrobalan (*Prunus cerasifera* Ehrh.) types on the territory of Serbia. In: *Genetika*, 3., 333–342. <https://aspace.agrif.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/1526/1523.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- ÖZDEMİR, Süleyman – KAYA, Ahmet – ERILMEZ, Serdar 2011. *Detection of Plum pox potyvirus by DAS-ELISA in different tissues of apricot and plum trees* [Proceedings of the Fourth Plant Protection Congress of Turkey, 28–29 June, Kahramanmaraş]. 419.
- PETROV, Đurđa – OCOKOLJIĆ, Mirjana – GALEČIĆ, Nevenka – SKOČAJIĆ, Dejan – SIMOVIĆ, Isidora 2024. Adaptability of *Prunus*

- cerasifera* Ehrh. to climate changes in multifunctional landscape. In: *Atmosphere*, 15., 335. <https://doi.org/10.3390/atmos15030335>
- POLÁK, Jaroslav 2006. Host and symptoms of *plum pox virus*: woody species other than fruit and ornamental species of *Prunus*. In: *Bulletin OEPP/EPPO Bulletin*, 36., 225–226. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2338.2006.00977.x>.
- POPESCU, Ioana – CAUDULLO, Giovanni 2016. *Prunus cerasifera* in Europe: distribution, habitat, usage and threats. In: SAN-MIGUEL-AYANZ, Jesus – RIGO, Daniele de – CAUDULLO, Giovanni – HOUSTON DURRANT, Tracy – MAURI, Achille (Eds.): *European Atlas of Forest Tree Species*. Publication Office of the European Union, Luxembourg
- SCORZA, Ralph – RAVELONANDRO, M. – CALLAHAN, Ann – ZAGRAI, I. – POLÁK, J. – MALINOWSKI, T. – CAMBRA, M. – LEVY, L. – DAMSTEEGT, V. – KRŠKA, B. – CORDTS, J. – GONSALVES, D. – DARDICK, Chris 2016. ‘HoneySweet’ (C₅), the First Genetically Engineered Plum pox virus-resistant Plum (*Prunus domestica* L.) Cultivar. In: *HortScience*, 5., 601–603. <https://doi.org/10.21273/HORTSCI.51.5.601>.
- SEBESTYÉN, Dávid – NÉMETH, Miklós – HANGYÁL, Rita – KRIZBAI, László – EMBER, István – NYERGES, Katalin – KOLBER, Márta – KISS, Erzsébet – BESE, Gábor 2008. Ornamental *Prunus* species as new natural hosts of *Plum pox virus* and their importance in the spread of the virus in Hungary. In: *Journal of Plant Pathology Archive*, 1., (Supplement), S1.57–S1.61. DOI: 10.4454/jpp.v9oi1sup.617
- SERTKAYA, Gülşen – SERÇE, Çiğdem Ulubaş – ÇAĞLAYAN, Kadriye 2003. Detection and Characterization of Plum Pox Potyvirus (PPV) by DAS-ELISA and RT-PCR / RFLP Analysis in Turkey. In: *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 4., 213–220. <https://journals.tubitak.gov.tr/cgi/viewcontent.cgi?article=2221&context=agriculture>.
- ŠUTIĆ, Dragutin 1994. *Biljni virusi*. Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet
- VULIĆ, Todor – NIKOLIĆ, Dragan – OPARNICA, Čedo – ĐORĐEVIĆ, Boban – KUZMANOVIĆ, Slobodan – STAROVIĆ, Mira – ĐINOVIĆ, Ivo – NIKOLIĆ, Nenad – TOŠIĆ, Mališa 2011. Sektorijalna otpornost šljive na šarku (virus šarke šljive). In: *Zaštita bilja*, 1., 5–15.
- ZHAO, Yan – LI, Yan – LIU, Yan – YANG, Yun-Feng 2015. Genetic diversity of wild *Prunus cerasifera* Ehrhart (wild cherry plum) in China revealed by simple-sequence repeat markers. In: *Genet Mol Res*, 3., 8407–8413. DOI: 10.4238/2015.July.28.7.

ABSTRACT • *Plum pox virus* is the most important pathogen of cultivated *Prunus* species, but it can also infect ornamental and wild species, such as the myrobalan plum. Inside *Prunus cerasifera* species, present in vast numbers in the Délvidék region, there exists wide divergency both in morphology and resistance to the *Plum pox virus*. The goal of this research is to obtain information about infection level of myrobalan plum in the Délvidék region, and also to reveal whether red or green leaf plants are more resistant/susceptible to virus disease. On the basis of this research concluded using the DAS-ELISA method, it can be concluded that *Prunus cerasifera nigra* was significantly less infected than *Prunus cerasifera* plants with green leaves and yellow fruits. The research has shown that infected myrobalan plum trees serve as a virus reservoir and source of inoculum. Also, this plant can serve as a rootstock for different cultivated *Prunus* species, hence its health status is very important.

KEY WORDS • **Plum pox virus, myrobalan plum, Délvidék region, source of virus infections**

SAŽETAK • Virus šarke šljive (*Plum pox virus*) predstavlja najznačajniji patogen gajenih vrsta roda *Prunus*, koji inficira i ukrasne i divlje vrste, među njima i džanariku (*Prunus cerasifera*). Vrsta *Prunus cerasifera*, prisutna sa velikim brojem jedinki u Délvidéku, odlikuje se izraženom morfološkom raznolikošću, kao i razlikama u otpornosti prema virusu šarke šljive. Cilj istraživanja bio je da se ispita stepen zaraženosti džanarike u regionu Délvidéka, kao i da se utvrdi da li su biljke sa crvenim ili zelenim listovima otpornije, odnosno osjetljivije na virusnu infekciju. Rezultati istraživanja vršenog DAS-ELISA metodom pokazuju da je *Prunus cerasifera nigra* značajno manje zaražena u poređenju sa biljkama *Prunus cerasifera* sa zelenim listovima i žutim plodovima. Ovi nalazi pokazuju da zaražena stabla džanarike predstavljaju rezervoar virusa i potencijalni izvor inokuluma. Istovremeno, s obzirom na to da se džanarika koristi kao podloga za gajene vrste roda *Prunus*, njen zdravstveni status ima poseban fitosanitarni značaj.

KLJUČNE REČI • **virus šarke šljive, džanarika (*Prunus cerasifera*), Délvidék, rezervoar virusa**

Beérkezés időpontja: 2025. december 8.
Elfogadás időpontja: 2025. december 20.

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

Images of Existence and Dissonant Spaces

Bicskei, Zoltán	A Picture of Abstraction	5
Verebes, Ernő	Dissonant Spaces of Beauty: An Introduction	15
Paskó, Csaba	The Apostle of Music: The Work and Legacy of György Arnold (1781–1848) in Subotica	23
Csuvik, Viktor	Language, Meaning, Artificial Intelligence in The Mirror of Human Thought	51

Landscape, Human – Existence

Dudás, Károly	The Mills of God and Literary Sociography	75
Dudás, Károly	Ball in a Cage / Excerpts	87
Fenyvesi, Ottó	Postmodern Folklore	111
Csorba, Béla – Kónya, Sándor	Two Moments	131
Kalinka, Tamás	History of Kengyia from the Beginnings to the Present Day	133
Gion, Nándor	Piano from the White Castle / Excerpts	159
Fábián, Borbála	From Upper Hungary to Bácska: The Life of a Surgeon from Bácska and His Family in the Mid-19 th Century: János Jakobey	163

Sustenance and Existence

Bagi, Ferenc	Plum Pox Virus Infection of Myrobalan Plum Trees in the Délvidék Region	197
--------------	---	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

Slike postojanja i prostori disonance

Bičkei, Zoltan	Slika apstrakcije	5
Verebeš, Erne	Disonantni prostori lepote: Uvod	15
Paško, Čaba	Apostol muzike: delatnost i nasleđe Đure Arnolda (1781–1848) u Subotici	23
Čuvik, Viktor	Jezik, smisao, veštačka inteligencija u ogledalu ljudskog razmišljanja	51

Pejzaž, čovek – Postojanje

Dudaš, Karolj	Božji mlinovi i književna sociografija	75
Dudaš, Karolj	Bal u kavezu / Odlomci	87
Fenjveši, Oto	Postmoderni folklor	111
Čorba, Bela – Konja, Šandor	Dve crtice	131
Kalinka, Tamaš	Istorija Kendije od početka do današnjeg dana	133
Gion, Nandor	Klavir iz belog dvora / Odlomci	159
Fabian, Borbala	Od Gornje Ugarske do Bačke – Život bačkog hirurga i njegove porodice sredinom 19. veka: Janoš Jakobei	163

Hrana i Postojanje

Bagi, Ferenc	Zaraženost stabala džanarike virusom šarke šljive u Délvidéku	197
--------------	--	-----

